

ISSN 2664-5696

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ**

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF KHOROG STATE UNIVERSITY**

ХОРУҒ - 2022

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY**

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Г.А. Юсуфзода, докт. илмҳои физикаю математика профессор – сармуҳаррир
Т. Содатқадамова, номз. илмҳои биология – ҷонишини сармуҳаррир
Н.Офаридоев, докт.илмҳои филология, профессор - дабири масъул
Ҳ. Қаландариён, доктори илмҳои филол., М. Аламшоев, докт. илмҳои филол.,
Ҷ. Булбулов, доктори илмҳои педагогӣ, С. Абодуллоева, докт.илмҳои филол.,
Ш. Ҷонмамадов, докт.илмҳои иқтисодӣ, профессор, М.Мамадасламов, доктори илмҳои
филол., Ш. Мирзоев, номз. илмҳои филол., Л. Мирзоҳасанов, номз. илмҳои филол.,
Ғ. Ғарибшоев, номз. илмҳои филос., М. Алимшоев, номз. илмҳои таърих, Э. Ҳочибеков,
док. илмҳои таърих, О.Сайфуллоева номз. илмҳои иқтисод., Ҷ. Бехронов, номз. илмҳои
филол., М.Раҷаббеков, номз. илмҳои филол., М. Шойдарвозова, номзади илмҳои
иқтисод, Н. Қамбаров, номз. илмҳои филол.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Г.А. Юсуфзода, док. физико-математических наук-главный редактор
Т. Содатқадамова, канд. биол. наук–зам. главного редактора
Н. Офаридоев, док. филол. наук, профессор –ответственный редактор
Х. Каландариён, док. филол. наук., М. Аламшоев, док.филол. наук., Дж. Булбулов,
докт. пед. наук, С. Абодуллоева, док. филол. наук, Ш. Ҷонмамадов, докт. эконо. наук,
профессор, М.Мамадасламов, доктор филол. наук, Ш. Мирзоев, канд. филол. наук,
Л. Мирзоҳасанов, канд. филол. наук, Г. Ғарибшоев, канд. филос. наук,
М. Алимшоев, канд. истор. наук, Э.Ходжибеков, докт. истор. наук, О. Сайфуллоева,
канд. эконо. наук, Дж. Бехронов, канд. филол. наук, М. Раджабеков, канд. филол.
наук, М. Шойдарвозова, канд. эконо. наук, Н. Камбаров, канд. филол. наук.

THE MEMBERS OF EDITORIAL STAFF:

G. A. Yusufzoda, Dr.of physico-mathematical sciences, professor-editor-in-chief
T. Sodatqadamova, candidate of biological sciences, deputy editor-in-chief
N. Ofaridaev, Dr. of philological sciences, professor, responsible editor
Kh. Kalandariyon, Dr. of philological sciences, M. Alamshoev, Dr. of philological sciences.,
J. Bulbulov, Dr. of pedagogical sciences, S. Abodulloeva, Dr. of philological sciences,
Sh. Jonmamadov, Dr. of economical sciences, professor, M. Mamadaslamov, Dr. of
philological sciences, Sh. Mirzoev, candidate of philological sciences, L. Mirzohasanov,
candidate of philological sciences, G. Garibshoev, candidate of philosophical sciences,
M. Alimshoev, candidate of historical sciences, E. Khodjibekov, Dr. of historical sciences,
O. Saifulloeva, candidate of economical sciences, J. Behronov, candidate of philological
sciences, M. Rajabekov, candidate of philological sciences, M. Shoidarvozova, candidate of
economical sciences, N. Qambarov, candidate of philological sciences.

БАХШИ 2
ИЛМҲОИ ҶАМЪИЯТШИНОСӢ ВА ГУМАНИТАРӢ
2022, № 2 (22)

Маҷалла 25 майи соли 2018 таҳти рақами 061/МЧ - 97 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи Хоруғ» нашрияи илмии даври Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев маҳсуб мешавад. Дар он мақолаҳои ба таъби мерасанд, ки маҳсули тадқиқоти илмии соҳаҳои илмҳои табиӣ, гуманитарӣ, иқтисодӣ ва кишоварзӣ буда, дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии бахши Помири Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба иҷро мерасанд, ҳамчунин тадқиқотии илмии олимони хориҷи кишвар, ки ба масоили соҳаҳои гуногуни Бадахшон марбут ҳастанд, матраҳ гардидаанд.

Маҷалла барои ходимони илмӣ, омӯзгорон, аспирантҳо ва донишҷӯёни макотиби олии пешбинӣ шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил гардидааст.

Журнал зарегирирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан 25 мая 2018 года под номером 061/ МЧ -97

Журнал «Вестник Хорогского университета» является научно-периодическим печатным органом Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. В нём публикуются статьи, являющиеся результатом научных исследований по естественнонаучным, гуманитарным и сельскохозяйственным направлениям, выполняемые в Хорогском госуниверситете, научно-исследовательских учреждениях Памирского филиала НАНТ, а также работы учёных из других стран, посвящённые научным проблемам Бадахшана.

Журнал рассчитан на научных работников, преподавателей, аспирантов, а также студентов высших учебных заведений.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

*Бахши 2, 2022 №2 (22),
Маҷалла соли 1999 таъсис ёфтааст.
Журнал основан в 1999 г.
Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.
Журнал выходит 4 раза в год
Индекси обуна 77781
Подписной индекс журнала 77781*

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ИҚТИСОД ЭКОНОМИКА

<i>Гурминчов А.М.</i> Нақш ва аҳамияти амри суструки фаъолияти гумруки (дар мисоли нишондиҳандаҳои иқтисодии РМГ дар ВМКБ).....	6
<i>Гуломшоева С., Джонмамадова Н.Н.</i> Самостоятельная занятость населения: различные подходы к определению.....	18
<i>Мардонова Т.</i> Влияние международных проектов на высших учебных заведениях и процесса интернационализации на примере Хорогского Государственного университета используя опыт европейских партнёров.....	24
<i>Мамадаёзова А. А., Абдурахмонова Н. Г.</i> Сравнительная оценка финансирования высших учебных заведений на примере вузов таджикистана.....	29
<i>Мамадаёзова А. А., Абдурахмонова Н. Г., Худобахшов Ё. Т.</i> Рейтинговая оценка трудовой деятельности работников сферы высшего профессионального образования.....	37
<i>Шоидарвозова М., Азизова Г., Саъдоншоев Г.</i> Молодёжная безработица в городе Хороге: результаты исследования.....	41

ФИЛОЛОГИЯ

<i>Курбонхонова Н.</i> Чойгоҳи боварҳои асотирӣ дар маросимҳои вобаста ба чашни Сада.....	56
<i>Офаридоев Н., Шердилова С.Ф.</i> Таснифи мавзуии лексикаи соҳаи хунармандии гӯйиши ғоронии забони тоҷикӣ.....	61
<i>Саидиброимов Ш.</i> Татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал аз диди мутафаккирони асрҳои X-XI.....	74
<i>Таваккалов Ҳ.</i> Назари иҷмоли доир ба пайдоиши мадҳия ва инкишофи он.....	82
<i>Ҳошимова Х. А.</i> Мавқеи нахустқисса дар эҷодиёти Сорбон.....	94
<i>Ҳошимова Х.А.</i> Банду бастии романи дуҷумла «Зарафшон».....	104

ПЕДАГОГИКА

<i>Қонунзода Ш. Х.</i> Худшиносии касбии омӯзгор ва нақши он дар самаранокии таълим дар мактабҳои шакли нав.....	121
<i>Қонунзода Ш. Х.</i> Ташкили бомуваффақияти вазъиятҳои педагогӣ дар фаъолияти таълимии хонандагон.....	126

ТАЪРИХ СИЁСАТШИНОСӢ ФАЛСАФА
ИСТОРИЯ ПОЛИТОЛОГИЯ ФИЛОСОФИЯ

<i>Дилшодова Ш.</i> Терроризми байналхалқӣ ва хатари он барои аҳли башар.....	138
<i>Донаёрова С.</i> Падидаҳои журналистикаи қабл аз журналисти дар Бадахшон.....	143
<i>Саидҳасанов Ю., Қобилова А.</i> Аҳамияти қонунгузори давлат дар соҳаи ҳуқуқи граждани.....	151
<i>Назархудоева Л.</i> Миграционные процессы, развитие поколение и стабильность общества.....	156
<i>Саидрахмонов Н. С.</i> Ҳизби халқии демократии Тоҷикистон институти фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ.....	160

CONTENT/ ECONOMICS

<i>Gurminjov A.M.</i> The role and significance of customs statistics in the system of customs activities (on the example of economic indicators RCM on GBAO).....	6
<i>Ghulomshoeva S. Jonmamadova N. N.</i> The population self-employment: different approaches to the definition.....	18
<i>Mardonova T.</i> The impact of international projects at high educational institutes and the process of internationalization on the example of Khorog State University using the experience of European partners.....	24
<i>Mamadayzova A., Abdurakhmonova N.</i> Comparative assessment of financing high educational establishments illustrating the universities of Tajikistan.....	29
<i>Mamadayzova A., Abdurakhmonova N., Khudobakhshov Y.</i> The rating of labour activity of the workers in the field of vocational education.....	37
<i>Shoidarvozova M.S., Azizova G.M., Sadonshoev G.S.</i> The unemployment among youth in Khorog town Gorno Badakhshan Autonomous Oblast (findings of investigation).....	41

PHILOLOGY

<i>Qurbonkhonova N.</i> The place of mythical belief in the rituals concerning Sada holiday.....	56
<i>Ofaridaev N., Sherdilova S.F.</i> Thematical classification of the speech vocabulary of the tajik.....	61
<i>Saidibroimov. Sh.</i> Implementation of theoretical knowledge in practice from the perspectives of thinkers of X-XI centuries.....	74
<i>Tavakkalov H.</i> A Short overview of the origin and development of the Madiya genre.....	82
<i>Khoshimova Kh. A.</i> The place of the first story in the work of Sorbon.....	94
<i>Khoshimova Kh. A.</i> The composition of the second novel "Zarafshon".....	104

PEDAGOGY

<i>Konunzoda Sh. Kh.</i> Teacher's professional self-awareness and its role in the effectiveness of teaching in the new form schools.....	121
<i>Konunzoda Sh.</i> Successful organization of pedagogical situations in the educational activities of the students.....	126

HISTORY, PHILOSOPHY

<i>Dilshodova Sh.</i> International terrorism and its threat to humanity.....	138
<i>Donayorova S.</i> Journalistic events in pre-journalistic Badakhshan.....	143
<i>Saidhasanov U., Kobilova A.</i> The importance of state legislation in the field of civil law.....	151
<i>Nazarkhudoeva L.</i> Migratory processes, generation development and society stability.....	156
<i>Saidrahmonov N.</i> People's Democratic Party of Tajikistan active civil society institute.....	160

ИҚТИСОД ЭКОНОМИКА

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ОМОРИ ГУМРУКӢ ДАР СИСТЕМАИ ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ

(дар мисоли нишондиҳандаҳои иқтисодии РМГ дар ВМКБ)

А.М. Гурминҷов

Раёсати минтақавии гумрукӣ дар ВМКБ

Омори гумрукӣ ҳамчун илм ва ҳамчун соҳа-объект, предмет, мақсад, вазифа ва методи таҳқиқи худро дорад. Қонуниятҳо ва методҳои низоми омори умумӣ барои таҳлили омори гумрукӣ муштарақанд, яъне методҳо ва формулаҳои муайяни омори дар омори гумрукӣ корбаст карда мешаванд. Предмети омори гумрукӣ бошад зухуротҳо ва равандҳои гуногуни ҷанбаҳои миқдорию сифатиро дар робита ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳади гумрукӣ бо мақсади муайян намудани хусусияти тамоюл ва қонуниятҳо омӯхта шуда, манзараи дақиқи ҳолату вазъиятро мушаххас менамояд [2,5]. Пас аз ин, объекти омӯзиши омори гумрукӣ пеш меояд, ки он тиҷорати хориҷӣ ва фаъолияти мақомоти гумрукро таҳлилу тадқиқ менамояд. Асоси ҳуқуқӣ барои пешбурди омори гумрукӣ аз Кодекси гумрукӣ сарчашма мегирад, ки ба он Боби 5 аз моддаи 25 то 27 бахшида шудааст, инчунин дар моддаи 462 б.15. КГ заминаи ҳуқуқӣ барои амалӣ намудани омори гумрукии тиҷорати хориҷӣ роҳандозӣ гардидааст, ки аз вазифаҳои асоси мақомоти гумрук ба ҳисоб меравад. Дар ин асно мақсади омори гумрукӣ низ рушан мешавад, ки он аз таъмин намудани Хадамоти гумруки ҚТ, мақомоти қонунбарор ва ҳокимияти иҷроияи давлатӣ бо маълумотҳо оиди вазъи тиҷорати хориҷии ҚТ ва фаъолияти мақомоти гумрук иборат мебошад. [4,25] Кунун маҳзани (база) омори гумрукӣ ба яке аз воситаҳои универсалӣ-аналитикӣ барои давлат хизмат мекунад. Ба ҷузъиёти ин масъала баъдтар рӯчуъ менамоем. Тибқи санадҳои меъёрии бевоситаи танзимкунанда, омори гумрукӣ ба **омори гумрукии тиҷорати хориҷии ҚТ** ва **омори гумрукии махсус** тасниф мегардад. Таносубан фармоиши сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҚТ аз 10 феввали соли 2016, № 26-Ф. «Дар бораи тартиби ҷамъоварӣ, коркард, пешниҳод ва нигоҳдории маълумоти омори гумрукии тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути СИАЯ» [8] ба омори гумрукии тиҷорати хориҷӣ бахшида шудааст ва фармоиши ХГ ҲҚТ аз 02 апрели соли 2013, №63-Ф

«Дар бораи тартиби пешбурди омили гумрукии махсус»[9] омили гумрукии махсусро танзим менамояд. Афзалияти Фармоиши амаликунандаи тахти №26 аз 10.02.2016 дар он зоҳир мегардад, ки ҷанбаҳои нозуки омили гумрукӣ дар ҳамоҳангӣ бо декларатсиякунони тавассути СИАЯ, алалхусус назорати саҳеҳияти маълумотҳои омили гумрукӣ, тасхеҳи маълумотҳои гумрукӣ, яъне тағйир ё тасхеҳи арзиши гумрукӣ (ТАГ), тасхеҳи декларатсияи гумрукӣ (ТДГ) ба таври мушаххас ва асоснок нишон дода шудаанд. Фармоиши ХГ ҲҚТ аз 02 апрели соли 2013, №63-Ф «Дар бораи тартиби пешбурди омили гумрукии махсус» дар асоси фармоиши №94-Ф аз 25.06.2010 тасвиб ёфта, амалан функцияи таҳлилӣ ва фарогирии маълумотро доро намебошад. Ин маънои онро дорад, ки зарурияти таҳия намудани фармоиши нав оиди омили гумрукии махсус бо назардошти таҷрибаи муосир ва ҷорӣ гардидани IT-технология амри воқеъӣ мебошад. Мақсади асоси омили гумруки тижорати хориҷӣ ин аз таҳлил намудани вазъи савдои хориҷӣ, назорати воридоти пардохтҳои гумрукӣ ба буҷети давлатӣ, назорати асбор [11] [4,365] таҳлили ҳолат, динамика ва тамоюли савдои хориҷӣ ва баланси савдою пардохт иборат мебошад. Доираи истифодаи омили гумрукии махсус маҳдуд буда, танҳо бо мақсади иҷрои вазифаҳои ба зиммаи мақомоти гумрук гузошташуда амалӣ карда мешавад ва он иборат аз баҳисобгирии декларатсиякунӣ, миқдори ҳайати шахсӣ, бақақдгирии ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ, баҳисобгирии интиқоли воситаҳои нақлиёт ва шахсони воқеъӣ тавассути сарҳад гумрукӣ мебошад [1,33]. Вобаста ба объекти омӯзиши омили гумрукӣ таснифоти омили гумрукӣ ба 2 намуд ҷудо мешавад: Айёнияти зайл чунин аст:[2,6].

Доираи дар бар гирифтани маълумоти омори гумрукии тиҷорати хориҷӣ

Дар омори гумрукии тиҷорати хориҷии давлат ҳамаи молҳо, ки ба захираҳои моддии кишвар илова мегарданд, ё ин ки дар натиҷаи воридот ба қаламрав ё содирот аз қаламрави иқтисодӣ кам карда мешаванд, ба ҳисоб гирифта мешавад. Молҳои транзитӣ, молҳои, ки муваққатан ба кишвар иҷозат дода шудаанд, ё ин ки муваққатан аз он содир мегарданд *(ба истиснои молҳои барои коркарди дохилӣ ё хориҷӣ тааллуқдошта ва ба иҷора гирифташуда ба мӯҳлати на зиёда аз як сол)*, захираҳои моддии кишварро пурра ва кам намекунанд ба омори гумрукии миллии савдои хориҷӣ дохил карда намешаванд [6].

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ, либерализатсияи иқтисодӣ ва ҳамзамон барои танзими нархи бозор, базаи омори гумрукӣ ягона манбае, ки ба сифати иттилооти бозор ва воситаи таъсиррасони давлат қарор мегирад, маҳсуб доништа мешавад. Дар баробари ин омори

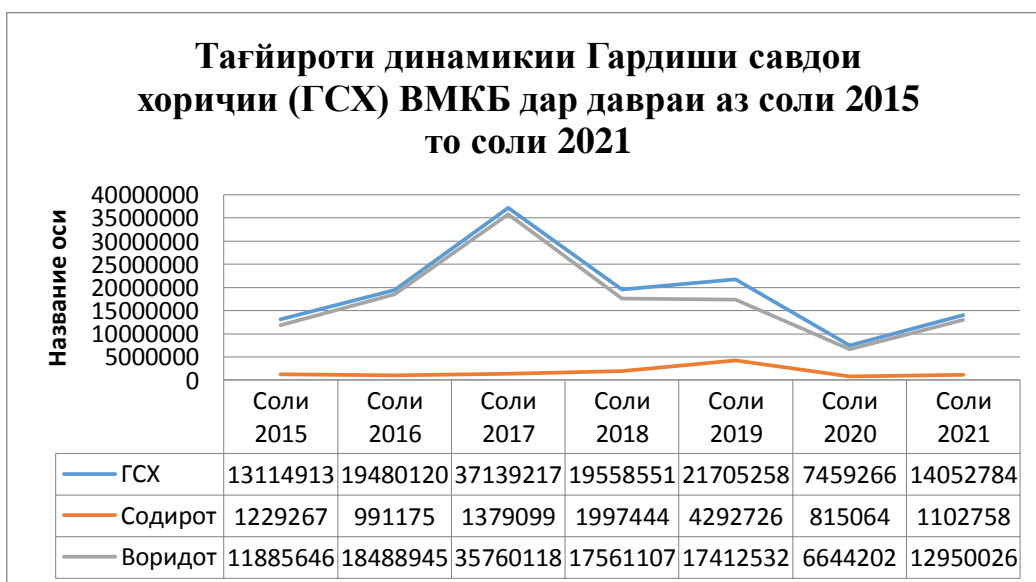
гумрукӣ барои сари вақт баровардани қарорҳои сиёсӣ ва иқтисодии миллӣ ба давлат хизмат мекунад. Тавре, ки ишора намудам омили гумрукӣ фақат аз таҳлил намудани ҳаҷми нишондиҳандаҳои воридоту содирот иборат нест, балки доираи таҳқиқи он васъетар аст. Аз ин нуқтаи назар омили гумрукии ФИХ ба механизми асосии аналитикӣ табдил ёфта, ҷиҳати амалӣ гардидани стратегияи миллии давлат нақши калидиро иҷро менамояд. Дар натиҷаи амалиётҳои иқтисодӣ вазъи объективии бозори дохилию хориҷӣ, сатҳи рақобатпазирии молҳои ватанӣ муайян гардида, омили гумрукӣ ҳамчун манбаи маркетингӣ (бозоршиносӣ) барои бахши хусусӣ нақши муассир дорад. Дар ин росто маълумотҳои омили гумрукӣ ҳамчун индекатори хос барои бозори истеҳсоли хизматрасонӣ ва умуман бозори меҳнат, инчунин барои муайян намудани талаботи бозори дохилӣ, иқтидори истеҳсолоти миллӣ ва вобастагии иқтисодиёти миллӣ аз омилҳои хориҷӣ маълумоти муфиду самарабахш маҳсуб меёбад. Бо назардошти таҳлили намудани воридоти таҷҳизоту технологияҳои муосир ҷиҳати азнавсозии саноатикунони корхонаҳо ва мукамал намудани фондҳои асосии онҳо, метавон аз методҳои омили захираҳои (бойгарӣ) миллӣ низ истифода намуд [3,66].

Барои дақиқтар дарк кардани муҳимияти омили гумрукӣ, мисоли оддии он чунин аст: Дар давраи аз соли 2015 то соли 2020 тибқи ДТД (албатта, ин омили нисбӣ аст, зеро пешбурди омили гумрукии асли дар асоси ДБГ амалӣ мешавад) аз ҚМ Чин номгуӣ молҳои матоъ ва ришта (рамзи аз 5508 то 5516) ба маблағи 35,998160 долл.ИМА ба миқдори 14,685421 кг ба Тоҷикистон ворид шудааст. Моли мазкур дар соли 2015 агар ба маблағи 14628 долл. ИМА ё ба миқдори 77,750кг ворид гардида бошад ин нишондиҳанда дар соли 2020 таносубан 14,283227 долл. ИМА ва ба миқдори 5,750294кг-ро ташкил медиҳад. Фарқияти арзиш 14,268599 долл. ИМА ва миқдор бошад 5672544кг зиёд буда, 97543% афзудааст, ки ин рақами бесобиқа ва ғайри муқоисашаванда аст. Ё ин, ки дар мисоли номгуӣ моли сақич (жевательная резинка-рамзи 1704) дар давраи аз соли 2016 то 2020 ба маблағи 817624 долл. ИМА ба миқдори 70955кг аз ҚМ Чин ворид гардида, танҳо дар соли 2017 ба маблағи 504806 долл. ИМА сақич ворид шудааст, яъне зиёда аз ним миллион долл.ИМА сарватҳои асбӯрӣ ба иқтисодиёти Чин ворид гардидааст. Истеҳсоли сақич он қадар саноати бузург нест ва онро метавон дар Тоҷикистон истеҳсол кард. Вобаста ба ворид гардидани матоъ ва ришта, ки ашёи хоми асосии он пахта ҳисоб меёбад дар ин муддат ба маблағи 35,998160 долл.ИМА ба иқтисоди Чин сарватҳои асбӯрӣ интиқол ёфтааст, дар ҳоле, ки Чумхурии

Тоҷикистон кишвари аграрӣ ва истеҳсоли пахта дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Танҳо то маҳсулоти тайёр расонидани ашёи хом ва диверсификатсия намудани истеҳсоли маҳсулот шарти асосии пешрафти иқтисоди миллӣ доништа мешавад ва барои ҳамин ҳам омӯзиши дурусти омили гумрукии тиҷорати хориҷӣ дар замони ҷадид, аз ҳар ҷониб актуалӣ ва самарабахш аст. Бо назардошти аҳамияти универсалӣ доштани маълумотҳои омили гумрукӣ дар робита ба амалияи иқтисодӣ чанд ҷанбаи мусбӣ он арзёбӣ намудан мумкин аст:

- оид ба нақшагирии фаъолияти корхонаҳо ва мавҷудияти ширкатҳо дар бозори дохилию хориҷӣ маълумот медиҳад;
- амалӣ намудани ин ё он фаъолият дар робита ба хизматрасонии гумрукӣ (фаъолияти боркашонӣ ё ин ки брокерӣ);
- нақшагирӣ ва коркарди стратегияи маркетингӣ оиди баромадан ба бозор ва хизматрасониҳои нав;
- ташкил намудани бизнес-тиҷорати нав дар алоқамандӣ ба истеҳсоли маҳсулоти ба содирот ва бозори дохилӣ нигаронидашуда;
- Роиҷ намудани таҷрибаи пешқадами аналитикӣ ва таҳлил намудани ваъзи иқтисоди хориҷӣ.

Бинобар ин барои тақвият бахшидани иқтидорҳои содиротӣ ҳар чӣ бештар аз ҷузъиётҳои омили гумрукӣ дар таҷрибаи амалӣ истифода шавад. Таҳлили гардиши савдои хориҷӣ нишон медиҳад, ки бақияи (сальдо) тавозуни савдо ҳоло манфӣ арзёби мегардад. Дар 12 моҳи соли 2021 коэффисенти рӯипуш намудани воридот -11847268 долл.ИМА буда, яъне ҳамин миқдор маблағ зарур аст, ки ҳаҷми содирот ба воридот баробар шавад. Муфассалтар нишондиҳандаҳои ГСХ ВМКБ ба таври зайл аст:

Барои мукамал намудани параметрҳои омили гумрукӣ ва таҳлили фаврӣ аз барномаҳои муосири IT-технология истифода намудан ба манфиати кор мебошад. Аз шумули чунин барномаҳо системаи OLAP (Online Analytical Processing-система аналитической обработки данных) эътироф мегардад, ки бо ҷалби мутахассисони корегӣ дар Хадамоти гумрук ҷиҳати аз нав намудани зерсистемаи омили гумрукӣ (OLAP) амалҳои техникую барномавӣ амалӣ шуда истодаанд. Тоҷикистон аз нахустин давлатҳои Осиёи Марказӣ мебошад, ки ин барнома роҳандозӣ намуда истодааст. Барномаи OLAP аз ду қисмати асосӣ иборат аст: 1. ROLAP (Relational On-Line Analytical Processing-реляционная)–ин методе, ки таҳлили гуногунҷабҳаро (многомерный анализ) дар асоси базаи реляционӣ бо назардошти маълумотҳои ҳаҷман калон амалӣ менамояд; 2. MOLAP (Multidimensional On-Line Analytical Processing-многомерная)–ин методе, ки таҳлили гуногунҷабҳаро дар асоси базаи гуногун бо назардошти маълумотҳои ҳаҷман хурд ба таври фаврӣ амалӣ менамояд. Бояд қайд намуд, ки барномаи OLAP на танҳо барои омили гумрукӣ пешбинӣ гардидааст, балки дар фаъолияти ширкатҳои калони тиҷоратии мамлакатҳои хориҷӣ низ мавриди истифода қарор мегирад. Ин аз фаъолияти универсалӣ доштани барномаи мазкур ва ба таҳлилҳои иқтисодӣ ҳамоҳанг будани онро шаҳодат медиҳад. Барои вусъат додани робитаҳои гуногуни давлатӣ ва бархурдор шудан аз таҷрибаи модерн мувофиқи созишномаи миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Умумиҷаҳонӣ ба имзо расида, инчунин Барномаи миёнамӯҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 [7]. ва роҳандозӣ намудани марҳилаи якуми Стратегияи миллии рушди омили Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023 [10] як қатор дигаргуниҳои ҷузъиву кулӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук дар назар дошта шудааст. Дар асоси таҳлили «системаи ASYCUDA-и барномаи ЮНКТАД Созмони Миллалӣ Муттаҳид» ва ҳуҷҷатҳои замимагардида, ки аз вазифаҳои техникӣ (лоиҳаи ислоҳоти маъмурикунонии гумрукӣ) аз 28 адад ҷорабиниҳо, вазифаҳо, инчунин натиҷаҳою вазифаҳои иловагӣ ва лоиҳаи модернизатсияи гумрукӣ барои солҳои 2021-2025 аз 33 адад ҷорабиниҳо, вазифаҳо ва натиҷаҳои пешбинишуда, иборат мебошад, хулосагирӣ карда шуд. Мақсади асосии лоиҳаи мазкур аз баланд бардоштани самаранокии савдои наздисарҳадӣ, фазои мусоид барои иштирокчиёни иқтисодии минтақавӣ, мустаҳкам намудани амнияти инфрасохтори в.Суғд ва ВМКБ мебошад. Маҳаки системаи ASYCUDA- ин

компютерикунонӣ ва маъмурикунонии фаъолияти гумрукӣ дар ҳамоҳангӣ ба баҳши савдои хориҷӣ мебошад. Дар баробари ин барнома мақсадҳои иловагӣ дорад, ки тибқи он мусоидат ба рушди иқтисодии ҚТ бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои иштирокчиёни савдои хориҷӣ, таҳким баҳшидани амнияти озуқаворию экологӣ ва солимии аҳоли бо роҳи самаранокии назорат дар сарҳад ва мусоидат намудан ва ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалию таҷрибаи пешқадам дар самти гумрукӣ маҳсуб меёбад. Тавре, ки таҷрибаи амалишавии системаи ASYCUDA дар давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад вобаста ба хусусияти модели иқтисоди миллӣ ва иродаи сиёсӣ натиҷаи гуногунро ҳосил менамояд. Пеш аз татбиқкунии системаи мазкур якчанд нуқтаҳои муҳимро бояд ба инобат гирифт:

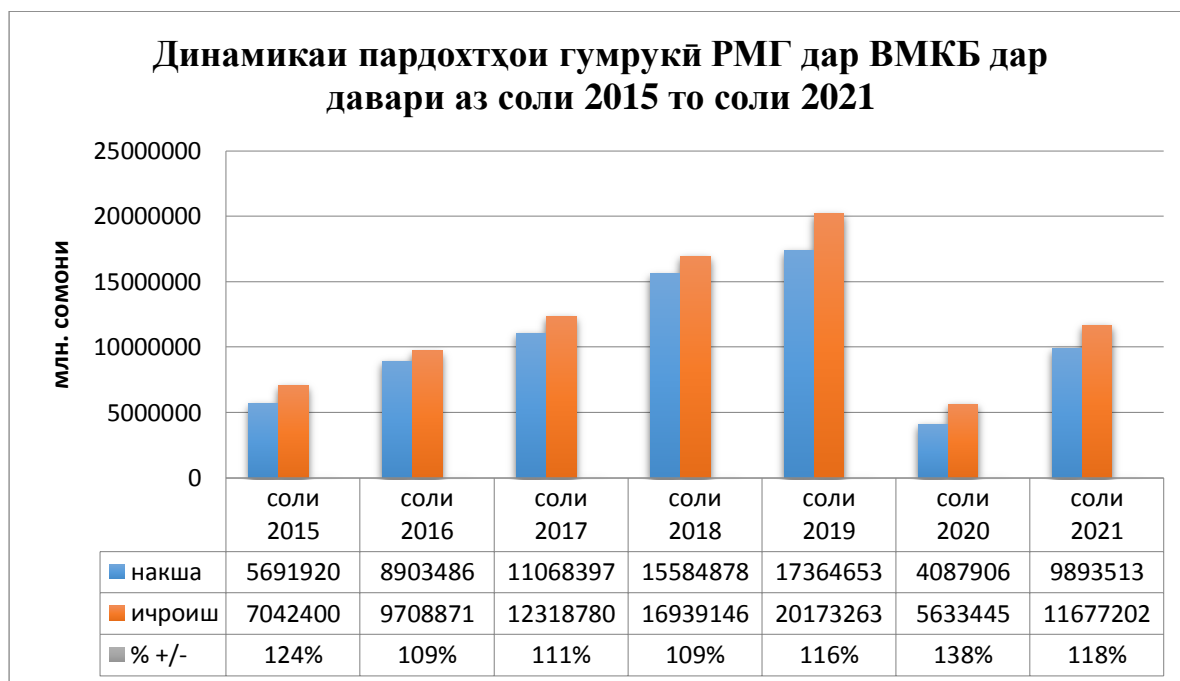
1. Чун система пурра аз компютерикунонӣ вобаста аст ва он дар асоси барномаҳои махсуси компютерӣ фаъолият мекунад зарурияти дастрасӣ ба интернетӣ мунтазам ва босуръат доштан муҳим аст;
2. Тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои зерқонунии мақомоти гумрук дар ҳамоҳангӣ бо мақомоти вазоратҳои давлатӣ, Бонки миллӣ ба тасвиб расанд ва гузашта аз ин ба меъёрҳои системаи ASYCUDA мувофиқат намуда, зимни ҷорӣ намудани барномаи компютерӣ тартиб ва муқаррароти фаъолияти гумрукии ҚТ, таҷрибаи СИАЯ ва дигар мушкилотҳои таҷрибавӣ-амалӣ ба назар гирифта шаванд;
3. Барасмиятдарории гумрукӣ бо назардошти принципҳои **ҳудуди ягонаи гумрукӣ** амалӣ гардад [5,10]. Ин талаботи Кодекси гумрукӣ буда, меъёрҳои системаи ASYCUDA низ онро тақозо менамоянд. Зимнан анҷом додани барасмиятдарории гумрукӣ дар сарҳад аз ҳар ҷиҳат ба манфиати кор аст, яъне ҳама намуди молу воситаи нақлиёт ҳангоми интиқол дар сарҳад муоинаи гумрукӣ ва барасмияти гумрукӣ дароварда шавад.

Мувофиқи талаботҳои системаи ASYCUDA баҳри ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳ чунин чорабиниҳо заруранд:

- Иҷроиши якхелаи қонунгузории гумрукӣ дар ҳама самтҳо аз ҳисоби татбиқи ИТ-технология;
- мубодилаи фаромарзии маълумоти гумрукӣ бо кишварҳои ҳамсоя;
- омори фаврӣ ва таҳлили маълумотҳо дар вақти воқеъӣ;
- Фазаи 3 чорабиниҳои 19.2. амалӣ намудани системаи АҶ дар нуқтаҳои сарҳадӣ.

Ин омилҳо имкон медиҳанд ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт ва назорати пурзӯр дар сарҳад нахуст танзими **ғайритарифӣ**, яъне мамнӯбият ва маҳдудиятҳо амалӣ мегарданд ва ҳамзамон истифодабарии танзими **тарифӣ** самаранок мегардад. Дар ин асно амнияти иқтисодӣ ва амнияти экологию озуқаворӣ ба маротиб таъмин мегарданд, инчунин динамикаи ҳаҷми пардохтҳои гумрукӣ низ меафзояд.

Нишондиҳандаҳои пардохтҳои гумрукӣ дар давраи аз соли 2015 то соли 2021

Нишондиҳандаҳои пардохтҳои гумрукӣ дар соли 2015 7042400 сомониро ташкил дода, қиёсан ин нишондиҳанда дар соли 2019 ба 20173263 сомонӣ расида, таносубан 13130863 сомонӣ зиёд мебошад, ки ба андозаи 186% афзудааст, аммо мутаносибан ин нишондиҳанда дар солҳои 2020-2021 бо сабаби коҳиш ёфтан гардиши савдои хориҷӣ, ҳаҷми пардохтҳои гумрукӣ низ ба маротиб кам гардид.

Нишондиҳандаҳои вариатсияи омили
гумрукии ҳаёти шахсии кормандони
кормандони

Нишондиҳандаҳои вариатсияи омили
гумрукии ҳаёти шахсии
РМГ дар ВМКБ дар соли 2016.
РМГ дар ВМКБ дар соли 2021

Собиқаи кор (x)	Миқдори коргарон (f)
то 1 сол	7 нафар
то 3 сол	22 нафар
то 10 сол	33 нафар
то 20 сол	21 нафар
то 25 сол	6 нафар
Ҷамағӣ:	89 нафар

Собиқаи кор (x)	Миқдори коргарон (f)
то 1 сол	12 нафар
то 3 сол	19 нафар
то 10 сол	26 нафар
то 20 сол	25 нафар
то 25 сол	10 нафар
Ҷамағӣ:	92 нафар

1. Собиқаи кории миёнаи як коргар (\bar{X}_{af})
(\bar{X}_{af})

1. Собиқаи кории миёнаи як коргар

$$1.1. \bar{X}_{af} = \frac{1 \cdot 7 + 3 \cdot 22 + 10 \cdot 33 + 20 \cdot 21 + 25 \cdot 6}{89}$$

$$\frac{7 + 66 + 330 + 420 + 150}{89} = \frac{973}{89} \quad \boxed{10,9}$$

$$\bar{X}_{af} = \frac{1 \cdot 12 + 3 \cdot 19 + 10 \cdot 26 + 20 \cdot 25 + 25 \cdot 10}{92}$$

$$\frac{12 + 57 + 260 + 500 + 250}{92} = \frac{1079}{92} \quad \boxed{11,7}$$

2. Майлқунии миёнаи квадратӣ

x	f	$(x - \bar{x})$	$(x - \bar{x})^2$	$(x - \bar{x})^2 * f$
1	7	-9,9	98	686
3	22	-7,9	62,4	1372,8
10	33	-0,9	0,81	26,7
20	21	-9,1	82,8	1738,8
25	6	-14,1	198,8	1192,8
				5017,1

2. Майлқунии миёнаи квадратӣ

x	f	$(x - \bar{x})$	$(x - \bar{x})^2$	$(x - \bar{x})^2 * f$
1	12	-10,7	114,4	1372,8
3	19	-8,7	75,6	1436,4
10	26	-1,7	2,8	72,8
20	25	-8,3	68,8	1720
25	10	-13,3	176,8	1768
				6370

$$2.1. G = \sqrt{\frac{(x-x)^2 * f}{\Sigma f}} = \sqrt{\frac{5017,1}{89}}$$

$$\sqrt{56,3} \quad \sqrt{7,5}$$

$$2.1. G = \sqrt{\frac{(x-x)^2 * f}{\Sigma f}} = \sqrt{\frac{6370}{92}}$$

$$\sqrt{69,2} \quad \sqrt{8,3}$$

Фарқияти собиқаи миёнаи корӣ 0,8 ва майлқунии миёна бошад 0,8-ро ташкил медиҳад.

Василаи дигаре, ки баҳри самаранокии кор мусоидат мекунад ин неруи инсонӣ ва ихтисосноку босалоҳият будани ҳайати шахсӣ ба ҳисоб меравад.

Нишондиҳандаҳои муқоисавии ҳайати шахсӣ аз рӯи ихтисоснокӣ дар давраи солҳои 2016-2021

№	Давраи соли 2016			Давраи соли 2021		
	Ихтисос	Нафар	% +/-	Ихтисос	Нафар	% +/-
1	Фаъолияти гумрукӣ	24	27%	Фаъолияти гумрукӣ	28	30%
2	Ҳуқуқшинос	6	7%	Ҳуқуқшинос	8	9%
3	Иқтисодчӣ	31	35%	Иқтисодчӣ	26	28%
4	Дигар тахассусҳо	28	31%	Дигар тахассусҳо	30	33%
Ҷамағӣ:		89	100	Ҷамағӣ:	92	100

Нишондиҳандаи ихтисоснокӣ аз рӯи **фаъолияти гумрукӣ** дар соли 2016 27%-ро ташкил дода бошанд, ин нишондиҳанда дар соли 2021 30%-ро дар бар гирифта, таносубан 3% ихтисосмандӣ афзудааст, яъне 30% кормандон дорои маълумоти олии гумрукӣ мебошанд

АДАБИЁТ:

1. Халипов СВ. Таможенное право: Учебник. 3-е изд., пе-рераб. и доп. — Москва: Зерцало-М, 2006. — 440 с.
2. Чалиев А.А., Овчаров А.О. Таможенная статистика. Учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета, 2008. – 148 с.
3. Чалиев А.А., Овчаров А.О. СТАТИСТИКА. Учебно-методическое пособие. Часть 1. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета, 2007.– 87 с.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2018- 435 с.
5. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2020, -806 с.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05 июли соли 2014, №464 «Дар бораи Методологияи ягонаи омори гумрукии тиҷорати хориҷии давлатҳои аъзои ИДМ».
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2019, №537 «Дар бораи Барномаи миёнамӯҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024».
8. Фармоиши сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҶТ аз 10 феввали соли 2016, № 26-Ф. «Дар бораи тартиби чамъоварӣ, коркард, пешниҳод ва нигоҳдории маълумоти омори гумрукии тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути СИАЯ»
9. Фармоиши сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҶТ аз 02 апрели соли 2013, №63-Ф «Дар бораи тартиби пешбурди омори гумрукии махсус»
10. Фармоиши сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҶТ аз 02 январи соли 2020, №1-Ф. «Дар бораи тасдиқ намудани Нақшаи чорабиниҳои идоравӣ оид ба

амалисозии марҳилаи якуми Стратегияи миллии рушди омили Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023».

11. Қарор Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 15 март с.2018, №30. Дастурамали №234 «Дар бораи тартиби ба Чумхурии Тоҷикистон ворид ва аз Чумхурии Тоҷикистон содир намудани сарватҳои асбӯрӣ».

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ОМОРИ ГУМРУКӢ ДАР СИСТЕМАИ ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ (дар мисоли нишондиҳандаҳои иқтисодии РМГ дар ВМКБ)

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои меҳварии омили гумрукӣ баррасӣ гардида, заминаҳои асоси меъёрию ҳуқуқии он низ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Бо назардошти гуногунсатмии иқтисодиёт истифода намудан аз методҳои гуногуни таҳлили омили гумрукӣ тақозои замон буда, барои дурусту фаврӣ таҳлил ва арзёбӣ намудани вазъи иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад. Ҳамзамон самарабахшии ин механизмҳо, бо татбиқ намудани технологияи муосир ва барномаҳои гуногуни компютерӣ дар мақомоти гумрук ва ҳамоҳангии он бо мақомоти идораҳои давлатию субъектони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ судманд хоҳад буд. Чиҳати ноил гардидан ба мақсадҳои созанда пеш аз ҳама барои рушд додани неруи инсонӣ (мутахассисони касбӣ) аҳамияти хосса дод. Дар баробари ин дар амал ҷорӣ намудани Барномаи миёнамӯҳлати рушди мақомоти гумруки Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, Стратегияи миллии рушди омили Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023, «системаи ASYCUDA-и барномаи ЮНКТАД Созмони Миллалӣ Муттаҳид» (лоиҳаи ислоҳоти маъмурикунонии гумрукӣ) аз манфиат холи нест.

Вожаҳои калидӣ: омили гумрукии тиҷорати хориҷӣ, омили гумрукии махсус, зерсистемаи омили гумрукии OLAP (Online Analytical Processing), таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодии РМГ дар ВМКБ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТАМОЖЕННОЙ СТАТИСТИКИ В СИСТЕМЕ ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (на примере экономических показателей РТУ по ГБАО)

В данной статье рассматриваются основные вопросы таможенной статистики, а также анализируются положения действующих нормативных правовых актов. С учетом многосекторной экономики использование разных методов анализа таможенной статистики является необходимым и способствует точному оперативному анализу и оценке экономического состояния страны. Тем временем эффективность этих механизмов заключается во внедрении новых технологий и различных компьютерных программ в системе таможенной деятельности и их интеграции с другими государственными органами, ведомствами и субъектами УВЭД. Для достижения этих целей необходимо, акцентировать внимание на человеческий потенциал (подготовить квалифицированных специалистов). Наряду с этим надо последовательно осуществлять Среднесрочную программу развития таможенных органов Республики Таджикистан на 2020-2024 годы,

Национальную стратегию развития статистики Республики Таджикистан на 2019-2023 годы и внедрение системы ASYCUDA (проекта таможенной модернизации 2021-2025).

Ключевые слова: таможенная статистика внешней торговли, специальная таможенная статистика, подсистема таможенной статистики OLAP (Online Analytical Processing), анализы экономических показателей РТУ по ГБАО.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF CUSTOM'S STATISTICS IN THE SYSTEM OF CUSTOM ACTIVITIES

(on the example of economic indicators RCC on GBAO)

This article discusses the main issues of custom's statistics, as well as analyzes the provisions of the current regulatory legal acts. Taking into account the multisectoral economy, the use of different methods for analyzing customs statistics is necessary and contributes to an accurate operational analysis and assessment of the economic state of the country. Meanwhile, the effectiveness of these mechanisms lies in the introduction of new technologies and various computer programs in the system of customs activities and their integration with other state bodies, departments and subjects UVED. To achieve these goals, it is necessary to focus on human potential (prepare qualified specialists). Along with this, it is necessary to consistently implement the medium-term program for the development of the customs authorities of the Republic of Tajikistan for 2020-2024, the national strategy for the development of statistics of the Republic of Tajikistan for 2019-2023 and the introduction of the ASYCUDA system (customs modernization project 2021-2025).

Keywords: customs statistics of foreign trade, special customs statistics, custom's statistics subsystem OLAP (Online Analytical Processing), analysis of economic indicators of RCC on GBAO.

Маълумот оиди муаллиф: *Гурминҷов А.М.-капитани хадамоти гумрук, сарнозири баҳши таҳлил ва омили гумрукии Раёсати минтақавии гумрукӣ дар ВМКБ, суроға: 736000, ш.Хоруғ, куч.Ш.Шохтемур, 553 Epbie.1990@mail.ru Тел: (+992) 927804911*

Сведения об авторе: *Гурминджов А.М.- капитан таможенной службы, главный инспектор сектор анализа и таможенной статистики Региональное таможенное управление по ГБАО, адрес: 736000, г.Хорог, ул.Ш.Шохтемур, 553 Epbie.1990@mail.ru*

Information about the autor: *Gurminjov A.M. - chief inspector of analysis sector and custom's statistics of Regional customs control in GBAO, address: 736000, Khorog city, st.Sh.Shohtemur, 553 Epbie.1990@mail.ru*

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ: РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ

С. Гуломшоева, Н.Н. Джонмамадова

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Существуют разнообразные представления о том, что именно следует понимать под термином «самзанятость». Введение термина было связано с присутствием в многих странах значительных групп людей, не вовлеченных в организованный рынок труда, но при этом создавших собственную систему занятости, подчиненную идее выживания.

Самостоятельная занятость населения (самозанятость)- это вид занятости которая присутствует в системе национальных экономик всех стран мира. В силу своей популярности до сих пор не введена точная терминология самозанятости. Имеется различные определение этого термина такие как:

-самозанятость- это вид экономической деятельности при котором организации производства товаров или услуг ведется без использования наемной рабочей силы с целью получения дохода.

- самозанятость охватывает, обычно, те виды деятельности, где невозможна значительная концентрация производства и основную роль в производстве товаров или услуг играет личный труд.

-самостоятельная занятость предполагает самостоятельный поиск трудовых занятий и создание рабочих мест отдельными гражданами за счет их собственных средств в целях получения постоянного или временного дохода и удовлетворения своих личных потребностей в самореализации.

-самозанятость – это занятость, в которой вознаграждение напрямую зависит от доходов (или потенциальных доходов), полученных от произведенных товаров и услуг.

Самозанятость - это возможность обеспечить средствами к существованию временно или постоянно неработающего населения. отсюда можно сделать вывод что к самозанятым относятся :

-те физические лица, получающие доход от трудовой деятельности, при осуществлении которой они не имеют работодателя и не привлекают наемных работников по трудовым договорам.

- к самозанятому населению можно отнести лица занятых индивидуально в хозяйствах семейного типа и предприятиях с коллективной формой собственности.

Чёткое распределение занятости населения с точки зрения теории занятости и экономики народонаселения, дается в работах Варшавской Е.А. Она квалифицирует занятость населения по нескольким формам и отмечает, что: «предоставление в квалификационной схеме организационные формы занятости, нуждается хотя бы в относительном определении, поскольку в их отношениях отсутствует однозначная трактовка и понимание. По способу участия в труде выделяют занятость по найму и самостоятельную.» [1.108].

По классификации Международной организации труда (МОТ) к самостоятельно занятому населению можно отнести лица работающие не по найму, члены производственных кооперативов, неоплачиваемые трудящиеся семейных предприятие.

По пониманию Суриновой А.Е самозанятие являются владельцами и совладельцами некорпоративных предприятий, на которых они работают и которые не могут быть выделены ни как отдельные юридические лица, ни как институциональные единицы. В качестве вознаграждения за свой труд они получают смешанный доход, а не оплату труда, как наемные работники. Кроме того неоплачиваемые семейные работники, включая тех, кто работает в некорпоративных предприятиях, так же считаются самозанятыми [2.103].

Сабириянова. К дает определение самозанятости по сферой их деятельности и занятости. По мнению автора различают три группы занятых на госпредприятиях, частных предприятиях и самостоятельно обеспечивавших себя работой то есть лица которые не связывают свое постоянное место работы с каким либо предприятием или фирмой но при этом выполняют определенную работу, приносящую доход. Это категория в большей мере занята в сфере услуг и мелкорозничной торговле а так же представители свободных профессий(художники, дизайнеры и т.д) [3.49]

Суринов А.Е включает в число самзостоятельно занятого населения лиц:

- ведущих нетоварное сельскохозяйственное производство для собственного потребления,
- занятых строительством, расширением и реконструкциям собственных жилищ для собственного потребления.
- занятие производством благ для собственного пользования (одежда, обувь, мебель, продукты питания и т.д)

По мнению Токсанбаевой М.С. самозанятыми являются те предприниматели, у которых функции распоряжения собственностью даже формально не отделены от владения ею. [4.33]

Другая характерная черта индивидуального предпринимательства подчеркивается в работе Л.Ортобаевой. Автор считает, что: «Производство, которое основано на личном предприятии, отличается тем, что за одним лицом закрепляется все функции, связанные с деятельностью фирмы: предприниматель здесь и собственник и управляющий и исполнитель. Его деятельность регулируется лишь договором о купле –продаже, налоги он платит как частное лицо. Полная свобода и неограниченная личная инициатива, полная ответственность в случае неудачи. [5.10]

По мнению Радаева «Происходить восстановления традиционных способов хозяйствования и выживания, основанных на семейных, клановых или соседских связях, опирающихся на домашнее хозяйство и сети родственного бартерного обмена продуктами и услугами. Колхозы и совхозы на селе все более превращаются в структуры обслуживавшие потребности частных подсобных хозяйств. [6.184]

В статье «Обследование рабочей силы по проблемам занятости» [7.207] из материалов Госкомстата России дается такое определение: «самостоятельно занятые- это лица самостоятельно или с одним или несколькими деловыми партнерами осуществлявшие деятельность приносящую доход и не нанимающих работников на постоянной основе. Партнеры могут быть или не быть членами одной семьи или одного домашнего хозяйства».

Приоритет экономической мысли по проблемам самозанятости принадлежит зарубежным экономистам, которые внесли существенный вклад в разработку вопросов развития самозанятости, определили ее роль в экономическом развитии, ее особенности в различных сферах деятельности, а также обозначили перспективы ее дальнейшего развития. К ним можно отнести работы Т. Бейтса, Д. Бленчфлавера, Р. Бодена, Д. Вильямса, П. Кларка, М. Тэй-лора и другие.

Но однозначного определения в научной литературе термин «самостоятельная занятость населения» еще не получил. Не изученными остаются вопросы, связанные с определением форм самозанятости, особенностями становления и регулирования самозанятости. Это создает определенные трудности при отделении самозанятости от других видов занятости и при проведении оценок ее распространенности и значения в экономике и жизни населения. Между тем именно уточнение совокупности представлений и выработка подходов к оценке параметров самозанятости

могут стать одним из важнейших направлений в решении актуальной проблемы обеспечения занятости населения, а также сокращения пространства неформальной и не учитываемой занятости.

Нужно прежде всего выявить критерии, позволяющие выделить самозанятость среди других разновидностей занятости, раскрыть форм самозанятости, рассмотреть факторы и особенностей формирования самозанятости населения в национальной экономике и обоснование форм государственного регулирования самозанятости. С каждым годом число безработных увеличивается и агентство по труду и занятости населения стареться их формальной занятостью, но из за низкой заработной платы все большая часть этих людей соглашаются на неформальную занятость. Парадоксально, но может стоить увеличить заработную плату в формальном секторе или же предполагать что при выходе из тени заработка этих людей возрастет. Извечный вопрос, ответы на которого до сих пор остается малоизучеными. Но одно ясно, что при легализации самозанятости, возрастёт прежде всего их социальная защищенность а так же увеличение доходной части бюджета.

Из приведенных выше определение можно сделать вывод что, самозанятый сам обеспечивает и сам организует свою деятельность, которая служит ему основным источником дохода, самостоятельно обеспечивает себя, с удобным графиком, работой. Основной целью такой деятельности является самостоятельное обеспечение и получение определённого дохода. Самозанятость дает большую свободу действий, дает возможность раскрыть свой потенциал в том деле, к которому есть профессиональный интерес, что благоприятно влияет на мотивацию труда. Многие из этой категории лиц являются кормилицами или же поддерживающие экономику семьи. Так же следует отметить, что те лица, которые создают собственное дело выбывают из категории безработных, так как имеют доход от своей деятельности и практически снижает число нуждающихся в работе. Тем самым они снижают социальную напряжённость, связанную с количеством безработных граждан.

В целях реализации Государственной политики содействия занятости и совершенствования рынка труда, посредством сокращения неформальной занятости в Республике Таджикистан [постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 августа 2019 года, №439](#) утверждена Программа по снижению уровня незарегистрированной (неформальной) занятости в Республике Таджикистан на 2019 - 2023 годы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Варшавская Е.А Вторичная занятость населения//Занятость и поведение домохозяйств: адаптация к условиям перехода к рыночной экономики в России.М.: РОССПЭН,1999г.-С.108-126
2. Ортабаева Л.М. Необходимость и перспектива развития надомного предпринимательства и самозанятости .Ростов н/Д,1998.-С.10-18
3. Радаев В.В.Экономическая социология.М.:АСПЕКТ ПРЕСС,1998.- 184 с.
4. Обследование населения по проблемам занятости,2001.М.: Госкомстата России.2002.
5. Постановление [Правительства](#) Республики Таджикистан от 30 августа 2019 года, №439 (Программа по снижению уровня незарегистрированной (неформальной) занятости в Республике Таджикистан на 2019 - 2023 годы.)
6. Суринов.А.Е Доходы населения.Опыт количественных измерений.М:Госкомстат Россия. 2001 -103 с.
7. Сабирьянова.К.Макроэкономический анализ динамических изменений на российском рынке труда//Вопросы экономики.1998.№1. –С. 49-51
8. Токсанбаева М.С. Самозанятость и её противоречия// Экономическая наука современной России. 1998.№3, -С. 33-35

ХУДШУҒЛВАРЗИИ АҲОЛӢ: МАФҲУМҲОИ ГУНОГУНИ ОН

Дар мақолаи мазкур тарафҳои асосии мафҳуми худшӯғлварзии аҳоли, назарияҳои асосии таҳлили он ҳамчун яке аз категорияҳои иқтисодӣ оварда шудааст. Категорияи худшӯғлварзон дар байни аҳоли аз ҷиҳати иқтисоди ҷаҳол мавқеи муайянро ишғол менамоянд. Дар шароити ҳозира қисмати зиёди онҳо дар муҳити ғайриқонунӣ мавҷуданд. Дар мақола гуногунии мафҳуми ин намуди шӯғл ва нақши он дар сохтори иқтисодӣ - иҷтимоии ҷамъият нишон дода шудаанд. Инчунин андешаҳои иқтисодчиёни хориҷӣ, оид ба проблемаҳои худшӯғлварзӣ, ки дар рушди ин шакли шӯғлварзӣ, нақши он дар рушди иқтисод ва хусусиятҳои он дар соҳаҳои гуногуни ҷаҳолият оварда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ:шӯғлварзӣ, бекорӣ, иқтисодиёти ғайрирасмӣ, шӯғлварзии ғайрирасмӣ, худшӯғлварзии ғайрирасмии аҳоли.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ: РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ

В статье приведены основные подходы к определению понятия самостоятельной занятости населения, теоретические основы исследования самозанятости и определение этого вида занятости как экономическую категорию.

Категория самозанятых занимает значительную долю в экономически активном населении страны. При этом подавляющее большинство из них сейчас находится вне правового поля. В статье исследуются различные подходы к понятию «самозанятые», обозначена их роль в социально-экономической структуре общества. Приведены экономические мысли по проблемам самозанятости зарубежных экономистов, которые внесли существенный вклад в разработку вопросов развития самозанятости, определили ее роль в экономическом

развитии, ее особенности в различных сферах деятельности, а также обозначили перспективы ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: занятость, безработица, неформальная экономика, неформальная занятость, неформальная самозанятость населения.

THE POPULATION SELF-EMPLOYMENT: DIFFERENT APPROACHES TO THE DEFINITION

The article presents the main approaches to the definition of the concept “the population self-employment”, the theoretical foundations of the study of self-employment and the definition of ooothis type of employment as an economic category.

The category of self-employed occupies a significant share in the economically active population of the country. At the same time, the overwhelming majority of them are now outside the legal field. The article explores various approaches to the concept of "self-employed", outlines their role in the socio-economic structure of society. Economic thoughts were actuated on the problems of self-employment of foreign economists who have made significant contributions to the development of self-employment, determined its role in economic development and features in various fields of economics. Moreover they designated the perspectives for further development of self-employment.

Keywords: employment, unemployment, informal economy, informal employment, informal self-employment.

Маълумот дар бораи муаллифон: Гуломшоева С.О.-муаллими калони кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел:934033400; E-mail: Gulomshoeva@75mail.ru

Ҷонмамадова Н. Н. магистранти курси 2-юми шӯъбаи менеҷменти Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев Тел: (+992 93 600 01 24) nisso_jonmamadova@yahoo.com

Сведения об авторах: Гуломшоева С. старший преподаватель экономического факультета, Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, PhD-докторант Института гуманитарных наук Академии наук Республики Таджикистан, имени Б. Искандарова Тел:(+992 934033400):sitoragulomshoeva@gmail.com

Джонмамадова Н. Н. –магистранка 2-го курса Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева экономического факультета,Тел(+992 93 600 01 24): nisso_jonmamadova@yahoo.com

Information about authors Senior teacher at KSU named after M.Nazarshoev, economics faculty Ghulomshoeva Sitora - PhD student Institute of Humanities Academy of Sciences Republic of Tajikistan, named after B. Iskandarov phone:(+992 934033400):

Jonmamadova N. N. Master student Institute of Humanities Academy of Sciences Republic of Tajikistan, named after B. Iskandarov phone: (+992 93 600 0124) nisso_jonmamadova@yahoo.com

THE IMPACT OF INTERNATIONAL PROJECTS AT HIGH EDUCATIONAL INSTITUTES AND THE PROCESS OF INTERNATIONALISATION ON THE EXAMPLE OF KHOROG STATE UNIVERSITY USING THE EXPERIENCE OF EU PARTNERS

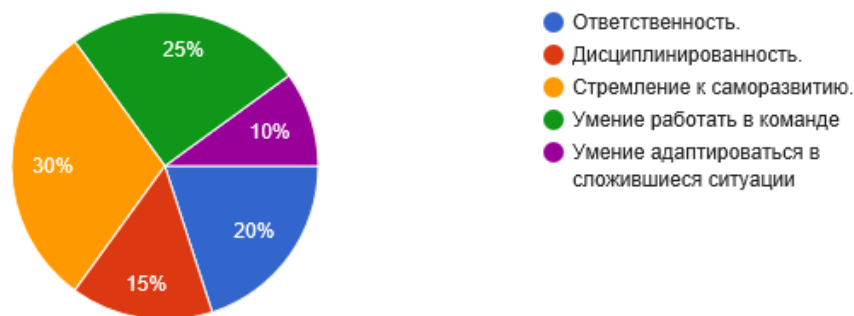
T. Mardonova

Khorog State University named after M. Nazarshoev

Education plays a vital role in the development of socio-economic and cultural development. Higher education, research, teaching, learning and innovation play a crucial role in supporting social cohesion, economic growth in global competitiveness. That's why I think that the process of Internationalization plays a significant role and contributes to the socio-economic development of Tajikistan in special focus on rural remote area like Khorog, GBAO. Khorog State University is situated in the rural remote area of Tajikistan and the significance of International projects raise in mountainous condition like Khorog. To support the development of the education in mountainous regions is vital so this condition raise the significance of International projects. Only through education Khorog State University can connect to the civilized and modernized world.

Currently, Khorog State University is working with some ERASMUS+ projects that significantly contributing to the educational environment. Only through these projects the academic staff and students can enhance their potential and capacity for the future development. These capacity-building projects also contribute to the process of internationalization. Due to these projects academic staff can obtain new skills and experience and improve the quality of education at Khorog State University. Nowadays Internationalization is considered as a very important process for all HEIs. In order to prepare the highly qualified specialists that meets the requirements not only the national market but also international market we must adopt to the process of internationalization to obtain necessary skills and knowledge in the sphere of our interest. Specialists that Khorog State University will prepare for the labour market should possess intercultural and international competencies.

According to the recent research that I have conducted among the stakeholders of Khorog city, the stakeholders mentioned that they need the following competencies and relevant skills from the alumni of Khorog state university. When asked, "What competencies do you think a young specialist is lacking?" Employers noted the following

Employers mentioned that the alumni is lacking the following competencies Responsibility, discipline, striving for self-development, skill to work in team, ability to adapt to current situations.

Currently, in the education system of Tajikistan, with special emphasis on GBAO (At Khorog State University), the most urgent problem is the preparation of competent qualified personnel for the labor market.

This problem is relevant because the problem of training competent personnel for the labor market is a prerequisite for the economic and social development of GBAO. This task is impossible without the participation of qualified competent personnel and specialists for their training in the educational process. This problem occurs throughout the GBAO region. The problem of training competent qualified personnel for the labor market mainly consists of three components that play a key role in the training of these personnel. It is university- labor market and - employer. To identify the reason for the above, I conducted a study. A study of the labor market in GBAO was carried out. The purpose of our study was to implement advanced training of specialists to support the growth of the GBAO economy and improve the quality of the educational process in accordance with the requirements of the modern labor market.

I interviewed 20 employers and the respondents mainly referred to the problems of training highly qualified personnel for the labor market. For this, a questionnaire survey of potential employers was conducted in order to determine the role of the employer in the development of key competencies with the participation of employers to identify the competencies of graduates and their levels of employment. As a result of the study, it was revealed that one of the main trends in the modern labor market is the discrepancy between the structure of the university and the quality of educational potential with the requirements of modern employers. The study of the current state of the educational services market and the labor market showed that graduates of the Khorog State University do not meet the modern requirements of the labor market. A study of employers' request to university graduates and identification of the basic requirements and competencies for graduates of KSU was carried out, a questionnaire survey was conducted among potential employers and the identification of interaction between KSU and

stakeholders of the labor market. The incompetence of a graduate can lead to another problem in society - it is unemployment among young people and unemployment, as we know, leads to the problem of migration among young people in GBAO. All of above-mentioned problems can be resolved throughout joining to the international programmes, enhancing the process of internationalization and implementing the international projects at Khorog State University. Above-mentioned statements play a significant role on the development of educational environment of Khorog State University. All HEIs benefit from the involving to the process of Internationalization. Throughout gaining, international experience alumni and all academic staff would gain an international experience that would enable them to be competitive in the labour market of Central Asia. Internationalization process is an asset for Khorog State University because it can raise the competitiveness of our university in global arena among all other HEIS of Tajikistan.

Internationalization is most commonly defined as a” process of integrating an international and cultural dimension into the teaching ,research and service functions of the institutions”(Knight, 2008: 20)The adaptation of the process of Internationalization of Khorog State University would increase its competitiveness and as a result the education will implement the modernized techniques of T-L-R . Quality assurance at KSU is connected to the process of internationalization. The process of Internationalization would guarantee the quality assurance because throughout the international project we will develop and enhance the capacity of all our academic staff. The international strategy that currently implemented at Khorog State University via cooperation with international projects is considered very beneficial for the capacity building at KSU. These projects are the best prerequisite for capacity building and academic mobility. In example of KSU, I can say that in the frame of UNICAC project we have developed the SPI (Strategic Plan of Internationalization) for 5 years for IRO and KSU according to which we are going to implement the international strategy for development of our university.

This process of internationalization and international projects contributed to the:

- ✓ Development the capacity of university staff
- ✓ Enhancing the Internationalization process
- ✓ Using the experience of EU partners
- ✓ Implementation and designing the Strategic Plan of Internationalization
- ✓ Creation of single network platform between partners
- ✓ Development of Cooperation between CA, EU and China HEIs

- ✓ Acquisition of the best practices
- ✓ Contribution to the teaching, learning and research

The process of internationalization will facilitate the preparation of modern specialists and professionals for the labour market of Central Asia. As the world is becoming globalized and the students have an opportunity to become global citizens, for that reason, we have to prepare them for the global labor market. This process cannot be reached without joining to the process of internationalization and implementation of International projects. Tajikistan has joined the Bologna process in 2010 and Khorog State University started to implement this process in 2015. In the frame of Bologna process we have implemented many international projects like “TACES”-Master in European Studies according to which we have developed international master degree programme and curriculum for the students of KSU.

THE IMPACT OF INTERNATIONAL PROJECTS AT HEIs AND THE PROCESS OF INTERNATIONALISATION ON THE EXAMPLE OF KHOROG STATE UNIVERSITY USING THE EXPERIENCE OF EU PARTNERS

The paper provides a brief overview on the impact of international projects and the process of internationalization on the example of Khorog State University. The paper covers the issues related to the impact of the international projects and assesses the process of internationalization at the educational environment of Khorog State University. International projects play a significant role in the development of educational environment and shaping the highly qualified specialists for the labor market of Central Asia.

Statement of the problem: Delivering qualitative education at Khorog state University is very important so this article bases on the research evidences that were collected from the IRO department of KSU. Qualitative and quantitative data analysis is provided. The main purpose of this article is to analyze the impact of International Projects at KSU

Keywords: international projects, international strategy, education, impact of internationalization, internationalization at home, competencies of students and staff.

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОЕКТОВ НА ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ И ПРОЦЕССА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ХОРОГСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИСПОЛЬЗУЯ ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКИХ ПАРТНЁРОВ

Статья описывает краткий обзор влияние международных проектов и процесса интернационализации на примере Хорогского государственного университета. Статья охватывает вопросы, связанные с влиянием международных проектов и оценивает процесс интернационализации в образовательной среде Хорогского государственного университета. Международные проекты играют значительную роль в развитии образовательной среды и формировании высококвалифицированных специалистов для рынка труда Центральной Азии. Предоставление качественного образования в Хорогском

государственном университете очень важно, поэтому эта статья основана на результатах исследований, которые были собраны отделом международных связей ХГУ. Проведен качественный и количественный анализ данных, которые показывают влияния процесса интернационализации и международных проектов на деятельности ХоГУ.

Ключевые слова: международные проекты, международная стратегия, образование, влияние интернационализации, интернационализация на родине, компетенции студентов и персонала.

ТАЪСИРИ ЛОИҲАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БА МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВА РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МИСОЛИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ДАР САМТИ ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ШАРИКОНИ АВРУПОЙ

Мақола ба шарҳи мухтасари таъсири лоиҳаҳои байналмилалӣ ва равандҳои ҳамгироии баналмилалӣ дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии дар мисоли Донишгоҳи давлатии Хоруғ бахшида шудааст. Масъалаҳои мавриди баҳс қарор дода шудаанд, ки масъалаи таъсири лоиҳаҳои байналмилалӣ ва равандҳои ҳамгироии ҷараёни таҳсилот дар донишгоҳ дар бар гирифтаанд. Лоиҳаҳои байналмилалӣ дар рушди муҳити таҳсилот ва ташаккули мутахассисони баландихтисос барои бозори меҳнати кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши умдаро ифода менамоянд. Пешниҳоди таҳсилоти босифат самти муҳимми фаъолияти Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба ҳисоб меравад. Мақола дар асоси натиҷаи таҳқиқоти ва далелҳои аз ҷониби шуъбаи робитаҳои байналмилалӣ ДДХ гирдовардашуда омода шудааст. Далелҳо аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ таҳлил шудаанд ва равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ва таъсири лоиҳаҳои байналмилалӣ ба фаъолияти ДДХ нишон дода шудааст, ки ҳадафи асосии мақола ба шумор меравад.

Калимаҳои калидӣ: лоиҳаҳои байналмилалӣ, стратегияи байналмилалӣ, таҳсилот, таъсири равандҳои байналмилалӣ, равандҳои ҳамгироӣ дар дохили мамлакат, соҳияти донишҷӯён ва кормандон.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мардонова Т. магистри кори маъмури, мудири шуъбаи лоиҳаҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, муаллими калони кафедраи назирӣ ва иқтисодӣ. Тел 992 936004126. Email tojinisso85@mail.ru*

Информация об авторе: *Мардонова Тоджигуль, магистр делового администрирования, заведующая отделом международных проектов Хорогского государственного университета, старший преподаватель экономики кафедры экономической теории. Тел 992 936004126. Email tojinisso85@mail.ru*

Information about the author: *Mardonova Tojigul, MBA, Head of International Project Department of Khorog State University, Senior lecturer of Economics at the department of economic Theory.*

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ПРИМЕРЕ ВУЗОВ ТАДЖИКИСТАНА

А. А. Мамадаёзова, Н. Г. Абдурахмонова

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

В Таджикистане высшие учебные заведения образовались в начале 30-х годов 20-го века. Впервые в 1931 году был основан первый таджикский университет в Сталинабаде под названием «Сталинабадский государственный педагогический институт» (ныне Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни). Постепенно число высших учебных заведений в Таджикистане стало возрастать. В настоящее время количество вузов в РТ составляет 38, из них 2 национальных вуза, 23 государственных, 4 филиалы государственных вузов, 4 негражданских вузов, 2 международных вуза, 3 филиалы российских вузов. По опыту зарубежных стран, при финансировании выделяют три подхода:

1. Финансирование в развивающихся странах производится на договорной основе. Особенностью договорного финансирования является то, что объем бюджетных ассигнований слабо связан с результатами деятельности вуза.
2. Финансирование вузов может осуществляться в соответствии со стоимостью обучения - на основе нормативного подушевого метода.
3. Финансирование «по результатам». В этом случае система выделения бюджетных средств ориентирована на достижение определенных целевых результатов. Бюджетные средства обычно выделяются вузам в зависимости от фактического выпуска студентов и аспирантов. Этот подход используют в Дании, Финляндии, Израиле, Голландии и некоторых других государств.

Если рассматривать Таджикистан, то наши вузы тоже используют зарубежные методы финансирования, такие как финансирование на договорной основе и на основе нормативного подушевого метода.

Согласно Закону РТ «Об образовании» статья 35 гласит: «Финансирование образовательной деятельности государственных учреждений высшего и послевузовского профессионального образования осуществляется за счет средств бюджета государственного органа управления образованием или органами исполнительной власти, в ведении которых находятся эти учреждения, в соответствии с государственными заданиями на подготовку специалистов, переподготовку и повышение квалификации работников, исходя из установленных государственных, в том числе ведомственных, нормативов финансирования» [4, 3].

Следует отметить, что объем финансирования в вузах РТ зависит от объемов ставок ППС. ППС работающий на полную ставку и получающий

полный должностной оклад состоит из учебной, учебно-методической и научной работы, которая рассчитывается из 6 дневного рабочего дня в совокупности составляющего 624 часов на 1 ставку в год в соответствии с законодательством Республики Таджикистан [6, 5].

Переход к Болонской системе обучения в 2015 году является ускоренным процессом перехода вузов Таджикистана на кредитную систему обучения. Согласно положению о кредитной системе обучения в вузах Республики Таджикистан учебная нагрузка штатного преподавателя в высших учебных заведениях не должно превышать 648 часов у ассистентов, 624 часов у старших преподавателей и 552 часов у кандидатов наук на 1 ставку в год. Годовая нагрузка устанавливается и утверждается ежегодно ученым советом каждого вуза самостоятельно. Следует отметить, что объём учебной нагрузки зависит от квалификации работника и его деятельности в вузе. При кредитной системе нагрузка ППС зависит от подготовки раздаточных материалов, силлабусов и методических материалов по самостоятельной работе.

На наш взгляд, отличительной особенностью кредитной системы обучения от традиционной является глубокое освоение комплекса знаний и развитие элементов творчества в деятельности студентов.

Согласно исследованию, проведенного в рамках проекта "Анализ сектора высшего образования» в РТ заработная плата ППС является очень низкой. Это становится барьером для привлечения молодых кадров в вузы.

При выборе мы основывались на пяти основных вузов Таджикистана, такие как Хорогский Государственный университет им М. Назаршоева, Худжандский Государственный университет им. Б. Гафурова, Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни и Таджикский технический, университет им ак. М. Осими. Основной целью данного исследования является анализ системы оплаты ППС в вузах Таджикистана.

Как было выявлено финансирование каждого вуза осуществляется как за счет государственного бюджета, так и за счет коммерческих фондов Вузов (см. табл. 1.)

Таблица 1.

Государственное финансирование Вузов Республики Таджикистан

Наименование университетов	Бюджетное финансирование				
	1 квартал	2 квартал	3 квартал	4 квартал	итого
Худжандский Государственный университет им. Б. Гафурова	3,178,139	4,757,242	4,769,169	6,564,090	19,268,640
Хорогский Государственный университет им М. Назаршоева	1,383,653	1,912,695	2,071,545	2,301,961	7,669,854
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки	2,614,924	3,303,063	3,853,573	3,991,203	13,762,763
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни	2,976,546	3,759,764	4,386,390	4,542,982	15,665,682
Таджикский технический университет им ак М. Осими	2,301,926	3,022,960	3,467,367	5,391,202	12,383,455

Источник: составлено на основе отчётных данных Министерство образования и науки РТ и данные вузов РТ

Таблица показывает, что по объему финансирования исследующих вузов преобладает Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова более 1,9 млн сомони и незначительная сумма выделяется Хорогским государственным университетам им М. Назаршоева более 7 млн сомони. Объем этих средств выделяются исходя из численности и количества бюджетных мест и поступающих абитуриентов так же из числа ППС вузов. Кроме бюджетного финансирования, вузы имеют собственные источники финансирования. Эти средства в основном формируются за счёт коммерческих групп. (см табл. 2.)

Таблица 2.

Финансирование за счет собственных средств Вузов Республики Таджикистан

Наименование университетов	1 квартал	2 квартал	3 квартал	4 квартал	Итого
Худжандский Государственный университет им. Б. Гафурова	14,650,031	12,828,856	6,680,338	3,840,775	38,000,000
Хорогский Государственный университет им М. Назаршоева	2,300,480	3,375,621	11,511,162	2,672,717	9,499,980
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки	3,249,316	3,249,316	3,249,316	3,249,314	15,801,588
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни	1,097,536	107,393,117	10,680,567	3,535,301	35,930,546
Таджикский технический университет им ак М. Осими	10,203,498	18,647,616	10,421,281	9,712,697	48,985,092

Составлено автором на основе отчетных данных Министерства образования РТ и данных вузов РТ

Согласно таблице 2 при финансировании за счет собственных средств на первом месте идёт ТТУ им. Осими на сумму 48985092 сомони, далее идёт ХГУ им. Б. Гафурова на сумму 3800000 тыс сомони и ХОГУ им. М. Назаршоева выделяется 9449980 тыс сомони.

Как было известно, одним из показателей повышения качества образования и привлечения высококвалифицированных кадров в вузы является заработная плата. В таблице 3 нами приведены данные по заработной плате двух вузов Таджикистана, такие как Кулябского государственного университета и Хорогского государственного университета. (см табл. 3).

Таблица 3.

Заработная плата ППС Кулябского государственного университета и Хорогского государственного университета

№	Наименование должностей	Кулябский государственный университет им. А Рудаки							
		2020 г			2019 г			2020 г к 2019 г	
		Финансирование из бюджета	Финансирование из спец Счета	С % в месяц	Финансирование из бюджета	Финансирование из спец счета	+ с 30% в месяц	Увеличение	В % соотношение
1.	Профессор док наук	1,093	2,068	3,489	765	1,448	2,443	1,046	43
2.	Доктор наук доцент	1,056	1,386	2,759	739	970	1,931	828	43
3.	Доцент кандидат наук	1,046	1,244	2,604	732	871	1,823	781	43
4.	Старший преподаватель кандидат	978	1,244	2,515	685	871	1,761	754	43
5.	Старший преподаватель	978	978	1,956	685	385	1,575	381	24
6.	Ассистент кандидат	920	920	1,840	644	644	1,481	359	24

		Хорогский государственный университет им. М Назаршоев							
1.	Профессор док наук	1,150	737	2,232	601	769	1,550	682	43
2.	Профессор И О	1,093	619	2039.9	601	737	1518.3	1420.9	

4.	Доцент кандидат наук	1,093	19	2039.9	497	619	1,265	773	43
5.	Старший преподаватель	978	341	1612.4	477	341	961	651	43
6.	И.О доцент	1,000	501	1,801	483	501	1128.9	672.1	
8.	Ассистент	920	298	1,494	472	298	911.6	582.4	24

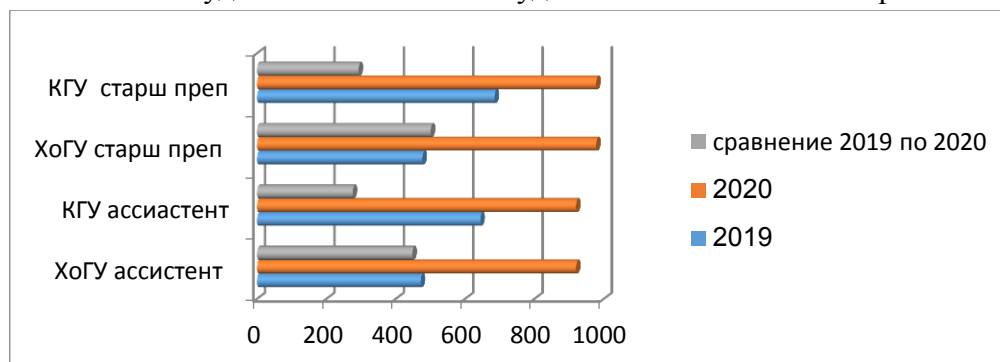
Источник: составлен автором на основе данных вузов

Для сравнения мы выбрали эти два региональных вузов, потому что, финансирование в отличие от городских вузов отличается по количеству студентов очного, заочного обучения, бюджетных, коммерческих групп, количество профессорско - преподавательского состава и места расположение вуза.

Исходя из этих двух выше перечисленных таблиц видно, что заработная плата ППС Кулябского государственного университета и Хорогского государственного университета в 2019 году было ниже чем в 2020 году. (см на диаграмму 2).

Диаграмма 2.

Оплата труда ППС КГУ им. А. Рудаки и ХоГУ им. М. Назаршоев

Источник: Составлено автором на основе данных Вузов РТ

Таким образом, из всего вышесказанного следует, что финансирование в вузах Таджикистана является неравномерным и зависит от политики финансирования каждого вуза. Объем финансирования за счёт собственных средств является неудовлетворительным, поскольку его размер в 1 или 1,5 раза меньше бюджетного финансирования и лишь в КГУ им А. Рудаки, наоборот, ППС вуза больше стимулированы заработной платы за счёт собственных средств вуза. В данном вузе заработная платой в два раза превышает бюджетное финансирование. Государство финансирует значительные средства в развитии системы образования и науки и по

возможности каждый год повышает заработную плату ППС. Результатом финансирования с государственного бюджета всем вузам на ППС оплачивается та сумма, которая устанавливается правительством РТ, а коммерческая сумма оплачивается по возможности в зависимости от количества коммерческих групп и стоимости обучения.

Таким образом, руководителям вузов, распорядителям и главным распорядителям бюджетных средств сектора высшего образования рекомендуется при планировании финансирования деятельности региональных вузов, в т.ч. оплаты труда ППС соблюдать устойчивость и пропорциональность прироста объема финансирования за счет бюджетных и коммерческих средств с учетом изменения динамики индекса потребительских цен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кавельский В.В., Сидоренкова К. Проблемы бюджетного финансирования высших учебных заведений: анализ и совершенствование // Вестник ВолГУ. Серия 3. Экономика. 2017. Т. 19. № 2. -С. 139-148.
2. Кадырова З. Финансирование системы высшего образования Республики Таджикистан: теория методология, практика. Электронный ресурс. URL: https://www.osiaf.tj/uploads/files/Prezentaciya_Zamira_Kadirova.pdf (дата обращения 05.02.2021).
3. Международное бюджетное партнерство. Требования по оценке полноты, точности и своевременности раскрытия секториальных бюджетов/ Электронный ресурс. URL: <https://www.internationalbudget.org/>.
4. Министерство образования и науки Республики Таджикистан. Электронный ресурс. URL: <https://www.maorif.tj> (дата обращения 05.02.2021).
5. Назаров Дж. У. Некоторые аспекты государственной политики Республики Таджикистан в сфере образования // Ученые записки, 2012. №2. -С. 252 – 255.
6. Положение о выплате заработной платы сотрудников средних и высших учебных заведений на период 2018

АРЗЁБИИ МУҚОИСАВИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ МУАССИСАҶОИ ОЛИИ ТАЪЛИМИ ДАР МИСОЛИ МТОК-И ТОЧИКИСТОН

Дар мақола механизми мавҷудаи маблағгузори муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Донишгоҳи давлатии Хоруғ ва Донишгоҳи давлатии Кулоб таҳлил мешавад. Омилҳои, ки ба сифати таълим таъсир мерасонанд, баррасӣ карда мешаванд. Инчунин баланд гардидани сифати таҳсилот дар сатҳи байналмилалӣ дар асоси ҷунин нишондиҳандаи сатҳи маблағгузорӣ баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: маблағгузорӣ, буҷети давлатӣ, системаи таҳсилоти Балонӣ, омилҳо, музди меҳнат.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ПРИМЕРЕ ВУЗОВ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается существующий механизм финансирования высших учебных заведений Республики Таджикистан и, в частности, Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева и Кулябский государственный университет им. А. Рудаки. Рассмотрены факторы, влияющие на качество образования. Кроме того, рассматривается повышение качества образования на уровне международного стандарта на основе такого показателя как уровень финансирования.

Ключевые слова: финансирование, государственный бюджет, Болонская система обучения, факторы, заработная плата.

COMPARATIVE ASSESSMENT OF FINANCING HIGH EDUCATIONAL INSTITUTES ILLUSTRATING THE UNIVERSITIES OF TAJIKISTAN

The article discusses the existing mechanism for financing the highest educational institutions of the Republic of Tajikistan particular in Khorog State University named after M. Nazarshoev and Kulyab State University named after A. Rudaki. There are some factors affecting the quality of education. In addition, there is a study to increase the quality of education at the level of the international standard based on such an indicator as a level of financing.

Key words: financing, state budget, Bologna teaching system, factors, salary.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мамадаёзова А. муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992931569019)

Абдурахмонова Н. магистри курси дуюми факултети иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел: (+934649080)

Сведения об авторах: Мамадаёзова А. старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. E-mail: afson-88g@mail.ru. Тел: (+992931569019)

Абдурахмонова Н. магистрантка второго курса экономического факультета Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел: (+992 934649080)

Information about the authors: Mamadayzova A. Senior Lecturer, Department of Management and Marketing of the Khorog State University named after M. Nazarshoev. E-mail: afson-88g@mail.ru. Tel: (+992931569019)

Abdurakhmonova N. 2nd year postgraduate of Economy Department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel: (+992 934649080).

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ СФЕРЫ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

А. А. Мамадаёзова, Н. Г. Абдурахмонова, Ё. Т. Худобахиов

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Рейтинг представляет собой числовой показатель, характеризующий приоритетность одного оцениваемого объекта с другим объектом [2].

Рейтинг ППС – это уровневый результативный показатель качества научной, учебно - методической и воспитательной деятельности преподавателя, позволяющий судить о его классе, месте, категории, принадлежности к определенной категории профессионально педагогического сообщества. Рейтинг является одним из видов оценки качества деятельности преподавателя, который может органично сочетаться с другими видами оценки, принятыми в ВУЗе [2].

Рейтинг высших учебных заведений на современном этапе зависит от профессионализма преподавания и уровня профессионализма профессорско-преподавательского состава. Одним из главных направлений модернизации образования в Республике Таджикистан является повышение качества образования в Вузах.

Цель введения рейтинга преподавателей в университете – это улучшение качества деятельности ППС и совершенствование качества образовательного процесса.

Основными задачами рейтинга являются:

- обоснованности принимаемых управленческих решений (в области кадровой политики);
- уровня объективности информации о процессе и результатах деятельности вуза;
- уровня мотивации ППС, стимулирование профессионального и личностного роста ;
- дифференциации результатов труда для обеспечения поддержки наиболее эффективно работающей части преподавательского состава.

Концепция модернизации предъявляет высокие требования к качеству труда преподавателей. Оплата труда профессорско-преподавательского состава зависят от должностного оклада, а также

стимулирующих и компенсационных выплат, установленных в вузе. Конечно, ассистент или преподаватель без ученой степени получает меньше доцента со степенью или профессора. Однако на уровень зарплаты влияет и месторасположение учебного заведения. Как и в других отраслях, в системе высшего образования столичные преподаватели получают значительно больше, чем их коллеги из многих регионов. см на табл. 1.

Таблица 1

Оплата труда профессорско – преподавательского состава Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева

Профессорско-преподавательский состав	Заработная плата на 1 ставку
профессор – доктор наук	1, 719
доцент – доктор наук	1, 322
доцент – кандидат наук	1, 257
кандидат наук – старший преподаватель	1, 225
ассистент (преподаватель)	1,058
практикант (исследователь)	922

Составлено автором на основе данных ХоГУ им. М Назаршоева

В таблице 1 представлены данные о бюджетном финансировании ППС в вузах Республики Таджикистан. Финансирование зависит от деятельности вуза, числа студентов контрактников, наличия подсобного хозяйства и других факторов. И при детальном анализе на примере ХоГУ выяснилось такая картина. Общая численность ППС ХоГУ на апрель 2022 года составляет 344 преподавателей (см. диагр.1).

Диаграмма 1.

Оценка развития профессионального состояния преподавателей ХоГУ

Источник: по статистическим данным ХоГУ, 2021.

Из диаграммы 1 видно, что 48% ППС составляют ассистенты, 37% – старшие преподаватели, 12% с ученой степенью доктора и кандидата наук и 3% – профессора. По данным Хорогского государственного университета, если бы отмеченные в диаграмме 12% преподавателей смогли получить учёную степень, а 48% отмеченных в диаграмме преподавателей стали бы старшими преподавателями, то финансирование достигло бы хорошего уровня.

Рейтинговая оценка труда ППС позволяет объективно оценить труд преподавателя и направляет кадровый потенциал высшего профессионального учебного заведения на решение основных приоритетных задач всего учебного заведения. Оценивающие показатели трудовой деятельности работников, отличающихся от должностей профессорско-преподавательского состава, дают возможность представить их качественные и деловые характеристики в отдельных структурных подразделениях учебного заведения.

Проанализировав, систему оплаты труда профессорско-преподавательского состава Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, мы выявили такие проблемы как:

1. отсутствие рейтинговой оценки трудовой деятельности профессорско-преподавательского состава (ППС);
2. недостаточным проведением комплексной оценки и мониторинга результативности отделов, кафедр и ППС;
3. уровнем неудовлетворённости ППС условиям труда и перспективам финансовой отрасли;
4. несовершенная система оплаты труда ППС;

Для этого можно сделать выводы, что для решения вышеизложенных проблем необходимо создавать независимую экспертную комиссию, по рейтинговой оценке, деятельности Хорогского государственного университета им. М Назаршоева, с учётом критерии оценки труда, весовым коэффициентам и устанавливаемым количеством баллов с учётом разработанных программ, что является показателем оценки труда профессорско-преподавательского состава.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдужалилов Х. А Рейтинг вуза как метод оценки его репутации Практический маркетинг 2021 №1 (287). С. 39-44
2. Резник С. Д., Юдина Т. А., Камбург В. Г. – Рейтинг высшего учебного заведения как метод оценки его репутации // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. 2012. № 28. С. 488–493
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

АРЗЁБИИ РЕЙТЕНГИ ФАЪОЛИЯТИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОНИ СОҶАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола рейтингҳои фаъолияти меҳнати донишгоҳҳои олиро дар мисоли Донишгоҳи Хоруг баррасӣ шудааст. Муайян карда шуд, ки арзёбии фаъолияти меҳнатӣ аз сифати хизматрасониҳои донишгоҳҳо вобаста аст. Инчунин таъкид гардид, ки рейтинг ҷанбаи муҳим барои баланд бардоштани рақобатпазирии таълим ва ташаккули эътибори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад.

Калимаҳои асосӣ: Муассисаи олий, рейтингҳои меҳнат, рейтингҳои донишгоҳ, арзёбии донишгоҳ, арзёбӣ ва сифат, баланд бардоштани музди меҳнат.

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ СФЕРЫ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Данная статья характеризует трудовой рейтинг вузов профессорско-преподавательского состава. Установлено, что оценка трудовой деятельности зависит от качества предоставляемых услуг со стороны университетов. Выявлено так же что, важным аспектом для повышения конкурентоспособности образования и формирования репутации национальных высших учебных заведений является рейтинг.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, трудовой рейтинг, рейтинг вуза, оценка и качество, оплата труда, совершенствование качества образования.

THE RATING OF LABOUR ACTIVITY OF THE WORKERS IN THE FIELD OF VOCATIONAL EDUCATION

This article characterizes the rating of labour of faculty at universities. It has been established that the assessment of labor activity depends on the quality of the services provided by universities. It was also revealed that an important aspect for increasing the competitiveness of education and the formation of a reputation at national higher educational institutions is the rating of labour activity.

Key words: higher educational institution, labor rating, university rating, evaluation and quality, wages, improvement the quality education.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Мамадаёзова А.** муаллими калони кафедраи менечмент ва маркетинг Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992931569019)

Абдурахмонова Н. магистри курси дуҷуми факултети иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел: (+934649080)

Сведения об авторах: **Мамадаёзова А.** старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Хорогского государственного университета им. М Назаршоева. E-mail: afson-88g@mail.ru. Тел: (+992931569019)

Абдурахмонова Н. магистрантка второго курса экономического факультета Хорогского государственного университета им. М Назаршоева. Тел: (+992 934649080)

Худобахшов Ё. магистр второго курса экономического факультета Хорогского государственного университета им. М Назаршоева. Тел: (+935074142)

Information about the authors: Mamadayzova A. Senior Lecturer, Department of Management and Marketing at Khorog State University named after M Nazarshoev. E-mail: afson-88g@mail.ru. Tel: (+992931569019)

Abdurakhmonova N. 2nd year postgraduate of the Economics department at Khorog State University named after M Nazarshoev. Tel: (+992 934649080).

Khudobakhshov Y. 2nd year postgraduate of the Economic Department at Khorog State University named after M Nazarshoev. Tel: (+935074142).

МОЛОДЁЖНАЯ БЕЗРАБОТИЦА В ГОРОДЕ ХОРОГЕ: РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

*М. Шоидаарвозова, Г. Азизова, Г. Саъдоншоев
Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева*

Одной из коренных социально-экономических проблем современного этапа развития таджикской экономики является проблема безработицы. Особенно это тревожно, если безработица увеличивается среди молодежи.

Молодежь – это основной стратегический ресурс страны и поэтому для государственной социально-экономической политики сфера занятости должна быть признана приоритетной. Молодое население считается величайшим достоянием, способствующим инновациям и творчеству в экономике и обществе. Тем не менее, для того чтобы страны могли в полной мере реализовать этот потенциал и получить «молодежный дивиденд», молодые люди должны быть обеспечены продуктивной работой и интегрированы в общество [2, 11].

Стратегически важным для страны является подготовка высококвалифицированных кадров, которые смогут адаптироваться к новым меняющимся условиям рынка труда и найти там свою нишу. Проблема безработицы среди молодежи в городе Хороге ГБАО актуальна и требует пристального внимания таджикских исследователей. Проблема молодежной безработицы требует всесторонний анализ, и, как итог, выработку практических рекомендаций, которые могли бы быть использованы соответствующими органами для разработки и реализации эффективной экономической и социальной политики. Именно поэтому проблема безработицы среди молодежи на сегодняшний момент является актуальной и предметом многочисленных дискуссий и исследований.

В связи с этим, нами проведено исследование рынка безработной молодежи в городе Хороге Горно-Бадахшанской автономной области

Республики Таджикистан. Целью нашего исследования является выявление основных причин безработицы среди молодежи в городе Хороге.

По стандартам Международной Организации Труда, к безработным, относятся, лица, достигшие возраста 15 лет и старше, которые в рассматриваемый период одновременно удовлетворяли бы следующим критериям:

- не имеют работы (доходного занятия);
- заняты поисками работы более четырех недель, предшествующих исследуемой неделе, и используют любые способы поиска работы;
- готовы приступить к работе в течение исследуемой недели [8].

В Республике Таджикистан согласно законодательству молодыми считают возрастную группу от 15 лет до 35 лет.

Объектом нашего исследования является безработная молодежь города Хорога ГБАО. Необходимость выборки обусловлено тем, что в городе Хороге по сравнению с другими районами ГБАО, зарегистрировано наибольшее количество безработных. Состояние уровня безработных в городе Хороге можно увидеть из таблицы 1.

Таблица 1. Зарегистрированные безработные в городе Хороге за период 2015-2020 гг.

№ п/п		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Обращались	1292	1634	478	715	1129	1091
2	Безработные	666	628	378	487	972	850
3	Были направлены на обучение	200	205	190	190	190	190
4	Были привлечены к общественным работам	55	83	65	65	60	55
5	Были обеспечены работой	495	357	385	580	778	850

Источник: Отчет Агентства и занятости населения ГБАО за 2020 г.

Так, согласно таблице 1 становится понятно, что число обратившихся в поисках работы в 2015 г. составило 1292 человек, а в 2020 г уменьшилось эти число до 1091 человек. Это не означает, что количество безработных снизилось. Согласно официальной статистике в г. Хороге число безработных в 2015 г. было 422 человек, в 2020 году увеличивалось на 850 человек.

Так, согласно официальной статистике количество безработных среди молодежи по районам ГБАО выглядит следующим образом (см.табл. 2) [5]:

По данным таблицы 2 по городу Хорогу за 2020 году 700 человек обращались и только 26% получили статус безработного, в 2021 обратились 903 человек, из которых 27% присвоено статус безработного.

Следует, однако, иметь в виду, что кроме зарегистрированных, официально признанных безработных, существует контингент лиц наемного труда, не имеющих работы и активно ищущих ее самостоятельно, без помощи Государственной службы занятости. По методологии Международной организации труда (МОТ), указанные лица включаются в общую численность безработных. Однако стоит отметить, что реальное количество безработных в городе Хороге ГБАО намного больше, поскольку не все безработные официально зарегистрированы в Агентстве занятости населения.

Вызывают сомнения данные об официальных безработных. Здесь не учитывается скрытая безработица, отсутствует методика ее пересчета в полную безработицу.

Проблема роста уровня безработицы среди молодежи в городе Хороге ГБАО требует новых методов, способов и подходов к ее решению. Для того, чтобы выработать эти методы, способы и подходы необходимо выявить причины роста безработицы среди молодежи в городе Хороге ГБАО.

Таблица 2. Количество безработных среди молодежи по ГБАО

Территория	Обращались	Получили статус безработного	Обрашались	Получили статус безработного
	2020 г.		2021 г.	
г. Хорог	700	183	903	250
Шугнанский район	282	282	208	208
Рушанский район	187	187	199	195
Дарвазский район	221	101	375	375
Ванчский район	142	142	181	181
Ишкашимский район	237	237	287	287
Рошткалинский район	219	219	203	203
Мургабский район	163	163	369	368

Источник: Отчет Агентства и занятости населения ГБАО за 2021 г.

Согласно исследованию в гендерном разрезе из всех опрошенных респондентов доля мужчин составила 25%, а женщин 75%. Возраст опрашиваемых мы можем увидеть из диаграммы 1.

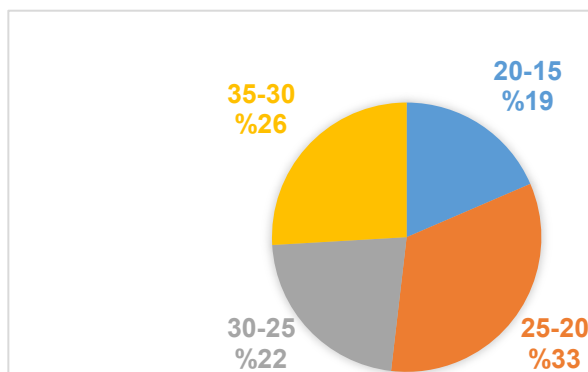

Диаграмма 1. Возраст опрашиваемых

Как видно из диаграммы 1 наибольшее количество безработных превалирует в возрастной категории от 20 до 25 лет, что составляет 33%, вторую строчку занимают лица от 30 до 35 лет 26%, далее идут молодые люди от 25 до 30 лет 22% и 19% в возрасте от 15-20 лет. Следует отметить, что согласно исследованию самая активная часть молодежи занимает первую строчку в списке безработных. Наличие этих безработных среди молодых людей представляет собой социальную и экономическую катастрофу.

Согласно исследованию было выявлено, что 86% молодежи в возрасте от 18 до 35 предпочитают жить с родителями. В г. Хороге, вместе со своим родителями проживает каждый второй опрошенный респондент. Это обусловлено несколькими причинами:

- во-первых, поскольку молодые люди имеют пожилых родителей, то они не могут покинуть родительский дом;

- во-вторых, это та категория молодых людей, которые отчаялись в поисках работы, утратили уверенность в жизни и как следствие не готовы к самостоятельной жизни; не прилагают никакие усилия, для того чтобы найти себе работу, самым обеспечить свою семью.

- в-третьих, не имеют собственного жилья. Еще одна проблема в городе Хороге это нехватка территорий, а также финансов для постройки нового жилья. Когда молодые люди становятся семейными, к сожалению, их родители не имеют возможности построить или купить им квартиру. И поэтому вынуждены будучи семейным проживать вместе с родителями.

В ходе вышеуказанного опроса выяснилось, что основные причины безработицы среди молодежи в ГБАО являются:

- низкая заработная плата- 41%;

- отсутствие работы 38%;
- отсутствие опыта 21%.

Данные цифры иллюстрируют, о том что значительную часть молодежи не устраивает размер зарплаты, другие считают свои знания выше той работы, которая предложена на рынке труда работодателями. Некоторую часть дипломированной молодежи не устраивают вакансии, предложенные на рынке труда. Например, строитель, рабочий, механик, сварщик и т.д. Немаловажная причина, которая приводит к безработице, особенно среди молодёжи это опыт работы. Следует отметить, что основным критерием большинства работодателей при приёме на работу является опыт работы (обычно не менее 3-х лет). Поэтому согласно нашему исследованию основной причиной безработицы среди молодых людей является отсутствие опыта работы (21%). Если выпускник вуза, который только окончил будет подавать документы для приёма на работу, в силу нехватки опыта его не принимают на работу. А если он после окончания университета не будет работать, то откуда у него будет набираться опыт. Далее согласно исследованию, 14% молодежи не хотят искать работу потому, что долгое время не могут трудоустроиться. Это та категория молодых людей, которые более 3-х лет не могут трудоустроиться и не могут ее найти. Многие люди продолжают жить за счёт родителей. Если родители содержать своего ребенка, то у него не будет стимула для поиска работы.

Следует отметить, что для молодёжи в городе Хороге доступно не так много вакансий, большинство из них связаны с низкой зарплатой. Так, в 2021 году Агентством по занятости населения только по городу Хорогу было проведено 11 ярмарок, в которых было предложено 80 вакансий, а сколько устроилось на работу к сожалению отсутствует информация.

Исследование выявило, что 52% молодежи надеются на государство при трудоустройстве. Обеспечение занятости населения является одной из важнейших первоочередных задач государства, у граждан есть право работать, но нет места где они могли бы трудоустроиться. 27% отчаялись искать работу, не хотят и не желают искать работу из-за того, что продолжительное время не смогли трудоустроиться, 21% не соответствуют требованиям или критериям работодателей обвиняют требовательных работодателей.

Из всего опрашиваемых 65% утверждают, что безработицу можно снижать путем создания новых рабочих мест. Вера в то, что государство сможет эту проблему решить 21% утверждают, что инновационная технология способствуют появлению рабочих мест, снижению цен на

продукцию, так как повышают эффективность производства, увеличение доходов и 14% молодежи высказывают повышение заработной платы, самым эффективным методом привлечения кадров.

В работах западных экономистов высокий уровень заработной платы однозначно рассматривается как главная причина ограничения спроса фирм на рабочую силу, его падения и, следовательно, снижения уровня занятости трудоспособного населения, роста безработицы. Из этого следует, что чем выше заработная плата, тем меньше прибыль, и соответственно, масштабы накопления капитала, тем ниже спрос на рабочую силу, тем выше, в конечном счете, уровень безработицы [6, 21-22]. Низкая заработная плата будет стимулировать спрос на продукцию фирм вследствие снижения на нее цен, обусловленного снижением издержек производства, и в силу этого приведет к расширению производства, а значит и к увеличению спроса на рабочую силу, а в конечном итоге, к повышению общего уровня занятости [7, 106]. Однако, практика как мы видим вносит свои коррективы в теорию, наглядно показывая, что связь между низким уровнем заработной платы и движением спроса на рабочую силу не столь прямолинейна, как это представляется.

Службы занятости

Одним из препятствий для обеспечения соответствия между предложением и спросом на молодых работников является отсутствие информации о рынке труда и о профессиональных квалификациях и навыках тех, кто занят поиском работы. Службы занятости выполняют эту посредническую функцию, поскольку они являются основными агентами по оказанию услуг и проведению политики на рынке труда. Эти службы обычно выполняют такие функции, как регистрация лиц, занятых поиском, управление выплатой пособий по безработице и обращение к активным программам на рынке труда работы, проведение консультаций и обеспечение профессиональной ориентации,

По данным нашего исследования 48% молодежи состоят на учете в Агентстве занятости населения и 52% не зарегистрированы и не имеют статус безработного. Основную причину того, что они не регистрировались указали о том, что агентство не в состоянии найти им работу, кроме того получив статус безработного они не получают пособие по безработице, лишь предлагают краткосрочные курсы и поэтому бесполезно тратить свое время для регистрации. 48% молодёжи надеяться на то, что агентство их трудоустроит. Но кроме этой причины

на наш взгляд, молодежь регистрируется для того, чтобы получить справку о доходах позволяющих им получать льготы по оплате электроэнергии и другим государственным услугам.

Следует отметить, что во многих странах, особенно в развивающемся мире, основные проблемы, которые препятствуют центрам занятости населения эффективно осуществлять целевые меры, вызваны отсутствием или низким уровнем технических и финансовых возможностей, а также неразвитой инфраструктурой и недостаточным уровнем средств обеспечения, необходимых для работы служб занятости [10].

Суть проблемы занятости молодежи заключается в том, что профиль и объем профессионального образования не отвечает всем потребностям рынка труда, вследствие чего и растет безработица среди выпускников учреждений профессионального образования. Все это ведет к тому, что после окончания учебного заведения безработной остается даже наиболее активная и образованная часть молодежи. На сегодняшний день каждый третий безработный, зарегистрированный в органах занятости, имеет высшее и среднее профессиональное образование.

Диаграмма 2. показывает, что 56% респондентов состоят на учете в центре занятости населения более 3 лет, 22% 1 год, 17% 3 года, 5% 2 года. Как видно значительная часть (56%) более трех лет не могут трудоустроится. Результатом этого может стать потеря ими квалификации, уверенности в жизни, разрыв семьи и в конечном итоге миграция.

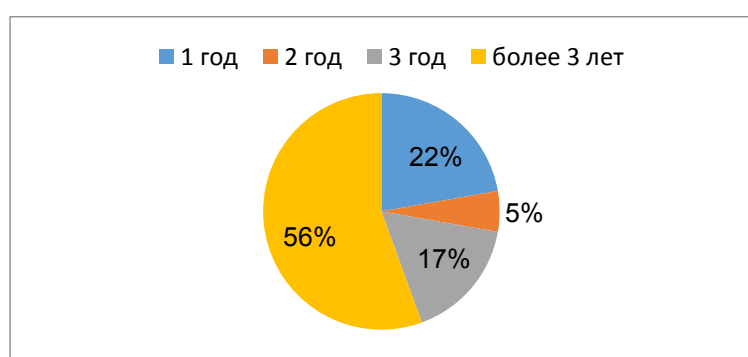

Диаграмма 2. Продолжительность безработицы

В результате неопределенности и отсутствия рабочих мест увеличивается численность миграции среди молодежи в другие страны. Наибольшее количество молодежи мигрирует в Российскую Федерацию.

Следует отметить, что миграция рабочей силы для страны-донора может иметь как положительные стороны, так и отрицательные.

К числу положительных можно отнести:

- сокращается уровень безработицы;
- за счет перечисленных денег мигрантов улучшается платежный баланс, развивается предпринимательская деятельность.

Но, однако, здесь следует учитывать и другой фактор. За последние годы молодежь мигрирует со своими семьями и существует риск того, что миграция не сможет повлиять положительно ни на платежный баланс, ни на сферу предпринимательской деятельности в целом. И тем самым это может привести к таким последствиям как:

- утечке умов, ослабевающий национальную экономику и
- дисбалансу демографической ситуации.

**Таблица 3. Информация о возвращённых мигрантах по районам
ГБАО за период 2017-2019 гг.**

№п/п	Территория	2017 год	2018 год	2019 год	2021
1.	город Хорог	7947	7231	9364	3177
2.	Ишкашимский район	1168	1432	1918	814
3.	Шугнанский район	2878	1453	2497	1231
4.	Рошткалинский район	1566	2216	1667	829
	Итого:	13559	12332	15446	6051

Источник: Составлено на основе отчета отдела миграционной службы по ГБАО за 2017-2019

Таблица 3 наглядно показывает, что количество вернувшихся мигрантов в ГБАО с каждым годом увеличивается. Наибольшее количество вернувшихся мигрантов из города Хорога. Некоторые из них жили в миграции более трех и свыше лет. При возвращении они сталкиваются со множеством проблем. И один из этих проблем это поиск работы. Почти 95% вернувшихся мигрантов не могут трудоустроиться из-за отсутствия рабочих мест, низкой заработной платы, потери квалификации. Они не могут адаптироваться к новым условиям и в конечном счете пополняют ряды безработных.

Таблица 4. Информация о возвращённых мигрантах по возрасту ГБАО за период 2017-2019 гг.

Всего	Возраст	Всего 2018	Возраст	Всего 2019	Возраст
12	До 18 лет	176	До 18 лет	43	До 18 лет
2722	18-29 лет	2610	18-29 лет	3451	18-29 лет
2771	30-39 лет	2883	30-39 лет	3279	30-39 лет
2360	40-49 лет	1347	40-49 лет	2384	40-49 лет
82	50-54 лет	197	50-54 лет	198	50-54 лет
0	55-59 лет	18	55-59 лет	9	55-59 лет
0	Свыше 60 лет	0	Свыше 60 лет	0	Свыше 60 лет

Источник: Составлена на основе данных отдела миграционной службы ГБАО за 2018-2019 гг.

Таблица 4 наглядно показывает, что значительная часть вернувшихся мигрантов - это молодежь от 18 до 35 лет. Теперь сравним официальную статистику безработных с количеством мигрантов. Естественно, они не будут совпадать, если их суммировать то реальное количество безработных будет больше.

По данному исследованию выявлено, что 77% молодежи с высшим образованием готовы приступить к работе даже за низкую заработную плату, чтобы прокормить свою семью. Из - за того, что не могут найти себе работу и, они вынуждены соглашаться на любую зарплату, лишь бы покормит семью. 13% молодых людей не смогли ответить на этот вопрос, а 10% утверждают, что они не хотят работать за низкую заработную плату. Это те респонденты которые живут за счет своих родителей, не вступили в брак, живут только для себя.

53% безработицы готовы менять профессию и работать по любой специальности, но, 47% молодых людей не хотят работать по любой специальности и пока не готовы к этому.

Как было уже отмечено, большинство опрошенных при трудоустройстве основным фактором видят заработную плату. Так, 50% молодёжи согласны трудоустроится на работу с заработной платой от 600 сомон до 1200 сомон, 37% молодёжи рассчитывают на уровень заработной платы от 1200 сомон до 1800 сомон и лишь 13% молодёжи готовы работать от 200 сомон до 500 сомон.

Все вышесказанное дает нам возможность сделать следующие выводы:

1. Уровень безработицы среди молодёжи в городе Хороге становится тревожным фактором.

2. Среди причин, по которым молодежь остается в уязвимом положении на рынке труда, являются:

- низкая заработная плата;
- нехватка рабочих мест;
- завышенные ожидания претендентов;
- отсутствие у начинающих трудовую деятельность опыта работы, приобретение которого требует не только времени, но и соответствующих затрат, как работника, так и работодателя.

Рост числа безработной молодежи и серьезное падение уровня жизни молодежи в городе Хороге ГБАО привели к тому, что бедность стала устойчивым явлением. Для региона это реальная угроза появления «потерянного поколения» людей без практических навыков, опыта работы и даже желания трудиться, что может серьезно нарушить воспроизводство рабочей силы, замедлить экономический рост в будущем. А для эффективного развития экономики необходимо платежеспособное население, в том числе молодежь [1, 22].

Следует отметить, что молодежь питает все менее определенные надежды на удовлетворённый дебют на рынке труда, и эта неопределенность и разочарование пагубно влияет на отдельных лиц, группы населения, экономику и общество в целом. Из-за роста безработицы среди молодежи область не сможет осуществлять инновации и получать конкурентные преимущества, что подрывает перспективы на будущее.

Основные причины и последствия

Согласно исследованию, были выявлены множество факторов, влияющих на трудности в поиске работы или причины их отсутствия. Среди важнейших причин отсутствия работы наиболее распространенными являются следующие:

1. Сегодня система образования страны не обеспечивает достаточный уровень подготовки молодежи для рынка труда. Существует значительный дисбаланс между спросом и предложением рабочей силы.
2. Более того сегодня на рынке труда ГБАО существует переизбыток специалистов гуманитарных специальностей и дефицит технических кадров.

3. Неизменным спутником существующих дисбалансов является и недостаточно эффективное проведение профориентационной работы в школах, которое наряду с влиянием родителей способствуют выбору престижных, но не востребованных профессий.

Следует отметить, что в настоящее время не только трудно найти работу в городе Хороге, но многие молодые люди вынуждены жить, страдая от сокращения возможностей в области трудоустройства, что вызвано с затянувшейся безработицей и их продолжительным отсутствием на рынке труда. В то же время стал отмечаться рост неформального сектора.

Нынешний кризис занятости молодежи подрывает веру в то, что перспективы каждого последующего поколения в области занятости и экономического роста в городе Хороге ГБАО будут улучшаться. Такое свертывание перспектив занятости и экономического роста молодежи, возможно, является предвестником начала экономической стагнации или даже упадка.

Обострение кризиса занятости молодежи грозит стать причиной резкого расслоения и повышения неравенства в пределах нынешнего поколения молодежи. Таким образом, существует неотвратимая опасность дальнейшего обострения неравенства в обществе, из-за хронического характера кризиса занятости молодежи.

Следует отметить, что безработица среди молодежи порождает социальную изоляцию, которая в свою очередь формирует высокую зависимость от систем социального обеспечения, преступность и антиобщественного поведения.

Выводы и предложения

1. Необходимо создание электронной биржи труда. Это цифровая площадка по трудоустройству, которая сможет обеспечивать поиск работы и содействовать в подборке персонала. Данный портал должен объединять информацию государственных и частных центров занятости, резюме и сведения о вакансиях, представленными работодателями.

2. Оживить систему распределения выпускников Вуза на рабочие места в соответствии с полученной специальностью с предоставлением необходимых условий жизнедеятельности. Вуз должен быть нацелен не на набор, а на выпуск, т.е. на базе любого современного вуза должна работать своя кадровая служба по работе с выпускниками (карьерный центр), обеспечиваться устойчивые взаимосвязи с действующими предприятиями-работодателями, организовываться курсы дополнительной специализации и повышения квалификации,

практиковаться распределение на предприятия хотя бы наиболее перспективных выпускников.

3. Формировать государственный заказ для вузов на такие специальности, которые соответствуют требованиям времени и условиям сложившегося рынка труда и обеспечить тесную взаимосвязь в системе: местные органы - вузы - рынок труда;

4. Проведение профориентационной работы со школьниками, чтобы они не ошибиться при выборе профессии.

5. Создать условия для развития предпринимательства. Содействие предпринимательству среди молодежи заключается в разработке программ и мер, направленных на укрепление предпринимательской деятельности молодых людей с целью поощрения создания и развития ими своих предприятий или бизнеса. Анализ, основанный на оценке предпринимательских программ, проведенный базой данных Youth Employment Inventory, показал, что меры, направленные на содействие предпринимательству, оказывают наиболее позитивное воздействие на создание рабочих мест [2, 80].

6. Не менее важно переобучение и переподготовка безработной молодежи.

7. Государству необходимо разработать стратегию развития молодежной политики в городе Хороге ГБАО с учетом территориальной специфики региона.

8. Содействие занятости молодежи посредством кооперативов. По имеющимся оценочным данным, во всем мире кооперативы обеспечивают миллион рабочих мест [3]. Модель кооперативного предприятия вполне подходит как для сельской, так и для городской среды, а также для работников любого уровня квалификации, включая недавних выпускников, перспективы трудоустройства которых весьма ограничены.

Исходя из сказанного, положение в сфере социально-трудовых отношений становится не только одним из источников социальной напряженности, но и важным направлением действий по стабилизации общественных отношений. Складывающаяся неблагоприятная для молодежи ситуация на рынке труда требует принятия ряда компенсационных мер со стороны государства. Прежде всего, эти меры должны проявляться в проводимой государственной молодежной политике. Она должна быть направлена на создание правовых, экономических и организационных условий и гарантий для самореализации молодого человека, что будет способствовать поддержанию социального согласия в обществе и направленности на

достижение отдельных целей экономики, политики, нравственного и культурного развития молодежи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дунаева Н., Салахутдинова Р. Эффективная занятость российской молодежи-стратегическая проблема. //Человек и труд,2010. №2.-22 с.
2. Кризис в сфере занятости молодежи: Время действовать. Международная конференция труда, 101-я сессия, 2012 г.- С.11
3. Международный кооперативный альянс и Департамент Организации Объединенных Наций по координации политики: The international cooperative movement and world summit for social development: The basis for an effective partnership, Background Information Note No. 1. 2018.
4. Отчет Агентства и занятости населения за 2020 г.
5. Пенкин А.Ф. Концепция борьбы с безработицей. - М.,- 1991.- С. 21-22
6. Плакся В.И. Безработица: теория и современная российская практика (социально экономический аспект). Издание второе, стереотипное.-М.:Изд-во РАГС, -2005.-С. 106
7. Российская молодежь [Электронный ресурс].–Режим доступа: http://crimea.old.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/crimea/resources
8. Соколова Н. Доля безработной молодежи ежегодно снижается. //http:www.lizagubernii.ru/news/117599/Natalya-sokolova-dolya-bezrobotnoi-molodegi-egegodno-snigaetsya.html
9. European Training Foundation (ETF): Human capital and employability in the 14 partners of the Union for the Mediterranean, Informal background paper to the Union of the Mediterranean-Euromed Employment and Labour High-Level Working Group meeting, Брюссель, 26-27 ноября 2009 г.
10. U. Schoof: Stimulating youth entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people, SEED Working Paper No. 76, Series on Youth and Entrepreneurship (Женева, МБТ, 2006 г.), - 67 с.

БЕКОРИИ ЧАВОНОН ДАР ШАҲРИ ХОРУҒИ ВМКБ (НАТИЧАҲОИ ТАДҚИҚОТ)

Дар мақола сабабҳои бекории чавонон дар шаҳри Хоруғи ВМКБ муайян карда шудааст. Бо истифода аз маълумоти расмии агентии шуғли ВМКБ ва натиҷаҳои таҳқиқот масъалаи бекории чавонон дар шаҳри Хоруғ таҳлил карда мешавад.

Бекории чавонон яке аз мушкилоти мубрам дар ҷаҳони муосир мебошад. Имрӯз ин мушкилот ба доираи васеи чавонон, ҷӣ хатмкардагони донишгоҳҳои баландихтисос ва ҷӣ чавононе, ки дар ҳолати душвори зиндагӣ қарор доранд, дахл дорад. Ҳар як кишвар сабабҳои муайяни бекориро дорад ва дар мақола бар асоси таҳқиқот сабабҳо ва сатҳи бекории чавонон дар шаҳри Хоруғи ВМКБ муайян карда шудааст. Инчунин дар мақола андешаҳои мусоҳибон – чавонони бекор мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар мақола дар асоси таҳлили рақамҳо сабабҳои бекории чавонон дар шаҳри Хоруғи ВМКБ ошкор гардида, барои паст кардани омилҳои сатҳи бекории чавонон пешниҳоду тавсияҳо дода шудаанд.

Калидвожаҳо: бекорӣ, ҷавонон, бозори меҳнат, донишгоҳҳо, шуғл, сабабҳои бекорӣ, маориф.

БЕЗРАБОТИЦА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ В ГОРОДЕ ХОРОГЕ ГОРНО БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ (РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ)

В статье выявлены причины безработной среди молодежи в городе Хороге ГБАО. Используя официальные данные агентства по занятости населения ГБАО и результатов исследования проблема безработица среди молодежи анализируется в городе Хороге ГБАО.

В статье проведен анализ уровня безработицы. Безработица среди молодежи является одно из наиболее актуальных проблем в современном мире. На сегодняшний момент данная проблема затрагивает широкий круг молодежи, как высококвалифицированных выпускников вуза, так и молодых людей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Каждой стране присущи определенные причины безработицы и в статье приведены причины безработицы среди молодежи в городе Хороге ГБАО исходя из проведенного исследования. Также в статье анализированы мнения респондентов-безработной молодежи.

На основе всего материала в статье выявлены факторы безработицы среди молодежи в городе Хороге ГБАО и приведены предложения и рекомендации по снижению уровня безработицы среди молодежи.

Ключевые слова: безработица, молодежь, рынок труда, вузы, занятость населения, причины безработицы, образование

UNEMPLOYMENT AMONG YOUTH IN KHOROG TOWN GORNO BADAKHSHAN AUTONOMOUS OBLAST (FINDINGS OF INVESTIGATION)

The article identifies the causes of unemployment among young people in Khorog city GBAO. Using the official data of the GBAO employment agency and the results of the study, the article analyzes the problem of youth unemployment in Khorog city GBAO.

The article analyzes the level of unemployment. Youth unemployment is one of the most pressing problems in the modern world. Today, this problem affects a wide range of young people, both highly qualified university graduates and young people in difficult life situations. Based on the study each country has certain causes of unemployment, and the article presents the causes of youth unemployment in Khorog city, GBAO. Moreover the article analyzes the opinions of respondents-unemployed youth. Based on all the material, the article identifies the causes of youth unemployment in Khorog city, GBAO, and provides conclusions and recommendations for reducing youth unemployment.

Keywords: unemployment, youth, labor market, universities, employment, causes of unemployment, education

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоидарвозова М.С. – номзоди илмҳои иқтисод, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоева. Тел: +992934402842, E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Азизова Г.М. – докторанти курси 2-юми Донишгоҳи давлатии Хоруг, факултети иқтисод, ассистенти кафедраи назарияи иқтисод. Тел: +992501154934, E-mail: gulbibiazizova@bk.ru

Саъдоншоев Г.С. – магистранти курси 2-юми шуъбаи рушди иҷтимоӣ – иқтисодии Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи Б. Искандаров. Тел: +992935006023, E-mail: gulrukh.sadonsho.ardn.org

Сведения об авторах: Шоидарвозова М.С.- кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга. Тел: +992934402842, E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Азизова Г.М. – докторант 2-го курса Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, ассистент кафедры экономической теории. Тел: +992501154934, E-mail: gulbibiazizova@bk.ru

Садоншоев Г.С.- магистр 2-го курса отдела социально – экономического развития Института Гуманитарных наук им. Б. Искандаров. Тел: +992935006023, E-mail: gulrukh.sadonsho.ardn.org.

Information about the authors: Shoidarvozova M.S. - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of management and marketing of Khorog State University named after M. Nazarshoev, Тел: +992934402842, E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Azizova G.M. – 2-nd year doctoral student of Khorog State University named after M. Nazarshoev, assistant of the Department of Economic Theory. Тел: +992501154934, E-mail: gulbibiazizova@bk.ru

Sadonshoev G.S. - 2-nd year postgraduate at Department of Social and Economic Development, Institute of Humanities named after B. Iskandarov. Тел: +992935006023, E-mail: gulrukh.sadonsho.ardn.org.

ФИЛОЛОГИЯ

ЧОЙГОҲИ БОВАРҲОИ АСОТИРӢ ДАР МАРОСИМҲОИ ВОБАСТА БА ЧАШНИ САДА

Н. Қурбонхонова

*Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови
АМИТ*

Дар гузаштаи дур чиллаи зимистон дар кӯҳистон чӣ барои инсон ва чӣ барои ҷонварони табиат хеле тоқатфарсо буд. Иддае аз инсону ҷонварон агар дар зимистони қаҳратун аз гӯшнагӣ талаф меёфтанд, иддаи дигаре ба хунукӣ тоб наоварда нобуд мешуданд. Аз ин рӯ баромадани чиллаи зимистон барои нахустинсон як иди калоне буд. Баромадани чилларо бархе аз форсабонон “Шаби Ялдо”, дар кӯҳистони Помир бошад, “Чилла хаб” (Шаби чилла) мегуфтанд. Он замоне фаро мерасид, ки шабу рӯз баробар мешуданду пас он дарозшавии рӯз оғоз гардид. Вобаста ба ин дар байни мардум бовару эътиқодоте ба вучуд омадаанд.

Ҷолиб аст, ки эътиқоду боварҳо барои ифодаи орзую омоли сохибонашон истифода мешуданд. Дар миёни мардум ашӯе, ки мавриди тавачҷух қарор меёфт, маҳбубияту эҳтироми хосеро пайдо карда буд. Ҳанӯз қарнҳои зиёд мардум нисбати оташ эҳтиҷ доштанд ва онро чун манбаи рушноӣ ва гармӣ арзёбӣ намуда, минбаъд онро як ҷузъи муқаддасоти ҳаёт ҳисоб мекарданд. Оташ яке аз чор унсури табиат, ки инсоният нисбати он эътиқоди хоса дорад, ба ҳисоб меравад. Дар Авесто бахше таҳти унвони “Хуршед-яшт” аст, ки дар он омадааст: «Ҳангоме, ки Хуршед барояд, замини ахураофарида пок шавад; оби равон пок шавад; оби чашмасорон пок шавад; оби дарё пок шавад; оби истода пок шавад [1,233]. Чун оташ намоди хуршед аст, пас он низ дар назди инсон муқаддас аст, чаро ки оташ миёни мардум манбаи нуру рушноӣ маҳсуб мешавад.

Аломатҳои эҳтиром ба оташ бо шаклҳои гуногун дар байни мардум паҳн гардидаанд. Як шакли ин густариш хусусияти асотириро касб карда баъдтар дар шакли эътиқоду таъбир, зарбулмасалу мақол вориди таҳаюлотии мардумӣ гашт. Ба ақидаи қуҳансолон оташ дар худ ҳафт навъ рангро шуълавар мегардонад. Ҳафт ранг бошад, аз қадимулаём хосияти муқаддас ва асрорангез дорад. Ба ин мавҷудияти баъзе ҳодисаҳои ҳафтгонаи табиат ба монандӣ: ҳафт сайёра (Офтоб, Моҳ, Зухал, Муштарӣ, Миррих, Зӯҳра ва Аторуд), ҳафт рӯзи ҳафта, ҳафт ранги аслӣ, галласитораҳои Ҳафтдодарон, ҳафт қабати заминую осмон,

хафт қабати хок, Ҳафт хон, яъне ҳафт чанги Рустам дар “Худойномак”, ҳафт сину ҳафт шин дар зиёфати наврӯзӣ, дар чоршанбеи сурӣ ҳафт даста бута чида оташ меафрӯхтанд, рози чаҳонро дар зери ҳафт ҳазор парда мешумориданд, эътиқод ба ҳафт водӣ дар тасаввуф. Умри одамӣ низ ба ҳафт марҳила тақсим карда мешуд: тифлӣ, бачагӣ, наврасӣ, ҷавонӣ, камолот, миёнсолӣ ва пирӣ. Пайкари одамӣ ҳам аз ҳафт узви асосӣ иборат доништа мешуд: сар, сина, шикам, ду даст ва ду по сабаб шудаанд[2,140]. Илова бар ин, дар Бадахшон боз дар бархе аз маросимҳо иртибот ба ҳафтгона тамоилҳо ба ҷо оварда мешаванд. Масалан агар зан кудак таваллуд мекард, то ҳафт рӯз ба хона даромадани шахси бегона манъ буд, ба хотири он, ки ба кудак офат нарасад. Баъди ҳафтрӯз ҳешу табор ва ҳамсоягон метавонистанд, барои дидорбинии кудак биёянд ва дар ҳамин рӯз кудакро ба гахвора мехобонданд. Ҳангоми дар гавҳора хобондани кудак дар зери болини ӯ ҳафт химчае аз ҷоруби сурх мемонданд. Агар кудак ба касалии “чил” (як намуди касалии кудакона) гирифта мешуд, чени қадӣ вай най тайёр мекарданд ва дар даруни он ҳафт дона нахӯд мегузоштанд. Дар баъзе мавзӯҳо бошад, дар пой кудак ресмони ҳафтрангро мебанданд, ба умеди, ки вай ба касалии “чил” гирифта нашавад. Дар хонаи урфии Бадахшонӣ ҳам ҳафт тирҷуб болои оташдон ва дар ду суфа устувор мебошанд, ки онҳо рамзи ҳафт қабати заминро осмонро ифода мекунанд. Дар маросими туй низ баъди ҳафт рӯз русуми саршӯён ба ҷо оварда мешуд. Ба ғайр аз ин, байни мардум истилоҳоте аз қабилӣ “ҳафт пушти авлод”, “ҳафт дари биҳишт”, “ҳафт дари дузах” ва ғайра низ хеле маъмул аст. Ақоиди мардумӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тамоми бузургии ҳаёт дар ҷунин ҳафтгонаҳо ифода ёфта, он дар шуълаи оташ акс мегардид. Ба қавли Муҳаммадҷаъфари Ёҳакӣ оташ аз замони куҳан дар миёни тавоифи ҳиндууроӣ муҳтарам ва муқаддас буда, бунёди эзодӣ дорад. Ҳиндуҳо оташро писари раббунавӣ осмон медонанд ва ҷунин мепиндоранд, ки оташ аз осмон ба замин оварда шудааст[3,132-137].

Академик А. Раҳмонов ва профессор Р. Раҳмонӣ дар тадқиқоташон қайд намуданд: То солҳои охир агар оташи хонадони касе хомӯш мешуд, онро фоли бад мешумориданд. То имрӯз дар миёни мардуми тоҷик нишонаҳои аз муқаддас будани оташ дар шакли таъбир ва мақол боқӣ мондааст. Азбаски писар дар хонавода бузурғтарин неъмат ба шумор меравад, вайро ба оташ ташбеҳ медоданд. Ҷунончи: «Худоё, ҷароғи хонаат ҳамеша даргирон бошад» (фарзандталабӣ, ба хусус барои писар), «Худоё, ҳеч кас бечироғ нашавад» (беписар набошад), «Вай бечора бечироғ аст» (беписар аст). Ҳамҷунин ба сифати қасам дар байни халқ таъбирҳои зиёд роиҷ аст, ки ба оини оташ ва ҷашни Сада мансубият

доранд. Масалан, «Алав занад, ки...», «Ба оташ сӯзам, ки...», «Илоҳӣ мисли чӯб дар оташ даргирам...» [А. Раҳмонов, Р. Раҳмонӣ]. Яъне оташ ҳамон рамзи чодуву афсунии худро низ то имрӯз аз даст надодааст. Ҳатто хангоми баъзе бемориҳо алавгардон мекунанд, то неруҳои зараровар аз бадани бемор берун равад. Дар гузашта агар зан куҷо таваллуд мекард, муддати дароз оташи хонадонро хомуш намекарданд, бад он хотир, ки қувваҳои бадӣ ба зану тифлаш осеб нарасонанд. Дар байни мардуми Бадахшон дар гузашта ба оташ ягон чизи ифлос партофта ё ба оташ туф кардан гуноҳи азим ҳисоб меёфт. Вобаста ба ин дар байни мардум шугуну боварҳо низ ба вучуд меомад. Масалан агар касе хоби даҳшатнокро дида бошад, хобашонро ба оташ мегуфтанд, гуё он даҳшат дар оташ сухта нобуд шаваду дар амал татбиқ нагардад. Инчунин зоғ, ки парандаи наҳс ва расонандаи хабари бад аст, агар вай овоз баровард, лахчаи оташро ба пешаш мепартофтанд. Дар навоҳии дигари Тоҷикистон бошад, агар шабона чуғз нола мекард, ба пеши он चुби сӯзонро мепартофтанд, то нохушии рӯй надихад. Дар байни тоҷикони Қашқадарё акка агар садо бароварад, чунин мегуянд, агар хабари бад расонӣ ба даҳанат оташи доғ [4,109]. Қайд кардан зарур аст, ки дар Бадахшон агар зан даргирондани оташро натавонад, ўро аз уҳдаи ҳифзи ҳаёти оилавӣ бо ҳамсараш баромада наметавонад, мегуянд. Инчунин дар байни мардум пеш аз омад- омади Наврӯз гулхан меафрухтанд, ки он бо номи «аловпарак» машҳур буд ва аз болои он меҷаҳиданд, ба хотири он ки дарду офат дар оташ сухта нобуд шавад. Илова ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар Бадахшон ба хотири рафъи офату бало ва тақрибан дар оғози тамоми амалҳои муҳим як навъи гиёҳро бо номи истирахм дуд мекунанд. Яке аз сабабҳои ба ҷо овардани чунин амал ин муқаддас будани оташ арзёбӣ мешавад.

Мувофиқи иттилооти сарчашмаҳо ҷашни Сада ин ҷашни оташ аст. Аз ин рӯ, оташ намоди асосии он маҳсуб меёбад. Оташ асоси зиндагӣ рамзи равшаниву баракат аст, мардум бо ҳар роҳу васила аз он истифода намуданд. Академик А. Раҳмонзода ва фолклоршинос Р. Раҳмонӣ бори дигар иброз доштанд, ки таърихи нишонаҳои пайдоиши ҷашни Сада, ки марбут ба Хуршед ва тимсоли он оташ мебошад, хеле қадимӣ буда, ба замони пеш аз ориёӣ ва ҳатто аз он ҳам дуртар мерасад. Ин ду донишманд ба ҳисбот расонданд, ки боварҳо ва нишонаҳои эътиқод ба Хуршеду оташ, ки сабабгори аслии ба вучуд омадани ҷашни Сада мебошад, то имрӯз дар байни мардумони гуногуни олам ба назар

мерасад. Бо пайдо шудани оташ ва муқаддас гардидани он мардуми пешин барои худ чашни Садаро интихоб карданд. Ин аз як тараф ифодагари рамзи ҷовидонагии Хуршед ва муқаддас дониستاني оташ мебошад, аз тарафи дигар ба зиндагии инсон ва робитаи ӯ бо табиат вобастагии ногустастанӣ дорад. Баъдҳо маҳз пайдо шудани «чашни оташ» ва ҳамчун рамзи Хуршед дониستاني он чашни Сада дар миёни мардум густариш пайдо кард[Ниг: А. Раҳмонов, Р. Раҳмонӣ].

Вобаста ба ин олими англис Ч. Фрейзер дар тадқиқоташ менигорад: Сокинони баъзе деҳаҳо боварӣ доштанд, ҳар қадар ки дар атрофи гулхан рақсу бозӣ гармтару бештар шавад, ҳамон қадар дар соли оянда ҳосилашон фаровон хоҳад шуд [5,90].

Сада баёнгари суннату маросимҳои хоси ҳар халқият ҳисоб мешавад. Тамоми халқияти дунё Садаро вобаста шароити ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиву маънавии худ арҷгузорӣ менамуданд. Ба ҳамин тариқ, иди Сада яке аз чашнҳои миллии мардуми ориёи табор ба шумор меравад. Гузаштагонанон дар чунин чашнҳо амалҳои некро аз қабилӣ кумак намудан ба ҳамдигар, дасти некӣ дароз кардан, тозаву зебо нигоҳ доштани гирду атроф, эҳтиром нисбат ба якдигарро ба ҷо меоварданд. Шукри истиқлоли ватан он аст, ки чунин чашнҳо аз сари нав эҳё гардиданд. Худи чашнгирии Сада ин як дастоварди бузурги маънавӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Авасто. Тарҷумаи Чалили Дустхоҳ -Душанбе: Қонуният - 2000. -270 с.
2. Афсаҳзод А. Дар сафи бузургон. –Душанбе: Ирфон- 1986.- 256 с.
3. Ваҳҳобзода Р. Аз оташи Сада то фурӯғи Навруз ва Меҳргон\ Садои шарқ, №3. 2018. -С.132-137.
4. Раҳимӣ Д. Шугун ва боварҳои мардуми тоҷик. -Душанбе,2004, -143с.
5. Раҳимӣ Д. Чинори пугул. -Душанбе,2008, -104 с.
6. Раҳмонов А. Раҳмонӣ Р. Эҳёи чашни Сада аз шарофати истиқлолият аст \ Ҷумҳурият. - Душанбе, 2017.- № 22-23.

ҶОЙГОҲИ БОВАРҲОИ АСОТИРӢ ДАР МАРОСИМҲОИ ВОБАСТА БА ЧАШНИ САДА

Дар мақола оид ба чашни Сада, ки яке аз чашнҳои миллии мардуми ориёитабор ба шумор меравад, сухан рафтааст. Намоди Сада хуршед буда, рамзи он оташ аст. Пас оташ низ дар назди инсон муқаддас аст, чаро ки оташ миёни мардум манбаи нуру рушноӣ маҳсуб мешавад.

Аломатҳои эҳтиром ба оташ бо шаклҳои гуногун дар байни мардум паҳн гардиданд. Як шакли ин густариш хусусияти асотириро касб карда баъдтар дар шакли эътиқоду таъбир, зарбулмасалу мақол вориди таҳаюлотӣ мардумӣ гашт. Ба ақидаи куҳансолон оташ дар худ ҳафт навъ рангро шуълавар мегардонад. Ҳафт ранг бошад, аз қадимулаём хосияти муқаддас ва асрорангез дорад. Халқияти дунё Садаро вобаста шароити ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиву маънавии худ арҷгузорӣ менамуданд.

Калидвожаҳо: Сада, чойгоҳ, боварӣ, чашн, оташ, Хуршед, асотир, маросим, парастииш, эҳтиром.

МЕСТО МИФИЧЕСКИХ ВЕРОВАНИЙ В ОБРЯДАХ СВЯЗАННЫХ С ПРАЗДНОВАНИЕМ САДА

В статье изложены некоторые размышления относительно празднования Сада, который является одним из традиционных обрядов древних арийцев. Сада олицетворяет солнце, а символом Сада является огонь. Огонь также является священным, так как люди считают огня источником тепла и света.

Поклонение огню распространен среди народов различными образами. Один из этих видов распространения имел мифическую окраску, затем они преобразовались в художественном мышлении людей на подобие поговорок и поверья. Согласно мнению старожилков огонь излучает из себя семь цветов. Семь цвет с древнейших времен имел мистическую особенность. Разные народы отмечали Сада согласно своим социально-экономическим, культурным и географическим условиям.

Ключевые слова: Сада, место, верований, празднование, пламя, солнце, миф, обряд, почитание, уважение.

THE PLACE OF MYTHICAL BELIEF IN THE RITUALS OF SADA HOLIDAY

This article describes some thoughts of Sada celebration, which is one of the traditional rituals of the ancient Arian. Sada embodies the sun and its symbol is fire. The fire is also sacred as people count the fire as the source of the warmth and light.

Worship to the fire was spread among people in different ways. One of these forms of spreading had a mythical feature, then it became as the art of thinking of people like proverbs and popular believes. According to the opinion of the old people the fire sent out of seven colours. Seven colours from ancient time had a mystical significance. Different people celebrate Sada according to their social, economic, cultural and geographical condition.

Keywords: Sada, place, belief, celebration, flame, sun, myth, rite, worship, respect.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонхонова Н.- ходими калони илмии шуъбаи фольклор ва адабиёти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ; Тел: (992) 93-460-90-93, E-mail: ms.nurijakhon@mail.ru

Сведения об авторе: Қурбонхонова Н.- старший научный сотрудник отдела фольклора и литературы Института Гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ; Тел: (992) 93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru

About the author: Qurbonkhonova N.-senior scientific worker of the Institute of Humanities the Affiliate of Academy of Sciences of Tajikistan. Phone:+ 992 93- 460- 90 -93,E-mail: ms.nurijakhon@mail.ru

ТАСНИФИ МАВЗУИИ ЛЕКСИКАИ СОҲАИ ҲУНАРМАНДИИ ГҶЙИШИ ГОРОНИИ ЗАБОНИ ТОҶИКИ

Н. Офаридоев, С.Ф. Шердилова

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

ГҶйиши тоҷикии минтақаи Горон яке аз гҶйишҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар Кӯхистони Бадахшон ба шумра рафта, дорои вижагиҳои хоси луғавию дастурӣ мебошад ва то ҳол пурра омӯхта нашудааст. Баъзе аз хусусиятҳои ин гҶйиш дар асари А.З. Рознефельд “Бадахшанские говор таджикского языка” инъикос ёфтааст. Инчунин 60 сол қабл дар мақолаи Богорад низ оид ба ин гҶйиш маълумоти мухтасар дода шудааст. Оид лексикаи гҶйиши Горон то ҳол таҳқиқоти мукамал анҷом наёфтааст. Таҳқиқи луғати шеваҳои забони тоҷикӣ, аз як тараф барои боз намудани гиреҳҳои нокушодаи таърихи забони тоҷикӣ маводи фаровон дода метавонад, аз тарафи дигар лексикаи лаҳҷа дар такмили истилоҳоту луғати забони адабии тоҷик низ метавонад нақши умда дошта бошад. Аз ин рӯ таҳқиқу баррасии луғати лаҳҷаҳо аз назари синхронӣ таърихӣ масъалаи мубрами лаҳҷашиносии тоҷик маҳсуб меёбад.

Дар осори лаҳҷашиносии тоҷик то имрӯз луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз нигоҳи мавзӯ ба таври пурра ва мукамал омӯхта нашудааст. Луғати лаҳҷа бо урфу одат ва расму оини мардум робитаи қавӣ дошта, алоқамандии забон ва фарҳанги мардумро инъикос мекунад. Омӯзиши масъалаи мазкур ба соири масоили забошиносии қавмӣ ва фарҳангӣ равшанӣ меандозад. Таҳқиқи луғати лаҳҷаҳо аз назари мавзӯ ва гурӯҳҳои семантикӣ ба тарзи зиндагӣ ва шӯғли сокинони минтақаи муайян иртиботи мустақим доранд.

Тавре ки ёдоварӣ шуд, луғати ин гҶйиш ва дигар гҶйишҳои, ки дар атрофи Горон интишор доранд, то имрӯз мавриди таҳқиқ ва гурӯҳбандӣ қарор нагирифтаанд. Таркиби луғавии ҳар лаҳҷаву гҶйишҳо низ чун осори этнографӣ ва асотиру фолклор як ҷузъи фарҳанги мардумӣ буда, маънавиёт ва фарҳанги модии халқро инъикос менамоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати худ бо раҳбарони Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудаанд, ки «Ҷарчанд то истиқлолият тавассути омӯзиши асотиру, фолклор, этнография ва этимологияи мардуми тоҷик корҳои назаррас ба анҷом расида бошанд ҳам, аммо паҳлуҳои норавшан дар ин самт ҳоло низ ба мушоҳида мерасанд. Ҷамъамон қисми зиёди маводе, ки дар осорхонаҳо ва озмоишгоҳҳои илмию пажӯҳиши ҷамъоварӣ шудаанд, то ҳанӯз бе таҳқиқу баррасӣ мондаанд ва баъзе аз онҳо дар ҳолати нобудшавӣ қарор доранд [6, 1]. Таҳқиқоти илмии этнографӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 1920-ум шурӯъ шудааст. Пажӯҳишҳои нахустини этнографӣ аз тарафи олимони рус М. С. Андреев, А. А. Семёнов, Н. А. Кисляков, Е. М. Пешерева ва дигарон анҷом дода шудаанд. Сипас мардумшиносони тоҷик М. Раҳимов, Н. Нурҷонов, О. Муродов, И.

Муҳиддинов, А. Мардонова, Н. Турсунов, У. Ҷаҳонов, Х. Эшонкулов, М. Ҳомидҷонова ва инчунин этнографҳои тоҷикшиноси рус Н. Н. Ершов, З. А. Широкова, А. Давидов, А. К. Писарчик, Р. Л. Неменова ва дигарон ба омӯзиши ва таҳлили этнографияи сокинони минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон машғул шуда, дар ҷамъоварию луғатҳои этнографияи лаҳҷаҳои мардуми тоҷик низ саҳми ҷашмрас гузоштаанд. Таркиби луғавӣ шева ду қабати умда дорад: 1) лексикаи соҳавӣ, 2) лексикаи маросимӣ. Мақолаи мазкур ба таснифи мавзӯи ва семантикии лексикаи соҳаи хунармандӣ бахшида мешавад. Лексикаи соҳавӣ бахши муҳимми таркиби луғавии лаҳҷа ба ҳисоб меравад, ки таърихи тӯлонӣ дошта, бо муҳит ва тарзи зиндагӣ, шугъл ва маишати мардум вобаста мебошанд.

Лексикаи соҳавии гӯйиши тоҷикони Ҷорон як қисми ҷудонопазири лексикаи касбии забони миллии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Омӯзиши лексикаи соҳавии гӯйиши тоҷикони Ҷорон аз як тараф, барои такмил додан ва пурра сохтани қабатҳои гуногуни таркиби луғавии забони адабии тоҷик аҳамият пайдо намояд, аз тарафи дигар, барои тартиб додани луғатҳои соҳавӣ, истилоҳотӣ дар бахшҳои гуногуни касбу хунар ва ба тартиб даровардану рушд бахшидани ҷиҳатҳои маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ аҳамияти муҳим дорад.

Барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва қонуниятҳои инкишофи он омӯзишу баррасии илмии лексикаи касбу хунар аҳамияти муҳим дорад. Лексикаи касбу хунар дар забоншиносии тоҷик яке аз мавзӯҳои камтаҳқиқшуда ба шумор меравад. Дар ин бобат мақолаҳои алоҳида ба таърифи расида, чанд рисолаи номзадӣ дифоъ шуда бошанд ҳам, ҳанӯз онҳо тамоми соҳаҳои касбу хунарро фаро гирифта наметавонанд. Аз ҷумла, асару мақолаҳои В. Қосимов доир ба лексикаи касбу хунар дар шеваи тоҷикони Самарқанд, Ф. Зикриёев, А. Холова оид ба лексикаи ороишию бофандагӣ дар забони тоҷикӣ ва дигар осорро метавон номбар кард, вале мавзӯи лексикаи соҳаи хунармандӣ дар водии Ҷорон то ҳол ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Қабати асосии лексикаи гӯйиши Ҷорон аз ҷиҳати таркиби иҷтимоии худ хусусияти умумитоҷикӣ дорад. Бо вучуди ин, дар гӯйиши мазкур боз калимаҳои истеъмол меёбанд, ки онҳо лаҳҷавианд ва ҳаёти мардуми бумиро фаро гирифта, як қисми муҳими лексикаи онро ташкил медиҳанд. Ин вожаҳо бештар дар соҳаи хунармандӣ ва фаъолияти хунарии мардум ба назар мерасанд. Хунармандӣ дар Ҷорон тайи чандин асрҳо боз идома дорад ва то имрӯз бисёре аз намудҳои он дар ин водӣ ривочу раванқ ёфта истодаанд.

Косибони Ҷорон ба бештар аз чанд намуди хунармандӣ машғул буданд, ки мутаассифона, бисёр навъҳои хунармандӣ дар айни замон аз байн рафтаанд. Занҳои Ҷоронзамин дар хунармандӣ аз қадим шухрат доштанд ва имрӯз ҳам онро идома медиҳанд. Онҳо касбҳои дӯзандагӣ, буррандагӣ, ресандагӣ, намадмоӣ, ҷӯроббофӣ, тоқидӯзӣ, бандбофӣ, рангуборгарӣ, муҳрабофӣ, кулолӣ ва дигарҳоро аз аҷдодон ба насли имрӯза оварда расониданд. Маҳз занҳо арзишҳои қадимии халқи моро

гиромӣ дошта, расму оин ва хунарҳои хубро пас медоранд ва арҷ мегузоранд.

Вожаву истилоҳоти соҳаи хунармандӣ дар лексикаи гӯйиши тоҷикони Ҷорон хеле зиёданд ва тамоми бахшҳои фаъолияти хунармандии мардуми таҳҷоиро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, онҳоро мо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем: лексикаи дӯзандагӣ, лексикаи бофандагӣ, лексикаи намадмоӣ, лексикаи хонасозӣ, лексикаи осиебсозӣ, лексикаи пазандагӣ (хӯрокворӣ), лексикаи марбут ба зебу зинат, ороиши занон.

Лексикаи соҳаи дӯзандагӣ. Дӯзандагӣ аз қадимтарин касбу хунарҳои мардумӣ буда, инсонҳо пас аз шикори ҳайвоноти ваҳшӣ аз пӯсти онҳо барои пӯшиши бадани хеш навъе либос медӯхтанд. Дар Ҷорон шоҳаи маъмултарину калонтарини хунармандӣ – дӯзандагӣ ба шумор меравад. Занҳои Ҷорон ба намудҳои гуногуни дӯзандагӣ машғуланд. Аз ин рӯ, истилоҳоти соҳаи дӯзандагӣ дар таркиби луғавии гӯйиши тоҷикони Ҷорон як қабати калонро ташкил медиҳад. Масалан, вожаҳои **калтача** (нимостин, ҷомачаи занона ва мардона). **Калтача** як навъи либосе, ки назар ба ҷома кӯтоҳ ва беостин мешавад. Дар Ҷорон калтача ду навъ мешавад мардона ва занона. Ин навъи либосро ҳам занон ва ҳам мардон ба тан бабар мекунад. Фарқияти калтачаи занон аз мардон дар он аст, ки аз занон бештар гулдор мешавад ва аз мардон бегул.

Истилоҳоти марбути соҳаи дӯзандагӣ: **къртаи гърехондор** (куртаи гиребондор), **камзул** (нимостин, ҷомача), **ошҳорак** (ошхӯраки кӯдакон), **воскат** (ҷомача), **таркӣ** (рӯйпӯши курпача), **сарбандък** (сарбанди арӯсон). Дар водии Ҷорон умуман Ишкошим, Шугнон, Рӯшон либосҳои арӯс ва тарзи пӯшондани арӯс аз дигар манотиқҳои Тоҷикистон фарқ мекунад. Чанд сол пеш арӯсро 6 шол ва 4 курта мепӯшониданд ва ин шолҳоро бо **сарбанд ё пешонибанд** мебастанд, то ки ин шолҳо аз сари арӯс наафтанд. Ин анъана айни ҳол ҳам давом дорад, танҳо миқдори онҳоро кам намудаанд, **болопӯш** (куртаи болопӯши арӯсон)-ин ҳамон куртае аст, ки аз болои ҳамаи куртаҳо пӯшонда мешавад, **доман** (домани куртаи занона) намунаи онҳо мебошанд.

Соҳаи дӯзандагӣ, дар навбати худ, бахшҳои зиёд дорад, ки он бахшҳо бо истилоҳоти зерин номгузорӣ шудаанд: **къртадузӣ, шерозидузӣ, почомадузӣ, токидузӣ, кърпадузӣ, кърпачадузӣ, таркидузӣ** (дар шеваҳои шимол дар шакли **курокдӯзӣ**), **ҷомадузӣ, гълдузӣ** (гулдӯзӣ) ва ғ. Муҳаққиқ Р. Сангинова дар рисолаи худ «Лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом» қайд мекунад, дар лаҳҷаи Конибодом дар ифодаи мафҳуми косиб истилоҳоти **дӯзанда, чевар** ва **мошиначӣ** ба қор мераванд [7, 70] ва ноғуфта намонад, ки дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон низ дар ин бобат ҳамин истилоҳот қорбаст мегарданд.

Гълдузӣ (гулдӯзӣ), навъи санъати ороиши амалии халқӣ, ки дастӣ (бо сӯзан ва чангакҳои махсус) ё ба воситаи мошинаи махсуси гулдӯзӣ дар рӯйи матоъҳои гуногун, бо ресмонҳои пахтагӣ абрешимӣ, инчунин бо сангҳои қиматбаҳо, мураҳои хурд, марҷону марворидҳо дӯхта мешаванд. Зардузӣ ва таркидӯзӣ (таркдӯзӣ) як ҷузъи гулдӯзӣ мебошанд.

Гулдӯзӣ аз хунарҳои нафис ва такмилёфтаи санъати қадимӣ буда, мардуми ҳар минтақа сабки хосси худро дошт, ки намунаҳои нодири он то ба замони мо расидаанд.

Чунон ки гуфтем, соҳаи дӯзандагӣ бахшҳои зиёд дорад, ки онҳо бо истилоҳоти гуногун номгузори шудаанд. Аз ин рӯ, онҳоро боз ба гурӯҳҳои алоҳида тасниф кардан лозим аст.

Бахши куртадӯзӣ. Дар Ғорон куртадӯзӣ яке аз бахшҳои асосии соҳаи дӯзандагӣ мебошад. Дар ғӯйиши мазкур дар ифодаи номи ашхосе, ки ба дӯхтани курта машғуланд, истилоҳи умумиточикии **къртадуз, дузанда** (дӯзанда) истифода бурда мешавад. Дар ин бахш ибораҳои хеле зиёданд, ки онҳоро ба гурӯҳҳои зерин мебоҷад гурӯҳбандӣ намуд:

Номи навъҳои курта: **къртаи тоҷикӣ** (куртаи тоҷикӣ), **къртаи пешкӯшода** (куртаи пешкӯшода), **къртаи гиревондор** (куртаи гиревондор), **къртаи пешсаҳт** (куртае, ки пешаш маҳкам). Ин навъи куртаҳо дар водии Ғорон бештар барои занҳои калонсол омода мекунанд. **Къртаи орусӣ** (куртаи арӯсӣ) – куртаест, ки ҳангоми тӯйи арӯсӣ духта мешавад, онро танҳо арӯсон ба бар мекунанд. **Къртаи померӣ** (куртаи помирӣ) – куртаест, ки бо нақшу нигораи аз дигар манотиқҳои Тоҷикистон фарқ мекунад. Гирди гиревон ва остини ин навъи куртаҳо шероза духта мешавад. Куртаҳои помирӣ занона, мардона ва кӯдакона мешаванд. Либоси расмии мактаббачагонро дар водии Ғорон **куртаи мактабӣ ё форма** (аз забони русӣ иқтибос шудааст) меғӯянд.

Номи чӯзҳои курта: **қад** (дарозӣ), **бар** (бар), **остин** (остин), **пешк** (пешаи курта), **паск** (қафи курта), **чешк** (чайб, кеса).

Дар Ғорон ба ҷойи мафҳуми матоъ истилоҳи **кола**-ро бештар истифода мебаранд, инчунин баъзан вожаи русии **материалро** низ истифода мебаранд.

Куртадӯзҳо ба ғайр аз курта боз **тамбон** (эзор)-и занона ҳам медӯзанд, ки муродифи ин калима вожаҳои **пчома, эзор** мебошанд. Дар ғӯйиши ғоронӣ вожаи **тамбон** серистеъмол аст. Дар бобати истилоҳоти ба эзор вобаста лаҳҷаҳои бадахшонӣ аз маҳалҳои дигари чанубӣ то андозае фарқ мекунанд. Дар ин ҷо ба ҷуз калимаи умумии эзор, ки дар шаклҳои **изҳор//изор//хезор** ба кор бурда мешавад, инчунин воҳидҳои луғавии **шуволак, тамбон//тумбон** кор фармуда мешаванд [5, 181-182]. Қисмҳои **тамбон** дар ғӯйиши мардуми Ғорон бо истилоҳоти зерин ифода меёбанд: **хиштак, астар, поча, пчома**. Вожаи **хиштак** калимаи умумиточикӣ буда, ифодагари ду мафҳуми лаҳҷавӣ мебошад: 1) хишти хурд; 2) порчаи чорғӯшае, ки зери бағали ҷома ва миёни ҷомаҳои пчома медӯзанд [9, 587].

Бахши кӯрпадӯзӣ. Дар Ғорон бахши кӯрпадӯзӣ истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад ва онҳо аз нигоҳи семантикӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, онҳоро боз ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

Номи навъҳои кӯрпа ва дигар вожаҳои ба он алоқаманд: Дар Ғорон курпаҳо барои як нафар, ки онро **курпаи яккаса**, барои 2 нафар, ки онро **курпаи дъкаса** (курпаи дукасса) меноманд, дӯхта мешаванд, курпаи

калон, майда, курпача, така (тагсарӣ, болишти сар), такаи парин (тагсари парин), такаи пахтагин, лулаболишт, лулек, чодир, простин, руи лулаболишт, таркӣ. Таркидузӣ дар водии Ғорон ҳоло ҳам аз ҷониби занҳо ва духтарон ривочу равнақ дорад. Бештари вақтҳо барои арӯсон ҳамчун ҷихоз тайёр карда мешавад. Дар лаҳҷаҳои шимол ин анъанаро **курокдузӣ** ном мебаранд. Дар луғат вожаи **чодир** чунин шарҳ дода шудааст: чодар, чодир, чодур – пардае, ки занон ба сар мегиранд [9, 542]. Дар гӯйиши мардуми Ғорон чодир ба маънои **матои сербаре, ки дар он кӯрпахоро печонида мебаранд ё рӯйи курпаву матрас** ба кор меравад.

Номи бистар. Дар ифодаи мафҳуми **бистар** дар гӯйиши тоҷикони Ғорон калимаи **чога** роиҷ аст, ки он аз исми ҷой тавассути ҳамроҳ кардани пасванди -га (-гаҳ -гоҳ) сохта шудааст. Вожаи **чога** шакли лаҳҷавии исми **ҷойгоҳ** мебошад.

***Ҷогаи мъра имшау да хона б̄монет (Ш).** (Бистари хоби маро имшаб дар хона монед).*

Дар гӯйиши тоҷикони Ғорон исми **чога** сермаъност ва боз ба маънои дигар, яъне **номи умумии зарфҳои рӯзгор** ва **пинҳон шудан** низ истифода мешавад:

***Вахти ки авҷота х̄рди, ҷогота ҷамъ б̄к̄н, б̄бар б̄шушон, ки то сари намонан (Ш).** (Вақте ки хӯрок хӯрдӣ, зарфи хӯрокхӯрдагитро то саҳар намона, шуста мон). Талабо маллимора дидан х̄дшона ҷога кардан (Талабагон муаллимонро дида худашонро тинҳон карданд).*

Агар занҳои Ғорон вожаи **чодирро** дар мавриди бастанӣ кӯрпаю болини истифода кунанд, вожаҳои **бухча, бор, хасу хор** ҳангоми печонда бастанӣ либос ва ҳар гуна матоъ ба кор мебаранд. Вожаҳои **бор** ва **хасу хор** хоси гӯйиши мазкур ва як қисми лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба ҳисоб мераванд, аммо калимаи **бухча** хусусияти умумиточикӣ дорад ва дар ҳама лаҳҷаҳо истеъмол меёбад.

Амалиёте, ки кӯрпадӯзон ба анҷом мерасонанд, бо истилоҳоти зерин ифода меёбанд: пахташапак, пахтамонӣ, танидан, пахтапърк̄нӣ (пахтапуркунӣ), кукгирӣ, пахтакашӣ (пахтабаркашӣ). Вожаи **пахташапак** дар нутқи дигар сокинони тоҷикзабонони шимол истилоҳи **тинг – тингкунӣ**-ро иваз мекунад. Ин вожаҳо қариб, ки дар ҳама лаҳҷаҳо дар истеъмоланд. ***Мо дина пахтаҳои кунагира ба пахташапак б̄рдем ов̄рдем ай нав курпа духтем (С).** (Дирӯз мо пахтаҳои истифодашударо ба пахташапак бурда, аз нав кӯрпа дӯхтем).*

Баҳши тахтдӯзӣ (тахти арӯсӣ). Тахтдӯзӣ як санъату маҳорати беандозаро талаб мекунад. Дар Ғорон ин тахт ба маънои тахти арӯсӣ ифода меёбад, ки онро занони Ғорон як рӯз пеш аз тӯй аз матои сурх тайёр мекунанд ва рӯзи тӯй ҳангоми омадани домод ба хонаи арӯс он тахтро дар ҷойе, ки арӯс бо дугонаҳояш мешинад, дар ду сутуни хона мебаранд. Ҳангоми рафтани домоду арӯс тахтро ҷӯраи шах, ки рӯйгираки арӯсро аз рӯйяш мебардорад ва минбаъд падари арӯс, яъне падархонд ҳисоб меёбад, хола ё амаи арӯс он тахтро аз ширинӣ пур карда, ба китфи падари арӯс (ҷӯраи шах) мебаранд. Ва ин тахтро ба хонаи домод бурда, боз дар ду сутуни хонаи онҳо мебаранд ва рӯзи

сеюми тӯй дар **Ғорон тахтчамъкнӣ** (тахтчамъкунӣ) ном дорад, тахтро чамъ карда, онро ба падари арӯс (чӯраи шах) тухфа медиҳанд.

Тахт дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин тавр маънидод шудааст: тахт – курсӣ ё нишемангоҳи чорпоя аз оҳан ва чӯб, нишемангоҳи махсусе, ки подшоҳ дар маросимҳо бар он менишаст [9, 456]. Аммо дар гӯйиши тоҷикони Ғорон, чунон ки дар боло шарҳ додем, он чойи махсусе, ки барои арӯсу домод тайёр мешавад.

Бахши чомадӯзӣ. Вожаи **чома** дар гӯйиши тоҷикони Ғорон ба ҳамин маъно, **чома** истифода мешавад ва аз пӯст тайёркардаи онро **пустин** меноманд. Забоншинос Н. Гадоев қайд мекунад, ки вожаи **чома** дар лаҳҷаи Тагнов ду шакл дорад: чома ва чума [1, 53].

Чомадӯзҳои Ғорон чомаҳои гуногуннавъ медӯзанд, ки номҳои зерин доранд: чомаи занона, чомаи мардона, камзулча (нимостин), калтача, **воскат** (калтача). Истилоҳи **калтача** доираи нисбатан васеи интишор дорад ва он ҷо-ҷо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ҳам ба кор меравад, ки оид ба он забоншиносон Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев чунин мегӯянд: «Калима – истилоҳи «калтача» як навъи либоси рӯй буда, баръакси чома кӯтоҳ ва баъзан беостин мешавад» [4, 1980-154]. Вожаҳои **камзулча** (камзули кӯтоҳи пахтагини занона) ва **воскат** (камзулчаи кӯдакона) низ дар гӯйиши Ғорон маъмуланд. Вожаи камзулча дар забони тоҷикӣ низ хеле серистеъмол мебошад. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” он чунин шарҳ дода шудааст: камзӯли беостини кӯтоҳ [8, 612].

Чомаҳои мардоноро аз матоҳҳои беқасаб, сатини сиёҳ, сабз, кабуд ва балхи нилобӣ медӯзанд. Чомаҳои заноноро бошад, аз бахмали чигарӣ, сурх (вилвет) тайёр мекунанд. Дар гӯйиши тоҷикони Ғорон ба шакли **бахмал** истифода мешавад. Калимаи **бахмал** муодили вожаи махмал мебошад, ки дар адабиёти классикӣ борҳо ба кор рафтааст:

Ҳамчу **махмал** бирав, офот ба ғафлат магузор,

Дар ҷаҳон беҳабар аз кифру зи ислом бихусп (Ҷоконӣ).

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи **махмал** ҳамин тавр шарҳ ёфтааст: махмал – матои нафиси патдори якранг ва гулдор [8, 659].

Вожаи **сатин** дар луғат ба маънои навъе аз газвори гулдор ё бегули чилодор омадааст ва дар гӯйиши тоҷикони Ғорон низ ҳамин маъноро ифода мекунад. Калимаи **сатин** дар гӯйиши тоҷикони Ғорон муродифҳои зиёдро доро мебошад: **къртаи сатин** (куртаи сатин), **крепсатин**, **сатини сърх** (сатини сурх), **сатини кабут** (сатини кабуд).

Бахши шерозидӯзӣ. Дар байни мардуми Ғорон шерозидӯзӣ ҳунари маъмулӣ мебошад, ки аз қадим то ҳоло арзи ҳастӣ кардааст. Кӯкҳои шерозӣ тавассути гирдгардонии картаҳои аз картон буридашуда ба вучуд меоянд. Занҳои ғоронӣ **шерозӣ тоқӣ**, **шерози сарбанд**, **шерози камарбанд**, **шерози мубанд**, **шерози миёнбандро** бо як санъату маҳорати беҳамто тайёр менамоянд. Шерозаҳои тоқӣ ҳар хел мешаванд: **шерозии тоқии дъхтарона** (духтарона), **бачагона**, **кудакона** (кӯдакона), **кампирона**, **мусафедона** (мӯйсафедона), **шерозии камарбанд ва миёнбанд**, ки онҳо ҳам мардонаву занона мешаванд. Гулҳои шерозии мардона ва занона аз ҳамдигар фарқ надоранд ва танҳо фарқияташон дар **пулкаки тоқӣ** аст, аз

мардҳо пулкаки калон аз занҳо хурд. Шерозии **сарбандро** барои бастани шолҳои арӯсон истифода мекунанд. Шерозии тоқии духтарона баъзан аз бачагона бо нусхаи гулҳояшон аз якдигар фарқ мекунанд. Шерозпочаро дар болои тагак (**тагък**) тавассути риштаҳои ранга нақшдӯзӣ мекунанд. Тагакҳо **ёздатайак** (ёздахтагак), **нутайак** (нухтагак), **афтак** (хафтагак), **панҷатайак** (панҷтагак), **сетайак** (сетагак) ном доранд. Яъне, дар болои тагаки шерозии ёздахтагак ёздаҳ кӯк, нухтагак нух кӯк, сетайак се кӯк зада мешавад. Нусхаҳои шерозаи тоқӣ бо истилоҳоти **гълу бълбъл, садбарг, гъли олуча, товус, алқек, шахматгълък, ръбобък**, ифода меёбанд. Дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон шерозпочаро эзорпача, **шерозии тамбон** низ мегӯянд. Нақшҳои, ки дар шерозпачаҳо тасвир мешаванд, чунин ном доранд: **ҳалқек** (ҳалқа), **гъли лола** (гули лола), **садбаргълък** (гулисадбарг), **шахматгълък** (шахматгулак).

Баҳши гулдӯзӣ. Ҳунарҳои зебои занони Бадахшон ва Ҷорон дар **тоқии бадахшонӣ, саростин, гиребону пешибарии курта, камарбанд, сарбандък** (пешонибанди кӯдакону арӯсон) хуб инъикос ёфтааст. Ин зебогӣ, баҳусус, дар иди Наврӯз баъди ивази пӯшоки зимистона хеле таъсирбахш менамояд. Хурду калон, зану мард бо либосҳои идона ба кӯча баромада, як манзараи дилфиреби рангин аз ҳунари хоҳарону духтарон ва модарони ҳунарманд ба чашм мерасад. Вақте ки зебодухтари бадахшонӣ куртаи сафеди гулдӯзӣ ба бар, тоқии пур аз нақшу нигор ба сар, мӯйбандҳои сурхи тӯпидори бо садафҳо ороёфта, мораҳои (муҳраҳо) аз сангҳои рангаи ватанӣ дар гардан меовезад, симои ӯ дар зерӣ осмони кабуд, кӯҳҳои сарсафед ва атрофи сабззор лаҳзаҳои нотакрори зебогии мулки кӯҳистонро ғанӣ мегардонад. Он нусха ва шерозаҳои, ки дар куртаи помирӣ, тоқӣ ва муҳраҳо дӯхта ва кашида мешаванд нусхаҳои онҳо як хел аст ва аз рангҳои гуногун ва муҳраҳои ранга иборат мебошанд. Дар онҳо тарҳи нақши гулҳои **морғалтонък** (расми мор), **лолек** (гули лола), **шахматгълък** (шахматгул) дӯхта мешаванд.

Номи асбобҳои дӯзандагӣ: Дар водии Ҷорон одатан барои дӯхтани курта ва оро додани курта ҳам аз мошинаи либосдӯзӣ ва ҳам аз сӯзанҳои дастӣ истифода мебаранд.

Ангуштвона (ангуштпона, ҳуққаи мисӣ ё биринҷист, ки дар вақти дарздӯзӣ ба сари ангушт мегузaronанд, то ки сӯзан ба ангушт нахалад). **Ангуштпона**, ангуштвона, ангуштбона, афзори зардӯзӣ, кашададӯзӣ, гулдӯзӣ, кӯрпадӯзӣ, болиштдӯзӣ ва сарулибосдӯзӣ, ки дӯзандаҳо ҳангоми кор ба сари ангуште (маъмулан ангушти миёна) мепӯшанд. Дар лаҳзаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба ҳамин маъно ифода меёбад. Ангуштпона маҳрутшакл буда, барои налагҷидани сӯзан сатҳи берунааш чуқуракҳо дорад. Ривоятест, ки ангуштпонаро заргаре барои озор наёфтани ангушти маъшуқааш ихтироъ кардааст [2, 853]. Ангуштпонаро аввалҳо аз тилло месохтанд ва ҳоло бошад аз филизоти арзонбаҳо месозанд. Дар водии Ҷорон духтароне, ки ба шавҳар мебароянд, дар ҷиҳози арӯсиашон хатман ангуштпона мебаранд. Ин анъана қариб дар ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон вучуд дорад.

Номи навъҳои курта: **къртаи занона** (куртаи занона), **къртаи мардона** (куртаи мардона), **къртаи дъхтарона** (куртаи духтарон), **къртаи бачагона** (куртаи писарон), **къртаи шерозидор** (куртаи шерозидор), **къртаи бешерозӣ** (куртаи бешерозӣ), **къртаи кудакона** (куртаи кӯдакон). Куртаҳои занона ва мардона шерозидор мешаванд ва танҳо фарқияти куртаи занона аз мардона дар он мешавад, ки куртаҳои занона дароз мешаванд ва куртаҳои мардона бошанд кӯтоҳ.

Лексикаи соҳаи бофандагӣ: Ин соҳа дар Горон бештар рушд кардааст ва то ин ҷониб дар ин водӣ замон ва духтарон ба ин касб машғуланд. Ба истилоҳоти соҳаи бофандагӣ дохил мешаванд: **калова** (баъди риштан ва рангу бор кардан риштаро калоба мекунад), **каловакън** (шахсе, ки ришта калоба мекунад ва риштаҳои ресидаро шуставу хушк карда, барои дӯхтан ё бофтани омода месозад), **замч** (як навъи хоки шӯри зардчатоб барои рангу бор додани калоба), **мубандък** (мӯйбанд), **кокълък** (кокул), **нъсха** (тарҳи гули чӯроб, нақша), **сехък** (сихак, барои бофтани чӯроб, яксихак, чорсихак), **алқек** (як навъи гул дар чӯроб).

Бофандагӣ аз бахшҳои хеле муҳими ҳунармандии мардуми Горон маҳсуб меёбад. Ба касби бофандагӣ ҳам мардону ҳам занон машғул мебошанд. Истилоҳи бофандагиро дар гӯйиши мазкур вожаи бофанда низ иваз мекунад. Дар гӯйиши тоҷикони Горон дар бахши бофандагӣ вожаҳои **коргар**, **бофанда** ва **коргоҳ** бештар ба кор мераванд, ки аз инҳо коргар ва **бофанда** шахсро ифода мекунад.

Исми **коргоҳ** бошад, номи маконест, ки дар он ҷо **алоча** тайёр мешавад. Бофандаҳои Горон бештар ба бофтани чӯроб, банд, намад, гилеми тоҷикӣ машғул мебошанд.

Бахши чӯроббофӣ. Чӯроббофро дар ҳар хонадони сокини водии Горон дарёфтани мумкин аст. Чӯробҳо андозаҳои гуногун доранд. Таъиноти чӯробҳои калону дарози то зону барои фасли зимистон барои пӯшидан бо чамӯсу мӯза, бофта мешаванд. Ин чӯробҳо бо чор сихаи оҳанӣ бофта мешаванд ва нақшаҳои гуногунном, гуногунсохт ва гарму мустаҳкам онҳоро писанди мардум гардониданд. Чӯробҳои яксихаи кӯтоҳро бо пойафзоли кӯтоҳсоқ дар фаслҳои тирамоҳу баҳории барвақт мепӯшанд. Чӯробҳо барои хурду калон зану мард бофта мешаванд.

Номи асбобҳои чӯроббофӣ: **сехък** (сихак), **дъсехка** (дусиха), **чорсехка** (чорсиха), **яксехка** (яксиха).

Нақшҳое, ки дар чӯроб тасвир меёбанд: **гъли халқек** (гули халқа), **садбаргълък** (гули садбарг), **калонгълък** (калонгулак), **майдагълък** (майдагулак), **лолагълък** (гули лола), **гъли хърусък** (гули хурусак), **моргалтонък** (гули ранги мор), **шахматгълък** (шахматгулак).

Бахши гилембофӣ. Гилембофӣ касби мардон ҳисоб меёбад ва маҳсули меҳнати онҳо дар маҳал **гилами тоҷикӣ** ном дорад. Гилям аз **бъзму** (мӯйи буз) ва **мӯйи хашгов** (кутос) истехсол мешавад. Коркарди мавод аз ҳам ҷудо кардани нахҳо бо роҳи химчакӯбӣ сар мешавад. Ресидан ё тайёр кардани гилям бо ёрии ангуштон бештар иҷро мешавад. Гилямро дар дастгоҳи ҷӯбини гилямбофӣ мардон ба уҳда доранд. Расан

ҳам аз мӯи буз ва хашгов (қутос) тайёр карда мешавад. Ин ҳунар ҳунари мардон ҳисоб ёфта, торҳои он ба монанди торҳои гилам буда, мувофиқи дилхоҳ панҷ-шаштора ва аз он зиёд мешавад. Истилоҳи **гилем** дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон **гилам** ё ин ки **гилами тоҷикӣ** мебошад.

Бахши сабадбофӣ. Сабат (сабад) аз як навъи растанӣ, ки дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон бо номи **кълк** (килк, най, қамиш) маълум аст, бофта мешавад. Аз он навъҳои гуногуни сабадҳои гуногунандоза тайёр карда мешавад: **сабати мевачамкӯнӣ** (сабади барои нигоҳдории меваи хушк), **сабат барои пӯшока** (сабади барои пӯшок), **сабати пашмонӣ** (сабади барои монандани пашм), **сабати рӯсмон** (сабади барои рӯсмон), **сабати голамонӣ** (сабади барои пашм), **сабати нон** (сабад барои нигоҳдории нон) ва ғ.

Солҳои охир истеҳсоли ин маҳсулоти ҳунармандӣ қариб аз байн рафта, маводи он аз тарафи сокинон барои бомӯшии хонаҳои истиқоматӣ истифода карда мешавад. Муҳимтарин олоти қорӣ ва яке аз ҳунарҳои васеъ паҳншудаи мардон аз навдаҳои беда ҷангалӣ бофтани **каҷова** (сабади барои кашондани пору) мебошад.

Маънои ин вожа дар луғат чунин шарҳ дода шудааст: **каҷова** – сабад ё қуттиё, ки барои кашондани бор (асосан мева) бо як банд аз ду паҳлуи асп, ҳар ё уштур овезон карда мешавад [10, 631].

Қаҷоваро барои боркашонӣ бо қувваи **хар**, **хашгов** (қутос) ва ҳуди одамон истифода мебаранд, ки то ҳанӯз ҳам аҳамияти худро гум накардааст.

Хусусан, ба айлоқҷойҳо бурда расонидани бор бо қаҷоваҳои калони аз ду тараф ба ҳар боркарда васеъ истифода мешуд ва ягона роҳи боркашонӣ ба баландиҳо ҳисоб меёбад.

Лексикаи намадмоӣ: Намадмоӣ аз қадимулаём яке аз ҳунарҳои маъмули мардумӣ ҳисоб меёбад. То солҳои 50-уми асри ХХ матоъҳои шоҳию пахтагӣ, ки пурра дастраси мардум набуд, намад вазифаи бистари хобро иҷро мекард. Танҳо хоҷагиҳои доро метавонистанд, аз матои пахтагӣ ва ё худбофт истифода намоянд. Намадҳои пешина беранг буданд ва сифатнок молида мешуданд. Аз солҳои 60-уми асри ХХ сар карда, истеҳсоли намадҳои рангаи гулдор ба роҳ монда шуд. Намад танҳо аз пашми гӯсфанд тайёр карда мешавад ва он дар Ҷорон ду навъ мешаванд:

1) намадҳои бегул, танҳо аз пашми гӯсфанди пашмаш сафед ё сиёҳ тайёр карда мешаванд;

2) намадҳои ранга аз пашмҳои рангакарда ё рангазада истеҳсол мешаванд.

Калимаву таркибҳои, ки ба раванди тайёр кардани намад мансубанд: **съткӯнии пашм** (ба воситаи дастон мулоим кардани пашм), **чӯрохчӯб кардани пашм** (ба воситаи ду чӯби борик пашмро кӯфта, ҷангу ғуборашро тоза мекунанд), **рангкӯнии пашм** (пашми сафедро бо ҳар гуна намуди рангҳои зард, сабз, сурх, кабуд бо илова намудани замҷи рангубор медаханд), **нонҷ кардани пашм** (пашмҳоро ба монанди нон гирд ва ҷоркунҷа монанд кардан), **гъландозӣ** (аввал гули намадро занҳо

мекашанд ва ба воситаи пашмҳои ранга гул мегузоранд), **расанкашӣ** (расан ё риштаро ба намад баста мардон ё занон мекашанд), **гардошзанӣ** (аз орди боқило бо омехтаи об гард тайёр карда, ба болои намад дар раванди намадмоли мепошанд, то ки намад тезтар тайёр шавад ва сахту сифатноктар шавад).

Вожаҳое, ки номи ашҳоси ҳунармандро ифода мекунанд: **гъландоз** (занҳое, ки гулро дар намад ба воситаи пашм мекашанд), **нъмадмол** (зан ё марде, ки намадро мемолад), **нъмадсоз** (намадмол), **расанкаш** (шахсе, ки ба воситаи расан намад мемолад).

Намадро дар **Ғорон** ҳам мардону ҳам занон тайёр мекунанд. Барои расанкаш намудани намад бештар дар ин амал қувваи мардон лозим аст, то ки ҳар чанд намадро сахт ва муддати дароз соиш диҳанд, ҳамон қадар сахтгару босифат меояд. Як анъанайи дигар, ки аз қадимулаём ба мардуми Бадахшон мерос мондааст, ин ҳангоми ба хонаи шавҳар гусел кардани арӯс бояд дар бистари хобаш намад ҳатман дошта бошад.

Баҳши ресмонресӣ. Ресмонресӣ дар **Ғорон** бештар баъди чамъоварии ҳосил сурат гирифта, то саршавии кишти баҳорӣ давом меёбад. Дар фасли тобистон бештар занон дар айлоқҷойҳо ба ин кор машғул мешаванд. Дар ин кор ҳамдастии ҳамсоҷҳо ва хешу табор низ истифода мешавад. Ба сифати ресмонресӣ талаботи махсус пешниҳод мешавад:

1) ресмон бояд ғафсии якхела, бе камбудихо ва ё қисмҳои дигаре, ки ба қандашавии он сабаб мешаванд, истехсол шавад;

2) ресмони дуқада (ду тори ресмонро бо ҳам якҷо кардан) **сердошт**, ки асосан, барои истехсоли чӯробҳо ва пуди газвор ресида мешавад, дар чархи ресандагӣ тайёр мекунанд. Кулӯлаҳои ресидаро нӯг ба нӯг оварда, ба боли **дӯк** (як қисмати чарх, ки риштаи ресидаро дар он пур мекунанд) пур мекунанд. Нӯгҳои охиринро бо ҳам дошта, чархро ба кор медароранд ва бо ҳам печхӯрии торҳо сар мешавад ва онро ба рӯи дасти чап бо ривоч додани ҳаракатҳои махсус чамъ менамоянд. Чархи ресмонресӣ дар **Ғорон** ду навъ мешавад:

1) **чархи рӯсмонресии дъстгӣ** (чархи хурди бе дӯк онро ба воситаи даст чарх мезананд);

2) **чархи рӯсмонресии калон** (чархи ресмонресии калон).

Вожаҳое, ки ба қисмҳои чарх иртибот доранд: **дук** (дӯк), **чарх**, **дъста** (даста), **шоҳ** (парраҳо), **танов** (банд), **поҷак** (поҷ), **борсек** (як қисми чарх, ки дар мобайни дук ҷойгир аст).

Амалиёте, ки ресмонресон ба анҷом мерасонанд, бо истилоҳоти зерин ифода меёбанд: **пашмсъткӣ** (мулоим кардани пашм), **пашмхечкӣ** (мулоимкунии пашм), **чӯрохчубкӣ** (бо ду чӯб аз чангу ғубор тоза кардани пашм), **гола** (пашми барои риштан омодакардашуда). **Гола** дар луғат ба ҳамин маъно шарҳ ёфтааст: «ба маънии дур аст, ки дар муқобили наздик бошад; ва гулӯлаи панбаи барзада ва ҳаллоҷикардари низ гӯянд, ки ба ҷиҳати риштан муҳайё кунанд [8, 4], **рӯсмонтовдӣ** (ду ресмони ресидаро бо ҳам васл намуда дар чарх тоб медиҳанд то ресмон мустаҳкам шавад), **калова** (калоба), **каловакӣ** (пас аз тайёр шудани

ресмон ин ресмонҳоро барои рангубордиҳӣ калоба мекунад ва ин калобаҳоро бо рангҳои ҳархела рангубор медиҳанд).

Номи маҳсулоте, ки ҳунармандон аз ресмон тайёр мекунад: чураб (чӯробҳои яксеха, чорсеха; чӯробҳои дароз кӯтоҳ, чӯробҳои калон ва хурд), **дъстбела** (дастпӯшак), **воскат** (нимостин), **калгача** (нимостин), **лата** (рӯймол), **мубофгък** (мӯйбандак), **кокълък** (кокул), **дъстбандък** (дастбанд барои гахвора).

Лексикаи соҳавии гӯйиши тоҷикони Ҷорон як қисми ҷудонопазири лексикаи касбии забони миллии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Омӯзиши лексикаи соҳавии гӯйиши тоҷикони Ҷорон аз як тараф, барои такмил додан ва пурра сохтани қабатҳои гуногуни таркиби луғавии забони адабии тоҷик аҳамият пайдо намояд, аз тарафи дигар, барои тартиб додани луғатҳои соҳавӣ, истилоҳотӣ дар бахшҳои гуногуни касбу ҳунар ва ба тартиб даровардану рушд бахшидани ҷиҳатҳои маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ аҳамияти муҳим дорад. Қабати асосии лексикаи гӯйиши тоҷикони Ҷорон аз ҷиҳати таркиб хусусияти умумитоҷикӣ дорад ва бо вучуди ин дар гӯйиши мазкур боз калимаҳои истеъмол меёбанд, ки онҳо ҳоси ин гӯйиш мебошанд ва ҳаёти мардуми таҳҷойиро фаро гирифта, як қисми муҳими лексикаи онро ташкил медиҳанд.

Ба ин тариқ, лексикаи гӯйиши тоҷикони Ҷорон, чунон ки дидем аз нигоҳи мавзӯ ҳеле гуногун аст. Вожаву истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар лексикаи гӯйиши тоҷикони Ҷорон ҳеле зиёданд ва тамоми бахшҳои фаъолияти ҳунармандии мардуми таҳҷойиро дар бар мегиранд. Гуруҳбандии мавод собит намуд, ки гуруҳҳои калимаҳо тамоми паҳлуҳои фаъолияти мардуми бумиро фаро мегиранд ва аз нигоҳи баромад асосан, ҳоси забони тоҷикӣ мебошанд. Албатта, унсурҳои иқтибосӣ низ миёни ин вожаҳо ба назар мерасанд, вале теъдоди онҳо чандон зиёд нест. Қабати асосии лексикаи гӯйиши тоҷикони Ҷорон аз ҷиҳати таркиб хусусияти умумитоҷикӣ дорад ва бо вучуди ин дар гӯйиши мазкур боз калимаҳои истеъмол меёбанд, ки онҳо ҳоси ин гӯйиш мебошанд ва ҳаёти мардуми таҳҷойиро фаро гирифта, як қисми муҳими лексикаи онро ташкил медиҳанд. Ин вожаҳо ва истилоҳот бештар дар соҳаи ҳунармандӣ ва фаъолияти ҳунарии мардуми ин водӣ ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

1. Богорад Ю.И. Горонский говор таджикского языка // Иранский сборник. - М.: -1963. -С.44-58.
2. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов. / Н. Гадоев. – Душанбе: 2012. – 208 с.
3. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. ҷ. 1. – Душанбе: 2012. – 668 с.
4. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. ҷ. 2. – Душанбе: 2017. – 760 с. 55.
5. Неменова Р. Л. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. ҷ. 1. – Душанбе: 1980. – С. 328-329.
6. Розенфелд А. З. Бадахшанские говоры таджикского языка. / А. З. Розенфельд. – Л.: 1971. – 192 с.
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи

- забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Пайванд, 2019, №4. — С.120 - 128 с.
8. Сангинова Р. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом. / Р. Сангинова. – Душанбе, 2012. – 170 с.
 9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ. 1. – М: 1969. – 965 с.
 10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ. 2. – М: 1969. – 965 с.
 11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. ҷ. 1. – Душанбе: 2010. – 996 с.

ТАСНИФОТИ МАВЗУИИ ЛЕКSIKAИ СОҶАИ ҲУНАРМАНДИИ ГҶЙИШИ ГОРОНИИ ЗАБОНИ ТОҶИКИ

Дар мақола луғати соҳаи ҳунармандии гӯйиши Горон мавриди таснифи мавзӯи қарор дода шудааст. Лексикаи соҳавии гӯйиши тоҷикони Горон як қисми ҷудонопазири лексикаи касбии забони миллии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Омӯзиши лексикаи соҳавии гӯйиши тоҷикони Горон аз як тараф, барои такмил додан ва пурра сохтани қабатҳои гуногуни таркиби луғавии забони адабии тоҷик аҳамият пайдо намояд, аз тарафи дигар, барои тартиб додани луғатҳои соҳавӣ, истилоҳотӣ дар бахшҳои гуногуни касбу ҳунар ва ба тартиб даровардану рушд бахшидани ҷиҳатҳои маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ аҳамияти муҳим дорад. Қабати асосии лексикаи гӯйиши тоҷикони Горон аз ҷиҳати таркиб хусусияти умумитоҷикӣ дорад ва бо вучуди ин дар гӯйиши мазкур боз калимаҳои истеъмол меёбанд, ки онҳо ҳоси ин гӯйиш мебошанд ва ҳаёти мардуми таҳҷойиро фаро гирифта, як қисми муҳими лексикаи онро ташкил медиҳанд.

Ба ин тариқ, лексикаи гӯйиши тоҷикони Горон, чунон ки дидем аз нигоҳи мавзӯ ҳеле гуногун аст. Вожаву истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар лексикаи гӯйиши тоҷикони Горон ҳеле зиёданд ва тамоми бахшҳои фаъолияти ҳунармандии мардуми таҳҷойиро дар бар мегиранд. Гурӯҳбандии мавод собит намуд, ки гурӯҳҳои калимаҳо тамоми паҳлӯҳои фаъолияти мардуми бумиро фаро мегиранд ва аз нигоҳи баромад асосан, ҳоси забони тоҷикӣ мебошанд. Албатта, унсурҳои иқтибосӣ низ миёни ин вожаҳо ба назар мерасанд, вале теъдоди онҳо ҷандон зиёд нест.

Калидвожаҳо: лексикаи соҳавӣ, лексикаи соҳаи дӯзандагӣ лексикаи соҳаи намадмолӣ, куртаи помирӣ, соҳаи ҳунармандӣ, лексикаи бофандагӣ

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ОТРЕСЛОВОЙ РЕМЕСЛЕННОЙ ЛЕКСИКИ ГОРОНСКОГО ГОВОРА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена анализу ремесленная лексика горонского говора таджикского языка. Ремесленная лексика горанского говора таджикского языка является составной частью профессиональной лексики таджикского национального языка. Изучение промысловой лексики горонского диалекта, с одной стороны, имеет значение для совершенствования и пополнения различных пластов лексического состава таджикского литературного языка, с другой стороны, в целом имеет важное значение для составления отраслевых словарей и терминологии различных профессий. Основной пласт лексики таджикского диалекта Горана структурно имеет общетаджикский характер, однако в диалекте также используются слова, характерные для этого диалекта и охватывающие жизнь местного населения и местной среды, составляющие важную часть его лексики.

Таким образом, лексика таджиков Горана довольно различна по тематике. Лексика и терминология в лексике этого говора многочисленны и охватывают все направления ремесел местного населения. Классификация материалов показала, что словесные группы охватывают все стороны деятельности коренного народа и в

основном специфичны для таджикского языка по происхождению. Конечно, среди этих слов есть заимствованные, но их количество невелико.

Ключевые слова: отраслевая лексика, швейная лексика, лексика ремесла воляние войлока, памирская рубашка, ремесленное лексика, текстильная лексика.

THEMATICAL CLASSIFICATION OF THE SPEECH VOCABULARY OF THE TAJIK SPEAKERS AND THEIR ETHNOLINGUISTIC ANALYSIS

The field vocabulary of the Tajik dialect of Goran is an integral part of the professional vocabulary of the Tajik national language. The study of the field vocabulary of the Tajik dialect of Goran, on the one hand, is important for the improvement and completion of the various layers of the lexical structure of the Tajik literary language, on the other hand, for compiling sectoral dictionaries, terminology in various professions and The meaning of Tajik language terms in general is important. Thus, the vocabulary of the Tajiks of Goran, as we have seen, is very different in terms of subject matter. Vocabulary and terminology in the vocabulary of the Tajiks of Goran are numerous and cover all areas of handicrafts of the local people. The classification of the materials showed that the word groups cover all aspects of the activities of the native people and are mainly specific to the Tajik language in terms of origin. Of course, there are quotations among these words, but their number is small. The main layer of the vocabulary of the Tajik dialect of Goran is structurally pan-Tajik in nature, however, the dialect also uses words that are specific to this dialect and cover the life of the local people and form an important part of its vocabulary. These words and terms are more common in the field of handicrafts and art activities of the people of this valley.

Key words: industry vocabulary, sewing vocabulary, craft vocabulary, felt felting, Pamir shirt, craft vocabulary, textile vocabulary.

Маълумот дар бораи муаллифон: Офаридаев Назрӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ. Тел.: +992 939314032. ofarida_n@mail.ru

Шердилова Сурайё Фармонбековна – аспиранкаи Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев, мутахассиси пешбари раёсати таълим ва корҳои методии Институти ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф. Ш. Душанбе, к. Нисормуҳаммад, 15. Тел: +(992) 934-02-77-88, ssherdilova@bk.ru

Сведения об авторах: Офаридаев Назри, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Тел.: +(992) 939314032. ofarida_n@mail.ru

Шердилова Сурайё Фармонбековна – аспиранка Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева и главспециалист управления учеба методической работы Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования, г. Душанбе, ул. Нисор Мухаммад 15, тел: +(992) 934-02-77-88, ssherdilova@bk.ru

Information about the authors. –Sherdilova S.F.- Khorog State University named after M. Nazarshoeva, a post graduate, a specialist of department of training method work of state department Republican institute of professional development in education, Dushanbe city, Nisor Muhammad st. 15. E-mail tel: +(992) 934-02-77-88, ssherdilova@bk.ru

ТАТБИҚИ ДОНИШҶОИ НАЗАРИЯВӢ ДАР АМАЛ АЗ ДИДИ МУТАФАККИРОНИ АСРҶОИ X-XI

Ш. Саидброимов

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Аз таҳлили осори мутафаккирони асрҳои X-XI бараъло намоён аст, ки онҳо ба татбиқи робитаи назария ва амалия дар таълим диққати махсус додаанд. Аз ҷумла дар осори намояндагони адабиёти ин аҳд: К. Марвазӣ, Дақиқӣ, Рӯдакӣ, Берунӣ, С. Самарқандӣ, Р. Самарқандӣ, У. Кайковус, А. Ансорӣ, А. Тусӣ, А. Анварӣ, Масъуди Саъди Салмон ва ғайра ба масъалаи амалӣ гардонидани назария дар ҳаёт ишораҳо карда шудаанд. Дар асарҳои назмиву насрии З. Розӣ, Сино, Н. Хусрав, Фирдавсӣ бошад ин мавзӯ ба таври васеъ қайд гардидааст. Бояд қайд кард, ки масъалаи алоқаи назария бо амалия аҳамияти муҳими педагогӣ ва методӣ дорад.

Мутафаккирони асрҳои номбурда кӯшиш мекарданд, ки донишҳои назариявиро бо ҳаёти воқеӣ алоқаманд намоянд ва истифодаи донишро дар зиндагии рӯзмарра муҳим, аввалиндараҷа ва боиси пешрафти ҷомеа мешумориданд. Олимони даврони Шӯравӣ ва ҳам олимони ватаниву хориҷии муосир низ дар амал татбиқ намудани дониши назариявиро бисёр муҳим мешуморанд. Ба унвони мисол метавон овард, ки Я. А. Коменский пешниҳод намудааст, ки кӯдакон бояд аз хӯрдсолӣ дар оила ва овони мактабхонӣ дар муассисаи таълимӣ бо табиат, ҳаёти иҷтимоӣ, мушкилот ва манфиатҳои амалии донишҳои илмӣ ошно гарданд. Я. А. Коменский дар китоби «Дидактикаи бузург» қайд кардааст: "Ба ҷавонон, пеш аз ҳама, он чизе ки барои ҳаёт зарур аст, аз он чизе, ки бо мақсади оқилона истифода бурдан мумкин аст, таълим диҳед". [12-12]. Мувофиқи таълимоти Я. А. Коменский ва олимони муосир барои татбиқи назария дар амал дониш лозим аст, бинобар ин ба ҳар як мавод бояд намунаҳои зиёди ҳаёти ҳамаҷоҳ карда шаванд, то татбиқи гуногуни он равшан бошад. Дониш бояд тавассути машқ пайваста мустаҳкам карда шавад. Агар манфиати таълими мавзӯҳои омӯхташуда дар дарс ба ҳаёти ҳаррӯза нишон дода шавад, ё бо ибораи дигар бо ҳаёт алоқаманд карда шавад, кори хонандагону донишҷӯён осон мегардад.

Тадқиқотҳо собит намуданд, ки мутафаккирони асрҳои X-XI низ бар ин ақида будаанд. Онҳо таълими мекарданд, ки бо истифода аз хирад одамон бояд дониши гирифтара бо ҳаёт алоқаманд намоянд ва ба

манфиати кори нек дар зиндагӣ донишро истифода баранд: «Ба васотати хирад аст, ки сохтану ба кор бурдани киштихоро дарёфтаем, чунон ки ба сарзаминҳои дурмондае, ки ба василаи дарёҳо аз якдигар ҷудо шудаанд, восил гаштаем. Пизишкӣ, бо ҳама судҳое, ки барои тан дорад ва тамоми фунуни дигар, ки ба мо фоида мерасонад, дар партави хирад моро ҳосил омадааст. Бо хирад ба умури ғомизу чизҳое, ки аз мо ниҳону пӯшида будааст, пай мебарем. Шакли заминро осмон, азамати Хуршеду Моҳ ва дигар ахтарону абъод ва чунбишҳои ононро донистаем. Ва ҳатто ба шинохти Офаридгори бузург ноил омадаем ва ин аз тамоми он чи барои ҳусулаш кӯшидаем, волотар аст ва аз он чи бад-он расидаем, судбахштар». [7-274].

Ақидаҳои болозикри Муҳаммад Закариёи Розӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мутафаккирони асрҳои X-XI-и тоҷик ба робитаи назария ба амалия диққати асосӣ дода, нақши хирадро дар ин самт муҳим мешуморанд. Масалан дар асоси ақидаи Розӣ истифодаи оқилонаи хирад боиси сохтану ба кор бурдани киштиҳо, тавассути ин киштиҳо расидан ба соҳили мақсуд, ба сарзаминҳои мухталиф гардидааст. Пизишк бо истифодаи хирад, ба кор бурдани назария дар амал, дар барқарор намудани саломатии мардум саҳми назаррас мегузорад. Ҳатто ба кор бурдани хирад дар донишони чизҳое, ки аз мо ниҳону пӯшида мебошанд, донишони ҷирмҳои осмонӣ, тамоми офариниши олам ва билохира шинохти Офаридагор нақши асосӣ дорад. Дар маҷмӯъ корбурди хирад, мавриди истифода қарор додани дониши назариявӣ дар амал боиси доништану мавриди истифода қарор додани муҳити атроф ва дар амал тадбиқ намудани донишҳои гирифта мегардад.

Ақидаи бо роҳи хирад амалӣ намудани дониши гирифта дар ҳаёти ҳаррӯза дар осору гуфтори дигар намояндагони адабиёти асрҳои X-XI низ назаррас аст. Онҳо боварӣ доштанд, ки танҳо бархӯрди мустақим бо табиат, иртиботи муназзам бо он тавассути мушоҳида, табодули таҷриба, ҳамкорӣ ба одамон имкон медиҳад, ки ҷаҳонро дуруст омӯзанд ва кор карданро ёд гиранд. Мутафаккирони ин давра сарчашмаҳои асосии таълиму тарбияи воқеиро баррасӣ карда, мушоҳида ва таҷрибаро яке аз омилҳои асосии баровардани назария ба амалияи медонанд. Масалан Абулҳасан Алии Ҳачвирӣ дар китоби «Кашф-ул-махҷуб» овардааст: «Ҳар илме, ки онро корбанд набошад, тане бошад, ки вайро ҷон набошад» [6-147].

Андӯхтани дониш ва дар амал тадбиқ кардани он боиси сарфарозиву сарбаландии донишпазир мегардад. Чун илм амалӣ гардад, соҳибаш баландмақому баландмартаба мегардад. Нисбати ин ақида Сино чунин нуктаи назар дорад: «...Гуфтам: Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?»

Гуфт: «Агар хурд бошӣ бузург ва номдор гардӣ, агар муфлис бошӣ тавонгар гардӣ ва агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ» [6-86]. Аз ин ақидаҳои Сино дарёфтем, ки вожаи “хурд” дар ин баён на ба маънои кӯчак, хурдсол будан аст, балки ишора ба шахсест, ки ношинохта ва гумном буд ва истилоҳи “бузург” ба маънои машҳур, шинохташуда мебошад, ки аз амалӣ намудани дониши назариявӣ дар амал арзи вучуд мекунад. Дар амал корбаст гардидани дониш боиси пешрафти ҷомеа, сарватманд гардидани муфлис ва муҳимтараш боиси шуҳратёртар гардидани шахси шуҳратёр мегардад.

Ақидаҳои Абулҳасани Ҳачвирӣ ва Абӯалӣ ибни Сино дар амал татбиқ намудани дониши назариявиро тараннум мекунад. Мутафаккирони адабиёти асрҳои X-XI омӯзишро танҳо аз рӯи таҷрибаи шахсии хонанда ташкил намуда, дониши мунтазами бо роҳи хондани лексия дар илм ҷамъшударо рад мекарданд. Барои тақвияти ин ақида метавон ба байти маъмули Рӯдакӣ ишора намуд:

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд. [11 -214].

Ин ақидаро мутафаккир ва донишманди машҳури асри XI Носири Хусрав тарафдорӣ намудааст. Ин мутафаккир низ бар он ақида аст, ки чун касе аз гузашти олам панд гирад ва дар асоси ин панд дар зиндагии рӯзмарра амал кунад, аз тамоми мушкilot дар амон мемонад:

Хотират занг нагирад, на сарат хира шавад,
Гар бигирад дили хушёри ту аз гетӣ панд. [9 -206].

Рӯдакӣ гирифтани таҷрибаи рӯзгорро муҳим ва зарур шуморида, таҷрибаро омили асосии ҳалли мушкilotи зиндагӣ маънидод мекунад, ки табодули таҷриба худ истифодаи донишҳои назариявӣ дар амал аст. Рӯдакӣ панд медиҳад, ки ба гирифтани дониш аз омӯзгор набояд ғарра шуд, зеро ҳеҷ дониш фақат бо андӯхтан аз омӯзгор комил нахоҳад шуд, балки дар гузашти рӯзгор, таҷриба гирифтани аз онро бояд ба роҳ монд:

Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор [11-315].

Усули татбиқи дониши назариявӣ дар амал ё алоқамандии таълим бо ҳаёт дар ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ нақши муҳимро мебозад. Имрӯз дар раванди таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба баланд бардоштани қобилияти фикрронӣ ва рушди салоҳиятҳои хонандагон диққати асосӣ дода мешавад, зеро алоқамандии назария ва амалия яке аз муҳимтарин принсипи таълимӣ дар замони

муосир буда, хусусиятҳои мундариҷаи фанҳои таълимӣ, мушаххасоти онҳо, усулҳои фаъоли дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявиро алоқаи байни назария ва амалияро таъмин менамояд.

Бояд қайд кард, ки дар замони Шӯравӣ низ баъзан ба фаъолгардонии хонандагон, алоқамандии назария дар амал диққат дода мешуд. Роҳҳои анъанавии пайвастунии назария бо амалия дар вақти таълим экскурсияҳои гуногун, корҳои лабораторӣ ва амалӣ, ташкили намудҳои мушоҳидаҳои объектҳои гуногуни зухуроти мушаххас ва ғайраҳо иҷро мекарданд. Аммо тадқиқотҳо исбот менамоянд, ки одатан ҳангоми ташкили раванди таълим омӯзгорон таъҷиб ба таҷрибаи шахсии донишҷӯёнро сарфи назар менамуданд ва ба додани донишҳои назариявӣ таъҷиб мекарданд.

Аз таҳлили ақидаҳои педагогии мутафаккирони асрҳои X-XI маълум мегардад, ки онҳо алоқамандии таълим бо ҳаётро чизи ниҳоят зарур мешумориданд. Ақидаҳои ин мутафаккиронро омӯхта хулоса метавон кард:

-алоқамандии назария дар амал боиси самаранокии тасдиқ ва татбиқи донишҳои гирифташуда дар ҳаёти ҳаррӯза мегардад:

-амалигардонии назария насли ҷавонро ба фаъолиятҳои доимо тағйирёбанда дар ҳаёт омода менамояд;

-натиҷабархши алоқамандии таълиму тарбия бо ҳаёт, аз мундариҷа, ташкили ҷараёни таълим, шаклҳо ва усулҳои фаъоли истифодашудаи таълим, инчунин хусусиятҳои синну соли хонандагон вобаста аст;

-робитаи байни назария ва амалия сифати таълимро баланд мебардорад;

-ҳар қадаре, ки фаъолияти самаранок ва роҳнамоии касбии хонандагон беҳтар гардонида шавад, онҳо ба шароити истехсолоти муосир бомуваффақият мутобиқ карда мешаванд;

-алоқамандии назария бо амалия бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим барои тақвият бахшидани пешрафти ҳаёт истифода мешавад, шуурнокии омӯзиш ва ҳавасмандӣ ба он боло меравад.

Олимони тадқиқ намудаанд, ки бо роҳи "амал" 80-85%-и иттилоотро хонандагон аз худ менамоянд ва бо "гӯш кардан" - на бештар аз 15-20%. Аз ин лиҳоз, дар раванди таълим бояд ҳамаи фаъолиятҳои зеҳнӣ бо амалия пайваст бошанд. Барои алоқаманд намудани донишҳои назариявии гирифташуда дар амал ва алоқаманд намудани ҷараёни таълим бо ҳаёт аз тарафи омӯзгор риоя намудани қоидаҳои зер ба мақсад мувофиқ аст:

-Муҳим ва натиҷабархш аст, ки омӯзгор дарси худро тавре ба нақша гирад, ки ҳар як лаҳзаи дарс татбиқшаванда бошад.

-Шогирдонро омӯзгор бояд тавре таълим диҳад, ки зарурияти андӯхтани дониш ва дар амал татбиқ кардани онро доништа гиранд.

-Алоқамандии чараёни таълим бо ҳаёт ва ё амалӣ намудани назария дар ҳаёти ҳаррӯза ҳамеша вучуд дошта бошад.

-Дарс бояд ҳама вақт мутобиқ ба замони муосир бошад то хонандагон технологияҳои нави муосир, усулҳои фаъоли алоқамандии таълим бо ҳаёт, роҳҳои пешқадами меҳнат ва дар маҷмӯъ роҳҳои тайёр будан ба ҳаёти пурмуваффақиятро аз худ карда тавонанд.

-Омӯзгор бояд шогирдонро бовар кунанда тавонад, ки ҳар як шахс дар ҳаёти худ ҷои худро пайдо мекунад, кори хуб пайдо мекунад, агар ӯ ҳамаи донишхоро, ки барои амалӣ намудани нақшаҳои зиндагии ӯ зарур мебошанд, ёд гирад.

-Хонандагонро одат кунонад, то ки донишҳои худро арзёбӣ намоянд ва дар амал татбиқ кунанд.

-Омӯзгорро муҳим аст, ки муҳити атрофро ҳамчун манбаи дониш ва майдони татбиқи амалии донишҳои андӯхташуда мавриди истифода қарор диҳад.

-Дарсҳои ҳаррӯзаи омӯзгор бояд бо дурнамои рушди иқтисодиёти деҳа, шаҳр, минтақа, ҷумҳурӣ, кишвар мутобиқ карда шаванд.

-Зарурияти андӯхтани таҷрибаи рӯзгорро фаҳмонда дода, роҳҳои гирифтани таҷриба аз рӯзгорро пешниҳод намояд.

-Ба хонандагон дар азхудкунии назария ва амалияи кори илмии ташкилшуда, ба онҳо таълим додани усулҳои самаранок рушди иқтисодиву иҷтимоӣ, таҳлил, барномарезӣ ва пешгӯии фаъолиятшон кӯмак кунад.

-Донишҷӯёнро ба гирифтани мустақилонаи дониш раҳнамун созад, ҳавасманд намояд ва пайвастигии омӯзиш бо ҳаётро ҳамчун омили тарбия ва омӯзиши мустақилона истифода барад.

-Қорҳои берунасинфӣ оиди фанни таълимӣ барои донишҷӯён ҷолибтар мегарданд, агар омӯзгор онҳоро ба иҷрои нақшҳо, сахнача, бозӣ, эҷодкорӣ, фикрронӣ, мустақиломӯзӣ ҷалб намояд.

Мавриди амал қарор додани тавсияҳои дар боло қайдгардида заҳматҳои кашодаи омӯзгорро натиҷабахш менамоянд ва омӯзгор дар давоми фаъолияти меҳнати хеш ҳамарӯза ба комёбиҳои назаррас ноил мегардад. Муҳимтарин кашфи нимаи дуюми асри XX дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ мебошад. Моҳият дар он аст, ки омӯзгор бо донишҷӯ қор карда, кӯшиш мекунад, ки ӯро то ҳадди имкон хубтар фаҳмад, хусусиятҳои донад, ба хизмат, арзишҳо, орзуҳо, ниёзҳои ӯ така карда, ҷабҳаҳои хурди муваффақиятро инкишоф диҳад. Ин муҳаббат ва садоқати омӯзгорро ба кори худ, маҳорати баланди касбӣ,

қобилияти ҳамдардӣ (ҳамдардӣ) ва мулоҳиза, қобилияти эҷоди муҳите фароҳам меорад, ки дар он ҳар як хонанда муваффақиятҳои хешро ҳис карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб, ҷиди 1-2. -Душанбе, 1980.- 300 с.
2. Алоқаманд намудани таълим бо ҳаёт омили рушди маорифи миллӣ- (монография). Мухаррири масъул Саидиброимов Ш.О. Филиали “Донишкадаи ҷумҳуриявӣ тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” дар ВМКБ. -Душанбе, 2020.- 240 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ.-Сталинобод, Нашрдавтоҷ, 1958.- 407 с.
4. Дар пайроҳаи таълим (мақолаҳои илмӣ-методӣ). Мухаррири масъул Саидиброимов Ш. О. –Хоруғ, 2020. -238 с.
5. Диноршоев М. Плюралистическая философия Абу Бакра Рази. -Душанбе, 2013.-300 с. 8.
6. Дурдонаҳои наср. Тартибихандагон: А. Афсаҳзод, А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев.-Душанбе, Ирфон, 1987.- 556 с.
7. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор.-Душанбе, Адиб, 1989. -370 с.
8. Истифодаи усулҳои «Педагогикаи иртиботӣ» дар дарс. //Дастури таълимӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.-Хоруғ, Логос, 2015. -58 с.
9. Ниёзов С., Назариев Р. Носири Хусрав: Дирӯз, имрӯз ва фардо. - Хучанд: Ношир, 2005. - 682 с.
10. Носири Хусрав. Куллиёт. /Таҳияи А. Девонакулов, С. Раҳимзода, М. Бақоева, А. Шоҳхуморов, Л. Саломатшоева, Э. Басир. Дар 2 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1991. - 636 с.
11. Сабақи Рӯдакӣ. Муқаддима ва таҳияи матн ва луғату тавзеҳот ба қалами Аҳмад Абдуллоев, китоби аввал. –Душанбе, Нашриёти Ирфон, 1984.-300 с.
12. Шарифзода Ф. Педагогикаи ибтикорӣ /И. Каримова, С. Сулаймонӣ, Ҷ. Булбулов. - Душанбе: «Ирфон», 2013.- 542

ТАТБИҚИ ДОНИШҶОИ НАЗАРИЯВӢ ДАР АМАЛ АЗ ДИДИ МУТАФАККИРОНИ АСРҶОИ Х-ХӢ

Нақши устод-омӯзгор дар ҳаёти инсон бағоят баланд аст ва зиндагии инсонро бе омӯзгор тасаввур кардан ғайриимкон аст. Таърихан ба доништалабиву маърифатпазирӣ, амалӣ намудани донишҷои назариявӣ дар ҳаёти ҳаррӯза, бунёдкориву ободсозӣ даст ёфтани миллати тоҷик, танҳо бо гомниҳӣ ба сӯи омӯзгор-устод, аз тариқи дарғахи мактабу маориф насиб шудааст.

Таълиму тарбияи насли наврас дар рӯҳияи донишпазирӣ, илму ҳунаромӯзӣ, ободонии кишвар, эҳтиромгузорӣ ба анъанаҳои миллӣ, арзишҳои фарҳангию ахлоқии аҷдодӣ ва истифодаи ин арзишҳо баҳри беҳбуд бахшидани сифати зиндагӣ, бояд дар шакли талаботи ҳаррӯзаии ҳаёти мо доништа шуда, ба иҷро бирасанд. Маҳз ба иҷро расидани ин мақсадҳо аз амалигардонии донишҷои назариявӣ дар амал вобаста мебошад. Омӯзиш ва ёдгирӣ, касби маҳорату малака ва коромӯзӣ ҷузъи ҷудонопазири ҳаёти ҳар як шахс маҳсуб ёфта, дар шакли муносибат байни «устод ва шогирд» маъмул аст ва ин шеваи вобастагӣ ҳамеша боқӣ хоҳад монд.

Инсон дар давоми ҳаёташ, баҳри пешрафт дар ҷаҳони ҳамеша тағйирпазир, аз ҷумла, таҳаввулоти илмӣ-маърифатӣ, доимо ба робитаи назария ба амалия ниёз ҷӯштааст ва ниёз хоҳад дошт.

Аз ин лиҳоз, вазифаи омӯзгор танҳо бо дониши назариявӣ ганӣ гардонидани хонандагон набуда, балки роҳнамоӣ намудани шогирдон ба амалигардонии донишҳои андӯхташуда дар зиндагӣ вазифаи аввалиндараҷаи ӯст. Бо ин мақсад, дар ин мақола кӯшиш бар он намудем, ки омӯзгорони муассисаҳои таълимиро ба амалигардонии донишҳои назариявӣ аз нигоҳи мутафаккирони асрҳои X-XI шинос намоем. Омӯзгорон метавонанд ин мақоларо ҳамчун раҳнамо мавриди истифода қарор дода, амалигардонии назария дар амалро дар фаъолияти кори хеш раванқ бахшанд.

Калидвожаҳо: назария, амалия, хирад, омӯзгор, мутафаккир, асрҳои X-XI, ҳаёти ҳаррӯза, дониш, таҷриба, робита, алоқамандӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ НА ПРАКТИКЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ X-XI ВЕКОВ

Роль учителя чрезвычайно важна в жизни человека, и невозможно представить человеческую жизнь без наставника. Исторически достижения таджикского народа, поиск знаний и жажда духовного восприятия, внедрение теоретических знаний в повседневную жизнь, конструктивный и позитивный подход приобретались только через связь с наставниками, прохождение через образовательный процесс и посещение школы.

Как обучение, так и воспитание нового поколения в духе приобретения знаний и навыков, склонности к науке, созидания страны, уважения к национальным традициям и культурно-этическим ценностям и использования этих ценностей для повышения качества жизни, должны рассматриваться как требования к нашей повседневной жизни и должны выполняться. Достижение этих целей зависит от реализации теоретических знаний. Обучение и восприятие, приобретение навыков и опыта считаются неотъемлемой частью жизни каждого человека, и известны в форме отношений учителя-ученика и эта связь останется таковой навсегда.

Люди, ради прогресса во все время меняющемся мире, в частности, в научно-познавательной трансформации, на протяжении всей своей жизни всегда будут нуждаться в связи теории и практики.

Поэтому обязанность преподавателя заключается не только в обогащении теоретических знаний студентов, но и его и ее первейшая обязанность - направлять студентов в практическом применении полученных знаний. С этой целью в данной статье предпринята попытка ознакомить преподавателей учебных заведений с мнениями мыслителей X-XI веков относительно реализации теоретических знаний на практике. Преподаватели могут использовать эту статью в качестве руководства и еще больше улучшить свою трудовую деятельность в отношении реализации теории.

Ключевые слова: теория, практика, разум, учитель, мыслитель, X-XI века, повседневная жизнь, знание, опыт, связь, привязанность.

THEORETICAL KNOWLEDGE APPLICATION IN PRACTICE FROM THE POINT OF X-XI CENTURIES THINKERS' VIEW

The role of teacher is extremely important in human being life and it is impossible to imagine human life without a mentor. The historical achievements of Tajik people, knowledge search and thirst for spiritual perception, theoretical knowledge application in daily life, constructive and positive approach have been acquired only through the master-teacher link, going through education process and attending school.

Both learning and upbringing of the new generation in the spirit of gaining knowledge and skills, scholapitude, country creation, respect for national traditions and cultural-ethical values and use of these values for the benefit of improving the quality life, should be regarded as demands on our daily life, and should be fulfilled. The attainment of these aims depends on theoretical knowledge application. Learning and perception, acquiring of skills and experience are considered to be an integral part of each and every person's life, and are known in the form of teacher-student relationship and this dependence and link will remain so forever.

For the sake of progress in the ever changing world people will need the theory and practice bond particularly in science-perceptive transformation. Therefore, the teacher's duty is not only to enrich the theoretical knowledge of the students, but his and her first and foremost duty is guiding the students in implementation of the acquired knowledge in practice. To this purpose this article attempts to introduce teachers of educational institutions with the views of thinkers of X-XI centuries regarding the implementation of theoretical knowledge in practice. Teachers can use this article as a guide and to improve their work activity with regard of implementing theory.

Key terms: theory, practice, reason, teachers, thinker, X-XI centuries, daily life, knowledge, experience, link, attachment.

Сведения об автора: Саидброимов Шозодаиброхим - кандидат педагогических наук, кафедры педагогики и психологии. Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева, Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, ул. Ленина 28 Тел: (+992) 935-27-71-71, E-mail: shozoda07.71@mail.ru;

About the author: Saidibroimov Shozodaibrohim- candidate of pedagogical sciences at Khorog State University named after M. Nazarshoev, Address: 28 Lenina Street, Khorog, GBAO, Tajikistan, 736000 E-mail address: shozoda07.71@mail.ru Tel: (+992) 935-27-71-71

НАЗАРИ ИЧМОЛӢ ДОИР БА ПАЙДОИШИ МАДӢИЯ ВА ИНКИШОФИ ОН

Ҳ. Таваккалов

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Аз бозе ки дар ботину тинати одамон майли дарк намудани зебоии муҳити атроф падида меояд ва ҳамин зебоипарастии ибтидоӣ боиси дар қалбу вучудашон тавлид ёфтани эҳсосоти ҳаяҷони мухталиф гардида, онҳоро ба тараннуму васфу ситоиши ашӯву ҳодисаҳои зиндагӣ водор месозад. Бо гузашти айём баробари ташаккул ёфтани мазҳари тафаккуру андешаи одамон ҳамин гуна эҳсосоти онҳо дар шакли шеър мусиқӣ шакл мегирад. Бо ҳамин, шеър ва мусиқӣ аз ибтидои зуҳури худ бо ҳам тавҷам гаштаанд ва дар ҳар даври замон ба ҳам иртиботи ногусастанӣ доштаанд. Худованди ҷаҳониён ҳар ду ро барои беҳбудии ҳаёти маънавии инсон ато намудааст, то ки ӯ аз як ҷиҳат, агар дар ботинаш ба воситаи онҳо ҳисси покӣ, меҳру садоқат ба муҳит, ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, беқашии қалб пайдо намояд, аз сӯи дигар, на фақат дар зиндагӣ мавқеияти худро жарфтар ва волотар дарк намояд, балки он нерӯро тараннум ва васф кунад, ки ӯро халқ кардааст. Аз ин ҷиҳат, дар оғози пайдоиши мусиқӣ ва шеър наметавон ба таърихи муайян ишора кард, дар ин бора танҳо дар он маврид мулоҳизаи мушаххас баён карда мешавад, ки агар аз нигорандае, ки бо вучуди масорифи замон нахустин бор китобе ё маълумоте ба мо расида бошад, ё ин ки аз нақлу ривоятҳои мардум, ки дастрас гардида бошанд, истифода бурда тавонем.

Дар яке аз ривоятҳо оид ба пайдоиши мадҳия, ки аз сокини деҳаи Поршиневи ноҳияи Шугнон Мирвалиев Юсуф сабт гардид, омадааст: «Баъде ки ба амри Худованди таъоло малоик ҷисми одамро аз хок сириштаанд, рӯҳ нахост вориди он гардад, он гоҳ Худованд Ҳазрати Ҷабраилро фармуд, ки аз биҳишт асбоби мусиқӣ ба номи Қонуни олам ҳозир кунад. Ҳазрати Ҷабраил ҳангоми ворид шудан ба биҳишт дар роҳ таваққуф намуд ва шеъреро дар ситоиши он Бузургвор эҷод намуд ва сонӣ бо асбоби мусиқӣ ва матни шеър пеши Худованд ҳозир шуда, матни шеърро дар ҳузури Худованд қироат мекунад, шеъри мазкур мақбул гардида амр шуд, ки фариштаҳо ба навозиш шурӯъ намоянд ва Ҷабраил дар навои он суруд хонад. Оҳангу навои сози мусиқӣ чунон ба шӯру шавқ садо дод, ки рӯҳ масти он шуда, бе ягон душворӣ дохили ҷисми аз гил сиришта шуд». Албатта, ривоят аз як ҷиҳат, агар тасаввуроти омиёнаи халқро акс намояд, аз ҷиҳати дигар, шохиди он аст,

ки шеър ва мусиқӣ дар аввали зуҳури инсон дар шакли ниёиш ба сифати муноҷот зуҳур намудааст. Бинобар ин, мо тасмим гирифтём, то ҷое ки имкон аст, доир ба пайдоиши мадҳиясароӣ аз сарчашмаҳо ва андешаҳои нахустин истифода намоем. Шерзод Абдуллозода тадқиқоти пураарзишро ба унвони «Асосҳои диншиносӣ» ба анҷом расондааст. Дар он дар боби дуввум роҷеъ ба «Муноҷоти инсонӣ покниҳод дар боргоҳи Осирис» чун намунаи ваҳдати усул ва ниҳодҳои ахлоқию маънавии инсоният оварда шудааст, ки он ба асри VI қабл аз мелод тааллуқ дорад. Дар он гуфта мешавад:

«Дуруд бод ба Худои бузург! Худованди ростӣ!
Бинигар, ки инак, ман назди ту омадаам,
Дар пешгоҳи додгариӣ ту ҷой гирифтаам.
Ман гуноҳе накардаам ва кори ношоистае ба ҷо
наовардаам,
Он чоро, ки Худо нораво шуморида, ман раво
надонистаам.

Ҳеҷ касро гурусна насохтаам,
Мояи бадбахтӣ ва озори касе нашудаам,
Ба куштани касе фармон намодаам,
Дигаронро аз обу нахрҳо маҳрум насохтаам,
Сами худоёнро ба дурустӣ пардохтаам,
Чор бор худро татҳирӯ пок кардам.

Инак, ман покам! Ман покам! Ман покам! [25,39-40].

Дар таърихи мусиқии ҷаҳонӣ давраи ташаккули мусиқии касбино маъмулан ба замони пайдоиши шахрсозӣ ва инкишофи афкори мазҳабӣ - бунёдӣ, маъбадҳои бузург ва истифодаи хору оркестр дар онҳо мансуб медонанд. Ин беҳуда нест, зеро ривочи жанру намудҳои мураккаби мусиқӣ, агар аз як ҷониб, ҳунари воло ва тарбияи маҳсусро талаб кунад, аз ҷониби дигар, худ аз худ фаҳмост, ки барои пайдо шудани шакли такмилгардидаи созҳои мусиқӣ, масалан танбӯр, рубоб ё арғунун сатҳи болотарини инкишофи касбҳои дигар, маҳсулоти фулузӣ, абрешим ва абзори нозук барои коркарди ҷӯб зарур буд. [2, 16].

Оғози инкишофи мусиқии классикии тоҷик низ бо давраи бунёди шахрсозӣ баробар меояд. Бино ба гуфтаҳои муаррихи шӯҳратманд Б. Ғафуров, ханӯз дар асрҳои V – VI пеш аз мелод «дар қатори масканҳои рустой, ки сокинони он ба зироаткорӣ ва чорводорӣ машғул буданд, масканҳои шахрӣ ҳам ба вучуд меоянд» [2, 100].

Мавриди ёдоварӣ аст, ки Б. Ғафуров дар қатори шахрҳои машҳури қадим Устурушану Ҳисор, Панҷакенту Қубодиён, Чағониён, Хулбук Вахону

Шуғнон, Дарвоз, Мунк (Балчувон), Рашт, Файзободро низ номбар кардаанд.[2, 408].

Услуби зиндагонии шаҳр, ривочи ҳунароҳои мухталифи касибӣ - оҳангарӣ, дуредгарӣ, наққошӣ, заргарӣ ва ғ. имкониятҳои зиёдро барои тақомули созиҳои мусиқӣ фароҳам меовард ва ҳамзамон чун омили муҳими тараққиёти ҳунари мусиқӣ низ хизмат менамуд.

Муаррихон дар он ақидаанд, ки ҳануз дар тӯли ҳазорсолаҳои пеш аз мелод дар фарҳанги Осиёи Марказӣ ду самти муайян, яъне фарҳанги аҳолии бодиянишин (кӯчиён) ва фарҳанги мардуми таҳҷой шояд бо баъзе пайвандиҳо, вале мустақилона ва дар сатҳи хеле баланд ташаккул меёфтанд. Масалан, академик Н. Конрад дар асоси дастовардҳои фарҳангӣ ва ҳунарии мардуми Осиёи Марказӣ таъкид намудааст, ки ҳудуди таърихии Осиёи Марказӣ ва мамолики баҳри Миёназамин дар як давраи муайяни таърихӣ маркази тамаддуни ҷаҳонӣ ба шумор мерафтанд [17, 90-92].

Доир ба маданияти мусиқии ин давр (қарнҳои V – II пеш аз мелод) маълумоти дақиқе вучуд надорад, аммо чанд ишораҳои муҳиме, ки то ба замони мо расидаанд, дарак медиҳанд, ки масалан, сатҳи фарҳанги мусиқии касбӣ хеле ривоч ёфта будааст. Аз як ҷиҳат, ин ақида ба инкишофи санъати дostonсарой алоқаманд мебошад, ки аллақай дар замони ҳукмронии давлати Ҳахоманишӣ ривоч ёфта буд. Яке аз дostonҳои машҳур, ки мазмуни он ҳатто дар Авесто зикр гардидааст – ин қиссаи малика Зариандр ва Одатида мебошад.[16, 458-459]. Агар ин дoston баъдан дар қарни X ҳамчун яке аз сарчашмаҳои сужети «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ истифода шудааст, пас, маълум мешавад, ки дар риштаи дostonҳои мусиқӣ низ дар ин замон асарҳои бузургҳаҷм офарида шуда буданд ва онҳо дар шароити замони муосир, ҳамчунин метавонистанд чун намунаи олии ибрат ва пайравӣ масалан, қиссаҳои калонҳаҷм, ки то ҳаӯз дар барномаи аксари мадҳиясароёни навоҳии мухталиф мавқеъ доранд гарданд.

Муаллифи китоби «Таърихчаи мусиқии Эрон» Азизи Шаъбонӣ дар фасли аввали он роҷеъ ба «Мусиқӣ дар давраи Ҳахоманишӣ» тавре ишора намудааст: «Эрон дар ин давра аз таърихи дорои фарҳанги қанӣ бархурдор буд ва салотини Ҳахоманишӣ вориси тамаддуни зиёде будаанд, бинобар ин, наметавон қабул кард, ки дар давраи Ҳахоманишӣ мусиқӣ низ монанди соири улум дар ин сарзамин равнақи комил надошт.[4, 3 – 5].

Мутаассифона, маълумоти мо дар ин бора бисёр кам аст ва ногузир ҳастем ба ақоид ва гуфтаҳои муаррихин иктифо кунем ва аз назариёти онҳо чунин натиҷа мегирем, ки дар давраи Ҳахоманишӣ се навъи мусиқӣ маъмул буд: мусиқии мазҳабӣ, мусиқии ҷангӣ ва мусиқии базмӣ. Роҷеъ ба мусиқии мазҳабӣ дар китоби Азиз Шаъбонӣ омадааст: «Ҳеродот муаррихи бузурги Юнон чунин менависад: Ирониён

барои қурбонӣ дар роҳи Худо ва муқаддасоти худашон кушторгоҳ ва оташкада надоранд ва бар қабрҳо Даи мурдагон шароб намепошанд, вале яке аз пешвоёни мазҳабӣ ҳозир мешавад ва яке аз сурудҳои мазҳабиро меҳонад» [4, 12]. Ҳамин буд, ки мадҳиясароӣ дар адабиёти форсу тоҷик аз қадимтарин анвои шеър қарор гирифт. Дар ин бора муаллифи «Фарҳанги истилоҳоти адабӣ» Симодод нигоштааст: «Шояд ҳангоме ки гӯяндагони форсиабон пас аз зуҳури шеър ва шоир дар Эрон ба суханварӣ оғоз кардаанд, нахустин мавзӯи расмӣ мадҳ ва ситоиши салотин ва умаро буд» [20, 169 -170]. Яъне, мадҳ бунёди суруд – сурудан (ситоиш кардан) аст. Дар адабиёти аҳди қадими аҷдодонамон суруд бар ашъоре хонда мешуд, ки дар ситоиши худоён, баҳодурон, сарварони қабилаҳо, дар мадҳи офтобу моҳ, замин, оташ ва амсоли инҳо офарида шудааст. Ҳамин тавр, дар замони Хусрави Анӯшревон (қ. V), сонитар Хусрави Парвиз (қ. V – VIII) муносибат ва ғамхорӣ ба ҳунари мусиқӣ ва ҳунармандон хеле афзун мегардад ва айнан дар натиҷаи ҳамин ғамхорӣ мусиқии суннатии аҷдодони мо ба сатҳи олии мусиқии классикӣ мерасад. Олим ва муаррих Масъудӣ доир ба мусиқӣ чунин навиштааст, ки шоҳони сосонӣ чехраи хешро ба чомеа нишон намедоданд ва аснои қабули ақрабо ва дарбориён онҳоро пушти парда мешинонданд. Ва дар ин ҳолат хатман оҳанге навохта мешуд, ки оғози онро «Хуррамбош» ном сарвари ромишгарон ҳидоят мекард. [7, 11] .

Дар давраи ҳукмронии Сосониён се навъи шеър мутадовил будааст: суруд, сарвод (шеър, суруд, сухани манзум) ва суруди хусравонӣ, ки ҳаштҳичой ва бидуни қофия ва ба қасоиди баъд аз ислом шабеҳа будааст. [7, 23]. Қайд кардан бамаврид аст, ки чунин шакли суруд дар лирикаи чандин халқҳо маҳфуз дошта мешавад, ки дар ин бора Н. Шакармамадов ба суханони адиби латвиёӣ Имант Зиёдонис аз очерки ӯ «Хусусиятҳои муштаракӣ халқҳо ва шабе дар Анористон» иснод карда навиштааст: «Пайдост, ки даргиликҳо дар баробари жанрҳои хурди лирикаӣ халқии тоҷик бо сатрданийҳои мардумии рус, дайнаҳои аҳолии Латвиё ва жанрҳои миниатурии халқҳои дигар ҳамреша ва ҳамсанг буданд, чаро ки соҳти шеърӣ даргиликҳо ҳам аз рӯки духичой ва сатрҳои ҳаштҳичой таркиб ёфтааст» [24, 11]. Бештари сурудҳои ин давра дар мадҳи Хусрав будааст. Номҳои пардаҳое, ки вай сохтааст ва онҳоро пардаҳои Хусравонӣ ё сурудҳои Хусравонӣ меноманд, намунае аз онҳо дар китоби «Луғати фурс» – и Асадии Тӯсӣ дар ин шакл омадааст:

Шоҳам бар гоҳ барояд,
 Гоҳаш бар тахти заррин.
 Тахташ бар базм барояд,
 Базмаш дар нав кард шоҳ [7. 23].

Аз ин нигоҳ, мадҳия ҳамчун як унсури суруд решаи амиқи таърихӣ дорад. Решаи он ба даврае рафта мерасад, ки ханӯз дар байни қавму қабилаҳои хинду – ориё тафриқа ва ҷудоии ҷиддӣ вучуд надошт. Ба ин гуфта қадимтарин ёдгории хаттии Ҳинд бо унвони Ведаҳои муқаддас (Ригведо) ва қадимтарин осори адабӣ - фарҳангӣ, фалсафа, таърихи дину оин ва ғайраи халқҳои ориёинажод – Авесто [16,44 – 47] мисол шуда метавонад. Пайдоиши қадимтарин матни ҳар дуи онҳо ба охири ҳазораи дуум ва ибтидои ҳазораи якум тааллуқ дошта, маънои ҳар ду ҳам дониш аст. На фақат забони авастӣ ба забони санскритӣ монанд аст, балки мазмун ва мӯҳтавои ин ду ёдгории бузурги халқҳои хинду ориё аз ҳар ҷиҳат наздик ва ҳамсанг аст, алалхусус, қисмҳои асосии Авесто «Готҳо» - ву «Яштоҳо» ва ду қисми аввали Ведаҳо ё Ригведа (ведаи гимнҳо) ва Самаведа» (ведаи муноҷот) қаблеи якдигаранд ва аз қадимтарин осори адабӣ - илмӣ ориёҳо мебошанд. Ведаҳо, ки пайваста аз сурудҳои мазҳабӣ ва “бостонитарин ёдгории забони санскрит аст, ба маънии дониш омадааст.[16, 324]. Ригведо ҳамон нағмои мазҳабӣ аст, ки таърихи тадвини ин асари ҷовидониро байни аз қарни XIV то XII қабл аз мелод медонанд. Гӯянд, ки сесад шоири ориёӣ ин китобро ба вучуд овардаанд. Барои намуна яке аз нағмаҳои ин китоб, ки ба василаи Макс Мюллер тарҷума шудааст, нақл мешавад. «Эй Андро, мо ба ту мутааллиқ ҳастем ва ба ту эътимод ва тақия дорем, нағмои мо барои туст». Ҳамчунин ин қитъа, ки аз Авесто санади ифтихори миллии мо дар ситоиши Рашни Худои адл ва дод нақл мешавад, шоёни тавачҷӯҳи дақиқ аст: «Мо туро, эй Рашни муқаддас, меситоем, агар дар дарёву рукош бошӣ, мо туро меситоем, эй Рашни муқаддас, агар ту дар қаронаи замини хокӣ бошӣ, мо туро меситоем. Эй Рашни муқаддас, агар ту дар болои кӯҳи Албуруз бошӣ, кӯҳе дурахшон, ки дар он ҷо на торикӣ, на бодсард, на бодгарм, на беморӣ, на ҳазор гуна марг, ки олудагии девофариди, ҳеҷ қадом вучуд надорад ва ҳатто абрҳо низ бар болои ин кӯҳ намерасанд, мо туро меситоем, агар ту дар қаҳқашони «ҳафтранг» бошӣ».[26, 132]. Чунин усули эҷоду сароиши суруд минбаъд низ чун анъана идома дошт. Намунаи шеърҳои, ки аз адабиёти давраи аввали асрҳои миёна ба мисли «Ёдгории Зарирон» ва «Суруди оташқадаи Каркӯй» то замони мо расидаанд, хусусияти мадҳия доранд. Шеъри «Каркӯй» мутааллиқ ба қитъаест аз шаш ҳичо иборат буда, ба номи «суруди Каркӯ» ёд мешавад. Ин суруд аз ёдгориҳои барҷастаи адабии давраи сосонӣ аст. Асли қитъа ва шарҳи муфассали он дар «Таърихи Систон» мавҷуд аст:

Фурӯхт бодо рӯш!

Ханида Гаршосп хуш.

Нӯш кун, менӯш,
Дӯст бидор дар оғӯш,
Ба офарин ниҳода гӯш.
Ҳамеша некӣ кӯш,
Ки дӣ гузашту дӯш.
Шоҳо, худои ягона,
Бо офарин шоҳе.[26, 12-13].

Зухури Ислом то ҳаdde боиси заволи суннати мусиқӣ шуда бошад ҳам, лекин шоирони мадҳиясаро шеърҳои ситоиширо дар васфи Ҳазрати Расул идома додаанд. Аз зумраи онҳо Ҳассон бинни Собит аст, ки бештари ашъораш тавҳид, тазкир ва ваъз буд. Гӯянд ӯ аввалин шоире будааст, ки дар мадҳи Ҳазрати Расул шеърҳои зиёде эҷод намудааст. Ибни Абдулбар ривоят кардааст, ки аз душманони қурайш: Абулло ибни Зубъарӣ ва Абусӯфиён ибни Ҳорис ибни Абдулмуталиб ва Амр бини Ос ҳаҷви Расул мекарданд, ки дар он асно касе ба Алӣ ибни Абутолиб мегӯяд: «Ин қавм моро ҳаҷв гӯянду низ онҳоро ҳаҷв гӯй! Алӣ фармуд: агар пайғамбар дастуре диҳад, бигӯям. Гуфтанд: «Ё Расулуллоҳ, Алиро дастуре деҳ!» «Пайғамбар фармуд: «Ин кори шоистаи ӯ мебошад». Он гоҳ фармуд он қавм, ки Расули Худоро ба шамшер ёрӣ кунанд. Ҳассон гуфт: «Ман барои ин қавм» ва сеҳри забони худро ба даст гирифт гуфт, ки ҳеҷ забоне миёни қазираи Араб дар муқобили ин забон маро масрур накунад. Расули Худо гуфт: «Чӣ гуна ҳаҷв онҳоро гӯй, ки ман ҳам аз ононам ва чӣ гуна ҳаҷви Абӯсуфиён кунӣ, ки писари амми ман аст? Гуфт: Савганд ба Худо, ки туро аз миёни онҳо чунон берун оварам, ки мӯйро аз хамир» [10, 540]. Дар замони Сомониён бори дигар мавзӯи ситоишӣ, ба вижа, ситоиши подшоҳу вазаро раванқ ёфт. Ҳофизони он давра Абуусмон Сайил ибни Мусачаъ, ибни Надим, Муслим бинни Мӯҳриз, Зарёб шогирди Исҳоқ ва чанде дигар дар ситоиши подшоҳ суруд хонда, тавассути ин ўро хурсанд мекарданд. Тибқи сарчашмаҳои адабӣ ташаккули адабиёти нави форсӣ ба охири асри IX - X ва ибтидои асри XI рост меояд. Пораҳое, ки аз ашъори шоирони ин давра Абулаббоси Марвазӣ, Муҳаммад ибни Муҳаллад, Фирузи Машриқӣ, Маъсуди Марвазӣ, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Фаррухӣ, Манучехрӣ ва дигарон боқӣ мондаанд, дар шакли қасида гуфта шуда, мавзӯи мадҳ, ахлоқ ва тавсифро фаро гирифтанд.[26,73 – 74].

Масалан, Абӯбакр Наршахӣ (асри X) дар «Таърихи Бухоро» менависад, ки «аҳли Бухороро бар куштани Сиёвуш сурудҳои аҷиб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро «Кини Сиёвуш» гӯянд». [15,18]. Дар ҷои дигар Наршахӣ боз ба ҳамин мавзӯ муроҷиат намуда, чанд намуди дигари мусиқии қадимро низ ёдовар мешавад: «Ва мардуми Бухороро бар куштани Сиёвуш навҳаҳо аст, чунонки дар ҳама вилоятҳо маъруф аст ва мутрибон онро суруд сохтанд ва

мегӯянд. Ва қавволон онро гиристанӣ муғон хонанд.[15, 23]. Маълум мешавад, ки муаррихи машҳур ду маротиба таъкид намудааст, ки ин сурудхоро қавволон (яъне овозхонон ё худ сарояндагонӣ жанри махсуси мусиқӣ) чун гиристанӣ муғон иҷро мекунанд, мутрибон бошанд аз ин навҳаҳо суруд сохтаанд.

Ба андешаи мо, ин ҷо суҳан аз ҷараёни таърихи матнҳои мазҳабӣ меравад ва метавон гуфт, ки дар замони Наршаҳӣ (яъне дар қарни X) сурудҳои қадимии ҳанӯз дар замони Сосониён ташаккулёфта дар байни мардум ва баҳусус, миёни аҳли ҳунар маъмул будаанд. Манзараи навҳаандозиро дар марги Сиёвуш метавон инчунин дар мусаввараи девори Панҷакенти бостонӣ дучор омад ва дар он гурӯҳи занон тасвир шудаанд, ки бо мӯи кушода рӯи ҷасади Сиёвуш навҳа мекашанд. Ин ва ҷандин далелҳои дигар шаҳодат медиҳанд, ки риштаи инкишофи мусиқии маросимӣ ва ҳамчунин касбӣ дар натиҷаи истилои арабҳо осеб дида бошад ҳам, аслаш гусаста нашудааст. Бояд ёдовар шуд, ки чунин сурудҳо – навҳаҳо дар замони мо ҳам дар мавриди маросими кафну дафн аз ҷониби хешу ақрабони марҳум бадоҳатан сароида мешаванд.[17, 106-110]. [3, 30-34] Яъне метавон ҳамин ҳолатро дар мавриди намунаҳои дигари навҳаҳои мусиқӣ (сурудҳои наврӯзӣ, мазҳабӣ ва ғ.) мушоҳида намуд.

Тақдирӣ минбаъдаи маданияти мусиқии тоҷикон бо сарнавишти давлати бузурги Сомониён пайванд мешавад. Инкишофи ҳамҷонибаи илму санъат, бунёди шаҳру истехкомҳои бузург, баъдан ба арсаи илму фарҳанг баромадани симоҳои бузурги таърихӣ ба монанди Абӯалӣ Ибни Сино, Абӯнаسر Форобӣ, Муҳаммад Ал – Хоразмӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, инчунин дастрас будани осори гаронбаҳои онҳо таваҷҷӯҳи моро ба он ҷалб месозад, ки дар он давра низ ба сурудҳои мадҳӣ иштиёқ доштаанд. Дар замони Сомониён суҳанпардозоне чун Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, ки ибтидои қасидаҳояшон аз мадҳи шохону амирон шурӯъ мешуд, каму беш ба мусиқӣ сару кор доштанд.

Аз таълифоту таснифоти А. Ҳабибов ва Н. Шакармамадов ва Варқаи Охониёз пайдост, ки шеър – сурудҳои форсӣ - тоҷикӣ аз замонҳои қадим дар рӯзгори мардуми гуногунаҳои Кӯҳистони Бадахшон мақоми калон доштаанд.

Қобили қайд аст, ки муҳаққиқи варзида Варқа Охонинёзов дар мақолаи хеш бо унвони “Суннати мадҳиясарой: Мафҳум, тарзи иҷро ва баракоти он” аз боби суннати қадимаи мардуми Бадахшон мадҳиясарой суҳан ронда, онро чун як суннати руҳонӣ маҳсуб доништа мулоҳизаҳои муҳаққиқоне, ки перомони мадҳия баъди соли 1991 баён шудаанд, ҳам аз нигоҳи муваффақият ва ҳам танқидӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар мақола аз хусуси таърих, ҷойгоҳи мадҳия, мафҳум, баракат, тарзи иҷро, мазмуну мӯҳтаво ва аҳамияти руҳонии мадҳия мулоҳизаҳои нав ва ҷолиб аз ҷониби

пажуҳишгар баррасӣ шудааст. [11, 37 – 45].

Аз маводи гирдомада ва мушоҳидаҳои чандсола бармеояд, ки мадҳия аз навъҳои суруд аст, ки решааш ба давраҳои қадим рафта мерасад ва дар робита ба қайд кардани расму оин, алалхусус, маросимҳо ба вучуд омада, шакл гирифт. Ба назар мерасад, ки он ба фалак барин намуди сурудҳои қадимӣ иртиботи қавӣ дорад. Аз як таълифоти Н. Шакармамадов [24, 75 – 85]. бармеояд, ки ниёишу тазарруъ ба фалак, офаридагори оламу одам аз вижагии асосии мазмун ва мӯхтавои фалакиҳо мебошад. Тобишҳои ҳамин гуна вижагиҳо дар мадҳия нигоҳ дошта мешаванд. Табиист, ки мадҳия дар натиҷаи ба ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии мардум роҳ ёфтани адабиёти хаттӣ шакли тоза пайдо мекунад. Агар он дар гузашта дар омехтагии навъу намудҳои сурудҳои дигар иҷро мешуд, баъдҳо чун як намуди махсус ташаккул ёфт. Ва ин шаклгирии он ба мавқеи қавӣ пайдо кардани адабиёти форсу тоҷик дар ҳаёти маънавии аҳолии гуногунзабони навоҳии Кӯҳистони Бадахшон, ки то ба имрӯз забонашон бе хат аст, алоқаи зич дорад. Замоне ки дар аҳди Фотимийн мазҳаби исмоилия пойдор гардид, дар тамаддуни ислом як чунбиши ақлонӣ ба вучуд меояд. Ба амри Имом Мустансири Биллоҳ барои ташвиқ кардани мазҳаби исмоилия доиён ба ҳар тараф фиристода мешаванд. Яке аз он мубаллиғони сарсупурда Ҳаким Носири Хусрав буд, ки ҳадафи асосии ашъораш тарғиби ақлу хирад, ситоиши фазилат ва дониш буд. Аз нигоҳи ӯ, чиҳоди ҳақиқӣ ҷангест, ки бояд алайҳи пайравони таассуб ба воситаи ҳифз кардани дониш ба он даст ёфт, чун он зулмоти ҷаҳолатро бартараф мекунад ва тухми сулхро, ки зотан дар рӯҳи одамӣ ҷойгузин карда шудааст, мепарварад.[9, 487]. Ҳамин боис шуд, ки садоқату меҳру муҳаббат нисбат ба Носири Хусрав дар вучуди мардуми Бадахшон ба мисли як қалъае мустаҳкам буда, нисбат ӯ дар байни ҳофизони мадҳиясароёни ин мардум теъдоди зиёди нақлу ривоятҳо роиҷ аст. [24, 64].

Яке аз мадҳияхонҳои боистеъдоди ҷамоъати деҳоти Сӯҷон, сокини деҳаи Спинз (Шуғнон) Музофиров Оқил дар сӯҳбате гуфт, ки Носири Хусрав ҳангоми дар Юмгон буданаш дар ҷамъомадҳои мазҳабӣ ашхосеро, ки истеъдоди мутрибӣ доштаанд, гирд овардааст ва даъват мекардааст, ки дар тарғибу ташвиқ кардани дини мубини мусулмонӣ, бахусус, мазҳаби исмоилия саҳмгузор бошанд. Гӯё аз он замон мадҳияхонӣ дар маросимҳои мазҳабӣ, алалхусус, дар шаби ба ҷо овардани «ҷароғравшан», ки имрӯз дар қисме аз навоҳии Бадахшон ба номи «даъвати Шоҳносир» низ ёд мешавад, расм шудааст. [5, 141-162]. [22,585-591]. [8, 163-177].

Боре дар як сафари хидматӣ бо мадҳияхони боистеъдоди мардумӣ, сокини деҳаи Япшорв (Рӯшон) Маҳмадӣри Хучамёр дар хусуси Носири Хусрав ҳамсӯҳбат шудаем. Ба гуфтаи ӯ, соатҳои танҳои бо маҳбубтарин

шоири худ Носири Хусрав муколамаҳо меорост, ба саволҳои худ, муаммоҳои худ, дардҳои худ аз ашъори ҳақимонаи ӯ ҷавобу даво меҷуст. Басо шабҳои дарозро ӯ дар сари девони Носири Хусрав рӯз мекардааст. Носири Хусрав ҳамдили ҳамешагии ӯ будааст. – «Ҳикмати Носири Хусрав чун укёнуси беканор аст», - мегӯяд мадҳияхон. Ба гуфти мадҳиясарои ҷавон аз Ёгед (Дарвоз) Бобиев А. Носири Хусрав амири мӯъминон буда, қасидаҳои давое барои ҳар дарди исён дар вучуди ӯ мебошанд. Ва ҳамчунин таъкид кард, ки ашъори ӯ на фақат рӯхро қавӣ мегардонанд, балки барои ҳаёти моддӣ низ кӯмакрасон ҳастанд. Дар ҳақиқат, ба андешаи Носири Хусрав, ҷаҳони дигар, дунёи рӯҳонии оянда барои як фарди рӯҳонӣ аҳамияте бештар аз ин ҷаҳон дорад ва бузургтарин мубориза барои чунин фард аст, ки ба сурати фаъол ва самарабахш ба кори ин ҷаҳон пардозад, на ин ки онро рад ва инкор кунад. Чун ҷаҳони моддӣ барои ҳаёти динӣ амри асосӣ аст, яъне ақлу хирад дар бар дорад, Носири Хусрав дар «Ваҷҳи дин» мегӯяд, «ки ҷонварон амалдоранд ва илм надоранд, фариштагон илмдоранд ва амал надоранд. Ин танҳо одамиёнанд, ки илму амалро бо ҳамдоранд, ҳамчунонки ҷисми ҳайвонӣ ва дониши малакӣ». [23, 60 – 61]. Бояд ёдовар шуд, ки барои сӯфия ақл марзе аст, ки бояд аз он гузашта, ба сарчашмаи ишқ ва лиқои маҳбуб расад. Барои Носири Хусрав ақл монеъ ва боздорандае нест, ки мебояд аз он гузашт, то ба мақсуд расид, балки ақл чизе аст, ки бояд онро барои афзоиши илму тақвияти дин ба кор гирифт. Дар шеъре, ки Эдвард Браун (1862 – 1926) онро дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» – и хеш овардааст, барои намуна абёте аз он чунин аст:

Пешравам ақл буд то ба ҷаҳон,
Кард ба ҳикмат чунин мушор маро.
Бар сари ман тоҷи дин ниҳод хирад,
Дин ҳунари карду бурдбор маро. [27, 25].

Пас, барои Носири Хусрав ақл муҳолифи дин ва дар муқобили он нест, балки ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар ду аст, мӯъминро ба имони дуруст роҳнамоӣ мекунад ва сипас, он имон ва ақидаро тақвият медиҳад. Ба андешаи мо, шояд аз ҳамин сабабҳо мардуми Бадахшон ба Носири Хусрав тавачҷӯҳӣ зиёддоранд. Дар китоби «Баҳр – ул – ахбор», ки ба Саидҷалоли Бадахшӣ нисбат дода шудааст, ривояте дарҷ ёфтааст, ки он ба ин мазмун омадааст: Носири Хусрав хангоми саёҳат дар вилояти Ҷирм ба дарди бедавои хоҳари малик Ҷаҳоншоҳ ба оби дамкардааш дармон мебахшад, вале пас аз чанде он оби дамнамудаи пир дар вучуди духтар зинда шуда, баъди ҳафт – ҳашт моҳ ҳомиладор шуданаш маълум мегардад. Малик Ҷаҳоншоҳ дар паи озор додани Носири Хусрав мешавад, лекин ба фалокат дучор шуда, сабабашро аз гумону нияти бадаш фаҳмида, аз Носири Хусрав авф мепурсад

ва қасам меҳӯрад, ки агар зинда монад, тарки тахти подшоҳӣ мекунад. Тавбааш мустачоб мегардад ва ба хизмати ҳазрат ҳозир шуда, аз аспе, ки савораш буд, пиёда мешавад. Аз як порчаи чӯби зини аспаш рубоб ба вучуд меояд ва Носири Хусрав рубобро ба Ҷаҳоншоҳ дода мегӯяд: «Истода мадҳ бигӯ», Ӯ дар гуфтан мешавад ва ибтидо карда мегӯяд:

Як забонам сано «Алӣ» гӯяд,
Ду лабам вирд «ё Алӣ» гӯяд.
Ин сарам сачда кард бо маъбуд,
Си (ву) ду дандони мо «Алӣ» гӯяд.

«Малик Ҷаҳоншо ҳафтод мадҳ аз замири дили худ гуфт ва чумла мардум дар тамошо ва халқ ҳама чамъ шуда...» [20, 32- 33]. Албатта, ривоят тасаввуроти омиёнаи халқро акс намуда, хусусияти асотирӣ низ пайдо намудааст, вале аз ривояти мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки он аз як ҷиҳат, агар аз қадимӣ будани мадҳия ва рубоб дарак диҳад, аз тарафи дигар, маҳбубияти беандозаи мардумро нисбат ба Носири Хусравро акс мекунад ва аз ҷиҳати дигар, пайдост, ки васфу сифот кардани Ҷазрати Алӣ - нахуст имоми шиъаи исмоилия аз ибтидо дар сурудҳои «мадҳия» мақоми асосӣ доштааст.

АДАБИЁТ

1. А. Начиб. Назаре ба таърихи «Чароғравшан» дар Осиёи Миёна. Начиб А. / Маорифи исломӣ, 1976. -75 с.
2. А. Низомов. Таърих ва назарияи Шашмақом. / Низомов А. – Душанбе: Ирфон, 2003. - 333 с.
3. А. Л. Троицкая «Из прошлого каландаров и мадохов в Узбекистане / Троицкая А.Л. / Домусулманские верования и обряды в Средней Азии.- М.. Наука, 1975. Ст. 30-34.
4. Азиз Шаҳбонӣ. Таърихи мусиқӣ аз Куруш то паҳлавӣ. / Шаҳбонӣ Азиз / Ҷилди аввал. - Техрон 1980. - 755 с.
5. А. Шохуморов. Чароғравшанкунӣ - суннати ориёиву исмоилии мардуми Бадахшон/ Шохуморов А. / Масъалаҳои помиршиносӣ. Барориши 5.- Душанбе: Дониш, 2003.
6. В. Асрорӣ. Р. Амонов. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Асрорӣ В. Амонов Р./ – Душанбе: маориф, 1980. - 490 с.
7. Баҳор Малик -уш -шуъаро Таърихи татаввурӣ шеъри форсӣ / Малик – уш -шуъарои Баҳор - Машҳад, 1334 шамсӣ.- 377 с.
8. Г.Мирҳасанов Чароғравшан – ҳамчун суннати исломӣ. /Мирҳасанов Г/ Масъалаҳои помиршиносӣ. Барориши 5 – Душанбе: Дониш, 2003. С. 163-177.
9. Дафтарӣ Фарҳод. Исмоилиён. Таърих ва ақоид. Фарҳод Дафтарӣ / – Москва: Ладомир, 1999.- 600 с.
10. Деххудо Алиакбар. Луғатнома / Алиакбари Деххудо – Ҷ.17. –Техрон, 1230 (шамсӣ), - 1020 с.
11. Варқа Охониёзов. “Суннати мадҳиясарой: Мафҳум, тарзи иҷро ва баракоти он” / Охониёзов Варқа. / Пайванд № 3 – Душанбе 2018 – С. 37-45.

12. И. Раҷабов. Ведаҳо / Раҷабов И. / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.1 – Душанбе, 1988. - 1023 с.
13. И.С Брагинский, М.И Диловаров Авесто. / Брагинский И.С., Диловаров М. И. / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик Ҷ.1 - Душанбе, 1988. - С.324.
14. Кошифӣ Хусайн Воиз. Футувватномаи Султонӣ. Хусайн Воизи Кошифӣ. / – Душанбе: Адиб, 1991. - 556 с.
15. Муҳаммад Абӯбакр Наршаҳӣ Таърихи Бухоро. / Наршаҳӣ Абӯбакр Муҳаммад – Душанбе, 1979. - 1020 с
16. М. Диловаров Зариадр ва Одатида / Диловаров М. / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе: Саред. илмӣ ЭСТ, 1988. -С 45-46.
17. Н. Конрад. Избр. труды. / Конрад Н. – М., 1966. - 366 с.
18. Н. Шакармамадов «Фалак–аз сурудҳои суннати мардумӣ / Шакармамадов Н. / Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – Бахши 2 (илмҳои гуманитарӣ). - 2002, № 4. - С. 75-85.
19. Р. Амонов. Аз паи ҳикмати халқ. Очерки илмӣ – бадеӣ Амонов Р./ - Душанбе: Ирфон, 1963.- 590 с.
20. Саидҷалоли Бадахшӣ. Баҳр–ул–ахбор. Таҳияи Раҳмонқулов. Саидҷалоли Бадахшӣ / Хоруғ: Помир, 1992. - 55 с.
21. Сачодӣ Саидҷафар. Фарҳанги луғот ва истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ / Саидҷафари Сачодӣ - Техрон 1991. - 550 с.
22. У Шохзодамуҳамадов «Чароғравшанкунӣ» - оини исломии исмоилиёни Осиёи Марказӣ / Шохзодамуҳамадов У./ Носири Хусрав. Дирӯз, имрӯз, фардо. – Хучанд, 2005. - С. 585-591.
23. Хусрав Носир. Вақидин. / Носири Хусрав – Душанбе: Амри илм, 2002. 380 с.
24. Шакармамадов. Н. Ҷонбобоев. Н.Лаъли кӯҳсор. / Н. Шакармамадов. Н. Ҷонбобоев. – Хоруғ: Маърифат, 2003. - 110 с.
25. Шерзод Абдулозода. Асосҳои диншиносӣ /Абдулозода Шерзод– Душанбе: Дониш, 2001, -650 с.
26. Ҳусайналай Мулло / Ҳофиз ва мусиқӣ. Мулло Ҳусайналай-Техрон 1371х. (1972м). - 850 с.
27. Brown Edward A Literary history of Persia. /Edward Brown - vole – 1, - London 1919.- P. 555.

НАЗАРИ ИҶМОЛӢ ДОИР БА ПАЙДОИШИ МАДҲИЯ ВА ИНКИШОФИ ОН

Аз таҳқиқоти муҳаққиқони хоричӣ ва ватанӣ роҷеъ ба таърихи пайдоиши мусиқӣ бармеояд, ки решаи он ба замони пеш аз ислом мутааллиқ буда, равнақу инкишофи он аз замони Ҳахоманишӣ, ки мардуми форсу тоҷик дар замони мазкур аз таърихи фарҳанги ғанӣ бархурдор буданд, маншаъ гирифтааст.

Аз гуфтаҳои фавқузикр то дараҷае равшан мешавад, ки мадҳиясароӣ дар адабиёти форсу тоҷик аз қадимтарин анвои шеър қарор гирифта, шояд ҳангоме, ки гӯяндагони форсиабон пас аз зуҳури шеър ва шоирӣ ба суҳанварӣ оғоз кардаанд, нахустин мавзӯи расмӣ мадҳ ва ситоиши салотин ва умаро буд. Сарчашмаҳои қадима шаҳодат медиҳанд, ки дар ибтидо мадҳ бунёди суруд -сурудан (ситоиш кардан) буд. Дар адабиёти аҳди қадим аҷодонамон суруд бар ашъоре хонда мешуд, ки дар ситоиши худоён, баҳодурон, сарварони қабилаҳо, дар мадҳи офтобу моҳ, замин, оташ ва амсоли инҳо

офарида шудааст. Аз ин нигоҳ, мадҳия ҳамчун як унсури суруд буда, решаи он ба давраи рафта мерасад, ки ҳанӯз дар байни қавму қабилаҳои ҳинду – ориё тафриқа ва ҷудоии ҷиддӣ вучуд надошт. Муаллиф то ҷое ки имкон аст, доир ба пайдоиши мадҳиясароӣ аз нақлҳои гуяндоҳ ва сарчашмаҳои зиёд истифода бурда, андешаҳои хешро роҷеъ ба марҳилаҳои таърихи пайдоиш ва интишори мадҳия аз замони зардушт то замони муосир ба таври иҷмолӣ баён намудааст.

Вожаҳои калидӣ: мадҳия, суруд, мусиқӣ, нағма, муноҷот, мадҳияхон, қасида, фалак, маросим, мутриб, мадҳиясароён, ҷароғравшан.

КРАТКИЙ ОБЗОР ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖАНРИ МАДХИЯ

Согласно исследованиям зарубежных и отечественных ученых по истории музыки, ее корни глубоко уходят в доисламские времена, а ее развитие восходит к периоду Ахеменидов, в то время как персидский и таджикский народы имели богатую культурную историю. Исходя из вышесказанного, панегирические песни являются одним из видов песнопения древних времен в таджикской персидской литературе. Стоит отметить, что первой официальной темой стихов была похвала королей и эмиров. Древние источники свидетельствуют, что в начале хвала осуществлялась путем сочинения песен. В прошлые времена наши предки пели песни, где восхваляли богов, героев, вождей племен, восхваляли солнце и луну, землю, огонь и так далее. Гимн также считался элементом песни, который брал начало от того времени, когда не было серьезного разделения между арийскими племенами. Автор использует повествования многих ораторов и источников о происхождении панегирика и обобщает свои взгляды согласно этапам истории возникновения и издания гимнов от зороастризма до современности.

Ключевые слова: хвалебное, песня, музыка, мелодия, молитва, восхваление, музыкант, қасида (од), фалак (небо), обряд, певцы, ҷароғравшан.

A SHORT OVERVIEW OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE MADIYA GENRE

According to the studies of foreign and domestic scientists on the music history, its roots go deep into pre-Islamic times, and its development dates back to the Achaemenid period, just when the Persian and Tajik peoples had a rich cultural history. Based on the foregoing, panegyric songs are one of the types of chants of ancient times in Tajik and Persian literature. It is worth noting that the first official theme of the poems was the praise of kings and emirs. Ancient sources testify that praise was first realized through songwriting. In the past, our ancestors sang songs where they praised the gods, heroes, tribal leaders, praised the sun and moon, earth, fire and so on. The hymn was also considered an element of the song, which originated from the time when there was no serious division between the Aryan tribes. The author uses the narratives of many speakers and sources about the origin of the panegyric and summarizes his views according to the stages of the history of the emergence and publication of hymns from Zoroastrianism to modern times.

Key words: laudatory, song, music, melody, prayer, praise, musician, qasida (od), falak (sky), rite, musicians, charo gravshan singers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таваккалов Х. – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Сведения об авторе: Таваккалов Х. – кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

Information about the outhor: Tavakkalov H. – candidate of philology sciences of the Literature department and Journalism at Khorog State University named after M.Nazarshoev Phone:(+ 992)28213323. E-mail: haydar6060@mail.ru

УДК: 82-2

МАВҚЕЪИ НАХУСТ ҚИССА ДАР ЭҶОДИЁТИ СОРБОН

Х. А. Ҳошимова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ҷараёни адабии имрӯзаи мо дар фазои истиқлолият муттасил бо роҳу равиши нав инкишоф меёбад, ки ба ин пайравӣ ва идома додани суннат ва анъанаҳои адабиёти классикии мо мусоидат менамояд, зеро осори гаронбаҳои адабиёти гузаштаи мо ҳамеша дорои ғояҳои баланди адолатпарварӣ, ҳақиқатситоиву ватандӯстӣ ва инсонгароӣ буду ҳаст. Нависандаи имрӯз осори гаронбаҳои гузаштаи форсу тоҷикро бо тамоми ҷузъиёт ба пуррагӣ мутолиа намуда, дар доираи суннатҳои адабию ҳунарии он бо назари тоза асари нав таълиф мекунад. Ҳамчунин фазои нави сиёсӣ дар давраи истиқлол раванди минбаъдаи инкишофи жанрҳои адабию низ муайян намуд ва тадқиқ намудани паҳлӯҳои ғоявию бадеӣ ва сохтори онҳо шаклу мазмун, шаклҳои нави тасвирро муайян хоҳад кард.

Ба ин маънӣ адабиётшинос А. Набавӣ ишора карда мегӯяд, ки «дар адабиёти кунунӣ (даврони истиқлол дар назар аст – Х.Х.) шаклу мазмун тағйир ёфт, ки шаклҳои нави тасвир навиҳоро ба вучуд овард. Акнун дар адабиёт масъалаҳо умумиинсонӣ шуда, дар асоси навиҳо жанрҳо як андоза тағйир ёфтанд [4, 28]. Чунин тағйирот дар жанри қисса ба амал омад, ки дар ибтидо дар адабиёти даврони шӯравӣ таҳти унвони «повест» маъмул буд ва бо таъсири адабиёти рус дар адабиёти тоҷик арзи вучуд кард. Албатта, дар адабиёти гузашта жанрҳои адабӣ дар шакли дигар давраи муайяни пайдоиш, ташаккул ва таҳаввулотро аз сар гузаронидаанд. Аз он ҷумла жанри қисса дар адабиёти форсу тоҷик дар

қатори дигар жанрҳои машҳури адаби мавқеи муҳим ишғол мекард. Ҳудуди жанрии қисса, – ба ақидаи адабиётшинос Х. Шарифов, – дар адабиёти классикии форсу тоҷик равшан нест. Баъзан онро ба маънои ҳикоя ва достон ҳам истифода мекунанд. Вале фарқи қисса аз достон иборат аз он аст, ки достон ба мочарое асос меёбад, вале қисса вусъати саргузашти шахсро аз замоне то замоне дар бар мегирад [14, 432].

Муҳаққиқи эронӣ Ҷамол Мирсодиқӣ дар баҳси «Ақсоми қиссаҳои мансури мутуни адабии гузаштаи форсӣ бо таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои ғолиби онҳо» аз ҷаҳор навъи қисса ном мекунанд: қиссаҳое, ки ба оини кишвардорӣ, давлатдорӣ, тиҷорат ва адлу некӯии подшоҳону амирон бахшида шудаанд. Қиссаҳое, ки дар бораи аҳли бузургони мазҳабу дин маълумот медиҳанд, яъне қиссаҳои тарҷумаҳолаанд. Дигар бахш қиссаҳое, ки мафҳуми ирфонӣ мазҳабӣ дар он шарҳ дода мешавад. Ва ниҳоят ба гуруҳи чорум муаллиф қиссаҳои тарбиявӣ-ахлоқиро, ки ҷанбаҳои таърихиро ҳам дар бар мегиранд, мансуб донистааст [15, 30].

Тибқи маълумоти эроншинос О. Хочамуродов дар адабиётшиносии Эрон то солҳои охир таснифбандии воҳиде дар мавриди жанрҳои насри бадеӣ вучуд надошт. Ва дар мавриди таснифбандии насри бадеии форсӣ нуктаи назари ду муҳаққиқи эронӣ, Ризо Бароҳанӣ (дар «Қиссанависӣ») ва Ҷамол Мирсодиқӣ (дар китоби дарсиаш «Қисса, достони кӯтоҳ, румон» ва ҷоми таҷдиди назаршудаи он бо номи «Адабиёти достонӣ») – ро мисол меорад. Адабиётшинос таъкид мекунад, ки Ризо Бароҳанӣ, масалан, таҳти истилоҳи «қисса» тамоми насри бадеии форсиро дар назар дорад. Ҷамол Мирсодиқӣ ин истилохро танҳо дар мавриди насри асотирӣ, ривоятӣ ва классикӣ истифода бурдааст. Умуман, Ҷамол Мирсодиқӣ истилоҳи «қисса»-ро ба ҷои афсона, ҳикоят, саргузашт ва ҳамаи он чизе, ки дар адабиёти мансури классикӣ доштем, истифода мекунад [12, 57].

Донишманди рус Н.Л. Лейдерман истилоҳи жанрро шарҳ дода, дар баробари ин ба хусусиятҳои повест ишора карда, гуфтааст: «жанр – ҳаёли бофта ва тарҳи назариявӣ нест. Жанр ба олами бадеии фард тааллуқ дорад, ба монанди қонун нисбат ба зухурот. Қонуни жанр ба мисли ҳама гуна қонунҳои асосии бадеӣ алоқаи устувори байни мавзӯ ва шаклро шарҳ медиҳад. Ба повест бавежа *бодикқатӣ* хос аст, барои ошкор кардани ихтилофҳои асосии зарбарасони замон ва тамоюлҳо, ба он бавежа *равшанкунӣ* тамоми масъалаҳои «дарднок» дар миёни кулли суолҳои даврӣ хос аст, повест бавежа ба таҳлили ҷиддии ҳуди раванди инкишоф ва ҳалли ихтилофҳои асосии мавҷуда тамоюл дорад» [4,21].

М.Б.Храпченко, донишманди дигари рус, жанрро «падидаи ғайришахсӣ» номидааст. Ба фикри ӯ, жанрҳо дастоварди умумӣ ҳастанд,

лекин дар асарҳои адибони боистеъдод онҳо симои мушаххас пайдо мекунад ва ба шарофати нависандагони бузург тағйир меёбанд ва инкишоф меёбанд [13, 8]. Аз ин нуқтаи назар бармеояд, ки тағйироти инкишоф ёфтани жанрҳо, пеш аз ҳама, ба истеъдоду маҳорат ва ҳунари нависандагон иртибот дорад.

Бояд гуфт, ки нависандагони муосири тоҷик дар жанри қисса суннатҳои насри гузаштаи адабиётро дар шаклу шеваи тоза идома дода, адибоне мисли Саттор Турсун, Урун Кӯҳзод, Сорбон, Абдулҳамиди Самад, Абдумалик Баҳорӣ, Караматуллоҳ Мирзоев, Баҳманёр, Ато Ҳамдам, Равшани Ёрмуҳаммад, Сайфи Раҳимзод ва адибони нисбатан ҷавонтар Саидахмади Зардон, Салими Аюбзод, Абдулқодири Рустам, Зариф Ибод, Тоҳири Муҳаммадризо, Баҳманёри Сонӣ, Садриддин Ҳасанзода, Сирочиддин Шарофиддин, Аброри Зоҳир, Матлубаи Ёрмирзо, Ҳанифаи Муҳаммадохир, Матлубаи Равшандухт, Робия ва дигарон қиссаҳо эҷод кардаанд. Айни замон дар мақолаи мазкур нахустқиссаи нависандаи пурмаҳсули адабиёти муосир, ки дар нимаи дууми қарни XX дар ду давраи таърихӣ фаъолият дорад, Сорбон баррасӣ мегардад.

Нахустқиссаи Сорбон «Занги аввал» соли 1970 эҷод шудааст ва минбаъд қиссаҳои дигари нависанда ба монанди «Санги сипар» (1972), «Ҷӯғӣ» (1973), «Буд, набуд» (1975), «Шинел» (1978), «Сабо» (1980), «Қумрӣ» (1986), «Дашти морон» (1987), «Чархи эҳтиётӣ» (1987), қиссаҳои хурди «Санги лағжон», «Оташбасар», «Кабӯтари сафед», «Хонаи нав», «Пули заррин», «Пиндор» (1995), «Марди танҳо» (2003) ва ғайра пайи ҳам нашр мешаванд.

Метавон гуфт, ки дар адабиёти муосири тоҷик баъд аз Ҷ. Икромӣ нависандае, ки ба саргузашти занон, чехраву шахсияти воқеӣ, хусусан зани деҳот таваҷҷуҳ намудааст, маҳз нависанда Сорбон мебошад.

Адабиётшинос М. Шакурӣ мазмуни ҳаёти пайдо кардани мавзӯҳои дар қиссаҳо ба тасвирифтаи Сорбон ишора карда, қайд мекунад, ки: «Озмоиши устуворӣ дар повестҳои Сорбон «Занги аввал» (1970), «Санги сипар» (1971), «Ҷӯғӣ» (1973), «Буд набуд» (1974) боз амиқтар мазмуни ҳаёти пайдо кард. Он санҷишҳо дар ин повестҳо барои нишон додани рӯҳияи қаҳрамонони замон ва ҳамзамонони мо замина ҳозир карданд» [10, 9]. Дар ин замина А. Сатторзода воқеан дуруст муайян кардаанд, ки фаъолияти эҷодии Сорбон *марҳилаҳои* муайяну вижагӣҳои услубии худро дорад ва ба ин тақсимоҷ мо ҳам мувофиқ ҳастем: дар *марҳилаи аввал*, тавре ки худи адиб эътироф дорад, бештар ба *зикри ҷузъиёти назаррас, ғанҳои* кадучадору *маъноҳои таҳтонидор* диққат дода бошад, дар *марҳилаи дуюм* таваҷҷуҳи ӯ бештар ба *чехраҳову*

шахсиятҳои воқеӣ ва нотакрор ва дар *марҳилаи саввум* ба чанбаи таҳлилӣ, андешаронӣ ва фалсафai зиндагӣ будааст [11, с.15]. Оид ба эҷодиёти Сорбон, аз он чумла, нахустин қиссаи ӯ М. Шакурӣ, Ҷ. Бақозода, Х. Шарифзода, А. Сатторзода, Н. Салимӣ, Х. Асозода, А. Сайфуллоев, А. Набавӣ, Ш. Солеҳов, М. Хоҷаева изҳори назар кардаанд.

Сорбон дар хусуси қиссаи «Занги аввал» ва образи марказии он Ҳамида чунин мегӯяд: «Ҳамида оро додаву зеби «Занги аввал». Ҳаёл мекунам, ки зебоии рӯзгор зан аст. Ман ба зан меҳри беинтиҳо дорам ва нафрати беандоза. Агар зан порсову рисолавӣ бошад, мадҳу сано бод ба ӯ! Ман зиёд тасвир кардам занҳои рисолавиро: Ҳамида, Ашӯра, Шаҳбону, Сабо, Соро, Садафмоҳ, Қумрӣ, Ҷаҳоноро, Саида, Ширбадан ва Шарифа, ки Шумо ҳоло ӯро дучор наомадаед. Кӯшидам, ки дар симои занон зани фидокор, чафокаш, сабрпеша, пок, порсо ҳувайдо бошад ва ба хонанда гуфтам: зане, ки рӯзгодорӣ мекунад, дарвешро шоҳ мегардонад, чунин бояд» [11, 300].

Инак, қаҳрамони марказии қиссаи «Занги аввал»-ро, ки мазмуну мундариҷаи қисса ба саргузашти ӯ алоқманд мебошад, баррасӣ менамоем.

Дар «Занги аввал» Ҳамида, чеҳраи марказии қисса аст, ки зери андешарониҳои хеш саргузашту ҳодисаҳо ва воқеаҳои аз саргузарондаашро ба хотир меорад. Нависанда зери андешарониҳои Ҳамида тамоми сужети қиссаро тарҳрезӣ намудааст. Адабиётшинос Маъруф Раҷабӣ дар мақолае таҳти унвони «Мавзӯи зан дар қиссаҳои Сорбон» (дар маҷмӯаи «Ба фикри ман») баъзе андешаҳои хешро дар бораи чеҳраи Ҳамида ва хислату характери ӯ иброз намудааст, ки ба баъзеи онҳо мо розӣ шуда наметавонем ва зимни таҳлил ба ин масъала ишора хоҳем кард.

Сорбон нависандаи вуқӯъгӯӣ мебошад, чунон ки дар замони шӯравӣ истилоҳи «реалист» маъмул буд, асарҳояшро тақия ба методи реализм эҷод намудааст. Агар ба тамоми асарҳои эҷодкардаи нависанда таваҷҷуҳ намоед, пай хоҳед бурд, ки асарҳояш бештар «асоси воқеӣ» доранд ва рафтору гуфтори қаҳрамонҳояш табиӣ ва хотирмон тасвир шудаанд.

Дар қиссаи «Занги аввал» қисмати мураккаби зан ва талошу ноумедии ӯ мавзӯи асосӣ буда, зимни андешарониҳо, хотираҳо ва таҳлилҳои амиқи образи марказии қисса – Ҳамида, бозтоб шудааст. Ҳамида дар ибтидо рӯзҳои наҳси ба дунё омадаашро ба хотир меорад, ки дар ёд ва интизории падару бародар мегузаштанд, вале бо вучуди он аз талхии рӯзгор ва ҳодисаҳои дар зиндагӣ ба вуқӯъ пайвастааш

«зиндагиरो ширин» медонад. Нависанда тавонистааст, ки дид, дар қисса андешарониҳо ва дарду алами Ҳамидаи худрсолро дарк кунад, олами ботинии духтари хурдро амиқу равшан тасвир намояд. Хусусан, аввалин нишонаҳои сар задани ҳиссиёти муҳаббат дар байни Ҳамида ва писари аммааш – Аҳрор, дигаргун шудани ҳолату авзоъ ва фикру рафтори онҳоро нависанда аз забони Ҳамида табиӣ ва самимона ба тасвир овардааст: «Ҳамон вақт фаҳмидам, ки зиндагӣ бояд аз ҳурмату эҳтиром иборат бошад. Орзу мекардам, ки мардум хеле ором ва бо мулоҳиза ба ҳам сухан гӯянд, мағал накунад, зеро дар хомӯшиву оромӣ маънии гапро кас хубтар мефаҳмад ва ҷавоби мувофиқе ёфта метавонад. Ҳис мекардам, ки дар сукути шабҳо ва субҳдам овози булбулу парандаҳо ва ё суруде ба гӯш хеле форама ва маънидор мерасад ва дар байни ин сурудҳо овозе ба гӯш расад, ҳаловаташ гум шавад» [8, 29]. Дилбастагии Ҳамида ба кабутарҳо як андоза ӯро аз воқеияти зиндагӣ ва душвориҳои он таскин мебахшад, ҳатто орзуи танҳо некиро пеша кардани мардум барои Ҳамида шабеҳи беозории кабутарҳо аст. Дуруст аст, ки Ҳамида дар солҳои босмачигарӣ ва баъди ҷанг дар зиндангӣ ҷабру ҷафои зиёде мекашад ва дар ҳама ҳолат сабру мулоҳизакорӣ, ахлоқи ҳамида ва поксириштиро дар худ нигоҳ медорад. Дар чеҳраи ӯ нависанда тамоми хислатҳои занони одии меҳнатдӯсту покдоман, пуртоқату самимӣ ва дорои ахлоқи ҳамидаи инсониро инъикос намудааст.

Адабиётшинос М. Раҷабӣ қайд мекунад, ки Ҳамидаи «Занги аввал» мубориз набуд... Равшан аст, ки аз атрофиён ҷабру ҷафо кашидани қаҳрамон дар солҳои бесомонии ҷанг ва ҷанд соли пас аз ҷанг ба тасвир омадааст. Лекин Ҳамида аз ягон имконоти иҷтимоии сохти шӯравӣ дар муборизаи зидди нобақорон на фақат истифода намекунад, балки дар ин хусус ягон фикре ҳам надорад [7, 46]. Каромутуллоҳи Шукруллоҳӣ оид ба андешаи адабиётшинос нисбат ба ин қисса чунин изҳори назар кардааст: «тасвири рӯйдодҳои нуговори хусусиву ҷузъии сарнавишти инсонро аз вежагии шеваи нигориши Сорбон дар қиссаи «Занги аввал» дониста, иддао мекунад, ки қариб тамоми рӯйдодҳои ҳаёти қаҳрамони асосӣ – Ҳамида, аз ҷумла, Собирро корд задану ҳамсар шуданаш бо раиси Комил, хусусан сабаби ҷудо шудани Ҳамида аз Комил, ба Душанбе омадан ва баъзе мочароҳои дар ин ҷо рӯйдода тасодуфианд.... Ҳодиса дар «Занги аввал» ба сифати риштаи устувори пайдогари моҳияти иҷтимоии замон нест. Тасвири тасодуфҳо ба хоштири тасодуфхост, мазмуни мунтазам дида намешавад. Дар натиҷа мазмуни асар аз он иборат шудааст, ки Ҳамида пайваста ҷабру ҷафо мебинад...» [8, 86]. Ба ин баҳогузорию адабиётшинос Каромутуллоҳи Шукруллоҳӣ мегӯяд, ки «ин ҳукми бисёр қатъӣ, вале беасос дар ҳаққи қиссаест, ки

муаллифаш хеле чавон буд ва таҷрибаи зиёди нависандагӣ надошт. Дар асл маҳз ба воситаи ҳамин қисса нависанда тавонист, ки концепсияи хосашро дар шинохт ва тасвири инсон шакл диҳад ва хувияти фардии шахсиятҳои асарро бо усули ҳаракати ҳамешагӣ ва корбурди таҳакқуқ бахшад» [8, 86]. Ба ин ақидаи адабиётшинос М. Раҷабӣ мо низ розӣ шуда наметавонем, зеро дар симои Ҳамида нависанда зани одиеро ба тасвир овардааст, ки воқеан ахлоқи покиза ва сифатҳои неки инсониро доро мебошад ва ба мубориза барнахостани ӯ бар зидди нобакорон на ба «маҳдудияти назари иҷтимоӣ»-аш алоқаманд аст, балки ба маърифат, ҳулуқу атвор, яъне характер ва табиати вай, ки воқеан ҳам соддалавҳона, вале самимӣ мебошад, вобастагӣ дорад. Дигар ин ки Ҳамида дар зиндагӣ ба воқеа ва талхҳои зиёде гирифта мешавад ва ба шахр омадани ӯ на ба мақсади ҳалосӣ ёфта аз муҳити носозгор, балки чустанӣ роҳи нави зиндагӣ буда, дар ин маврид даст кашидан аз ҷои иқомату ёру дӯстон як навъ эътироз баён кардан ба нобасомониҳои зиндагӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат метавон гуфт, ки нависанда дар симои Ҳамида дар баробари он ки ба зани раис буданаш нигоҳ накарда, ба кори ҷамъиятӣ машғул мешавад ва дар давраи ҷанг бо меҳнатдӯстии худ ва тарбия намудани ҷавонон саҳми арзанда мегузорад, тамоми ҳислатҳои ҳамидаи зани тоҷикро фардӣ кунонидааст. Дигар ин ки Сорбон нависандаи вуқуъгӯро аст ва аз ин ҷиҳати сабқ тарзи баёни ӯ фарқ мекунад, дар қиссаи «Занги аввал» нависанда зимни хотираҳо қиссаро оғоз намуда, яъне дар рӯи лирикӣ ё ин ки дар усули бозгашт саргузашти зани солхӯрдаро аз айёми наврасӣ то даври воқеаи нақл мекунад. Дар ин қисса нависанда аз он ҷиҳат, ки қисме аз саргузаштро шунидаву дар қисмати дувуми он бевосита ҳамчун яке аз писархонди Ҳамида амал мекунад, сарнавишти образи асосиро амиқ ба тасвир мегирад.

Нависанда симои Ҳамидаро ҳамон тавре ки ҳаст, ба тасвир оварда, ҳамчун арзи сипос гузоштан ба некиҳои ӯ дар нигоштаҳои хотиромон намудааст. Ба ин маънӣ Караматуллоҳи Шукруллоҳӣ дар китоби «Нависандае, ки ба касе монанд нест» ишора кардааст, ки «дар ин қисса воқеият ривоят намешавад ва мо фосилаеро бо он ҳис намекунем, балки нависанда воқеиятро ҳамон гуна ки воқеан ҳаст, дар назар меоварад ва ба мо менамояд» [15, 84].

Дар қисса олами ботинии Ҳамида дар зимни фикру андешарониҳои ӯ равшан намудор мешавад: «Ман модар нашуда будам, вале ба қадри модар мерасидам. Рафтори модарам ба ман зиндагӣ омӯхта буд, маро насихат мекард ва дар зиндагӣ ҳама чиз шуданаш мегуфт ...» [7, 64]. Эҳтироми модар, гӯш додан ба насихатҳои ӯ барои Ҳамида дарси ибрат буд, ки аз ҳар як сухани модар ӯ панду таҷрибаи зиндагӣ меомӯхт. Аз

ҷумла, модараш мегӯяд: «Хурсандӣ сад ман борро мебардорад, вале хафагӣ сад ман бар сарат мезанад» [8, 64]. Нависанда тавонистааст, ки дар симои Ҳамида олами зани воқеан ҳам дилшикастаю пурғам ва талхкомро зимни воқеаву ҳодисаҳо ва рӯйдодҳои бесарусмон воқеӣ қаламдод намояд.

Дар қисса чехраи якчанд заноне ба тасвир омадаст, ки яке аз дигаре бо хулқу атвор ва хислат ба ҳам муҳолиф буда, аз ҷиҳати хислат аз ҳам тафовут доранд. Образҳои Гулсум, Салима, Ҳабиба, Манзура, донишҷӯён Ҳокима ва Гулӣ дар қисса яке бештар ва дигаре аз онҳо танҳо зимни ягон воқеа ё ки дар мавриде Сорбон тасвир ва ёдовар намудааст. Масалан, Гулсум зани хона буд ва дар вақти зарурат бо ҷасорат ва нотарсона аз шавҳари худ Собир-амак дар суд ба тарафдории Ҳамида шохидӣ медиҳад. Ба ҷасорати ин зан Ҳамида ҳам дар ҳайрат афтада буд, зеро Собир аз ҷумлаи мардони бадҷаҳлу бераҳм буд ва метавонист барои ин рафтори зан ӯро ҷазои сахте диҳад. Ба ин нигоҳ накарда, Гулсум ҳақиқати ҳолро дар муҳофия рӯш накард, балки асли ҳодиса ва воқеиятро иброз намуд. Салима образи дигари қисса ҳамчун зане амал мекунад, ки боиси вайронии зиндагии Ҳамида ва ҷудо шудани ӯ аз шавҳараш гардидааст. Бо вучуди он назари Ҳамида ба ин зан на ҳамчун рақиб, балки ҳамчун занест, ки шавҳараш Комил ба ӯ таваҷҷуҳ намудааст. Ҳамида дар хусуси Салима чунин андеша дорад: «Салима дили васеъ дошт, дар хонаи танг ҷой мегирифт, вале ба дили ман дунё тангӣ мекард» [8, 67]. Одатан занон дар зиндагӣ баҳри бахту саодат ва ниғаҳдории ободии хонадони худ бо ҳар роҳ мубориза бурда, нисбат ба рақибҳои худ бо ҳар гуна роҳ зиддият нишон додани мешаванд. Вале Ҳамида бо сабаби он ки худро дар назди шавҳараш «гунаҳгор» мешуморид, зеро ки фарзанд надошт ва аз тарафи дигар ҳисси бадбиниву нафрати зани тағояш, ки дар ҳар мавриди муносиб ба ӯ дармеафтад, боиси ба шаҳр фирор кардани ӯ мегардад. Ҳамида нисбат ба Комил – шавҳари худ эҳтиром ва ақидаи мусбат дошт, ки он зери андешарониҳо ва таҳлилҳои зиндагии хеш равшан ҳувайдост: «Комил барин марди вазнини ҳалим, ки бевафой кард, аз дигарон чӣ гила? Гила ҳам не... шояд ҳамин хел чизҳо зарурате дошта бошад. Аз мансаб, вазифа. Не! Инҳо сабаб шуда наметавонанд. Комил чизи дигар меҳост. Шумо инро аз ман хубтар мефаҳмед. Ман ҳам меҳостам, ки ӯ фарзанд дошта бошад...» [8, 19]. Чунин мисолҳо дар қисса зиёданд, ки Ҳамида аз тақдир ва аз талхҳои зиндагӣ ба танг омада, касеро гунаҳгор кардани ҳам нест, балки бо маҷрои зиндагӣ ҳаёти худро идома додани мешавад ва барои азият надодани дигарон ҳаёти дигарро ихтиёр мекунад.

Нависанда дар шаҳр воқеаву саргузашти Ҳамидаро ба тасвир оварда, муҳити дигар ва симоҳои дигари қиссаро ба тасвир кашидааст. Шаҳр он чоест, ки ғайр аз мардуми муқимӣ, аз ҳар гушаву канори давлат ба он бо зарурате меоянду мераванд ё ин ки он чо мемонанд. Аз ин ҷиҳат, дар шаҳр Ҳамида бо шахсоне вомехӯрад, ки ба ҳаёти ӯ таъсири ҳам мусбат доштанду ва ҳам манфӣ. Масалан, дар қисса Манзура занест, ки дорои рафтору кирдори нопок буда, дар баробари рафторҳои ношояму бадахлоқонааш ба Ҳамида некӣ мекунад. Ин зани айшдӯсту пулпараст, ки ба ҳамин роҳ Ҳамидаро низ бурданӣ мешавад, дар охир аз кирдору рафторҳои ношоями худ пушаймон шуда, ба роҳи дурусти зиндагонӣ рӯ меорад. Дар муқоиса ин ду зани аз ҷиҳати хулқу атвор бо ҳам зид, яке покгинат ва дигаре бадгинату нопок, бо тарбияи муҳиту олами маънавии хеш аз ҳам тафовут доранд.

Ҳамин тариқ, нависанда зимни тасвири образ ва саргузашти образҳо дар қиссаи «Занги аввал» кушидааст, хусусиятҳои равонӣ ва ахлоқии онҳоро ба таври воқеӣ тасвир намояд. Тарзи зиндагии занони деҳотӣ дар солҳои ҷанг ва шаҳрро дар солҳои баъди он нависанда дар ҷараёни нобасомониҳои зиндагии онҳо ба тасвир кашида, фарқи муҳити маънавию ахлоқии онҳоро дар қиссаи зимни воқеаву ҳодисаҳо нишон доданӣ шудааст. Образи марказии қисса – Ҳамида аз таҷрибаи зиндагии худ ба воситаи хотираҳо ва таҳлилҳои ба зухур омадааст. Саргузашти ин зани ҷафокашида ва талхӣ рӯзгор насибгашта, образи воқеии бештари занони он даврро дар худ инъикос намудааст.

Сорбон дар нахустин қиссаи худ ба тасвири воқеаҳои солҳои сиву панҷоҳи асри XX таваҷҷуҳ намуда, ҳаёти воқеии зан, маънавиёту ахлоқи ӯро тасвир менамояд. Тавассути хотираҳои Ҳамида нависанда ҷабру ҷафо ва солҳои душвори замонро нишон додааст, ки зерини пиндорҳои зиёди ҳаётӣ ва таҷрибаи зиндагии ӯ ба тасвир омадааст. Воқеан ҳам баъд аз Инқилоби Октябр зан дорои ҳуқуқҳои зиёде гардид, вале раванди дар амал татбиқ шудани он замони муайянеро тақозо мекард, зеро назари маҳдуду пасти нисбати занон мавҷудбудаи он давр имкон намедод, ки зан аз озодӣ ва ҳуқуқҳои воқеии худ ба таври комил истифода барад. Дигар шудани рӯҳияву тафаккури зан вазҳи таърихӣ дорад ва Сорбон дар саргузашти як занӣ одӣ деҳотӣ, ки танҳо тарбияи модарро гирифта буду эҳтироми ӯро пос медошт ва бо панду насиҳати ӯ дар ҷабру ҷафоҳои зиндагӣ сабру тааммул мекард ва аз ҳама муҳим покгинат буд, воқеияти замонро инъикос намудааст. Дар тасвири чехраи зан нависанда дар қиссаи нахустини худ аз тахайюлотӣ бадеӣ даст кашида, воқеиятро он чуноне ки ҳақиқат қаламдод намуда, маҳдудияти назарии замонро ба ин васила нишон додааст.

АДАБИЁТ

1. Бақозода, Ҷ. Чустучӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
 2. Бақозода, Ҷ. Нависанда ва идеали замон / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
 3. Қаюмова Д. Хусусиятҳои жанрию услубии ҳикоя ва повестҳои Сорбон / Д. Қаюмова. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 232 с.
 4. Лейдерман, Н.Л. Движение времени и законы жанра: монография / Н.Л. Лейдерман. – Свердловск: Сред. Урал. кн. изд.-во, 1982. – 256 с.
 5. Набавӣ, А. Чустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
 6. Раҷабӣ М. Ба фикри ман / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 211 с.
 7. Раҷабов М. Сухани саҳт нишони ҳаққоният нест / М. Раҷабов // Адабиёт ва санъат. – №44 (569).3.11.1988. – С.4.
 8. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди I. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
 9. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди II. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 444 с.
 10. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди III. Қиссаҳои хурд. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2010. – 408 с.
 11. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 487 с.
 12. Хоҷамуродов О. Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX (поэтикаи жанр) / О. Хоҷамуродов. – Душанбе: Маркази эроншиносӣ, 2003 – 233 с.
 13. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы – соч. в 4х тт. Т.3.,- М.,1981.-431 с.
 14. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4–9 хичрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.
 15. Шукруллоҳӣ К. Нависандае, ки ба касе монанд нест / К. Шукруллоҳӣ. – Душанбе: «Балоғат», 2016. – 248 с.
16. میرصادقی ج. اناسیر داستان / ج. میرصادقی. – تهران: شفاء، 1367. – 494 ص.
17. میرصادقی ج. ادبیات داستانی / ج. میرصادقی. – تهران: صدف، 1374. – 543 ص.

МАВҶЕИ НАХУСТҚИССА ДАР ЭҶОДИЁТИ СОРБОН

Дар мақола нахустин қиссаи Сорбон зери унвони «Занги аввал» баррасӣ шудааст. Сорбон нависандаест, ки то кунун дар бораи густариши жанрҳои бадеии насри ӯ, таҳлили сохторӣ, сабку маҳорати образфаринӣ, поэтикаи жанрҳои алоҳидаи адабӣ, забон, тарзи баён ва ҷанбаҳои эстетикиву бадеияти осораш дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти амиқе ба назар намерасад. Гарчанде дар охири солҳои 80-ум баъзе мақолаҳо ва тақризҳои ҷудоғонаи адабиётшиносон М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, Ҷ. Бақозода, А. Сатторзода, А. Набавӣ, М. Раҷабов, Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ ва дар соли охир таҳқиқоти ҷудоғонае, ки ба масъалаҳои вижаҳои жанриву услубии ҳикояву повестҳои Сорбон дар адабиётшиносии тоҷик анҷом дода шуда бошад ҳам, вале дар бораи ташаккули шахсиву адабии адиб, ҷустуҷӯҳои ва бозёфтҳои нависанда таҳқиқи амиқи ҷамъбасти ба сомон нарасидааст.

Дар адабиёти муосир инчунин насри Сорбон ва сабки фардии ӯ то ин замон амиқ ва ҳамачониба омӯхта нашудааст. Бидуни баъзе мақолаҳои ҷудогона, нуктаи назарҳои аҳли илму адаб ва як рисолаи илмии Д. Қаюмова доир ба «Хусусиятҳои жанриро услубии ҳикоя ва повестҳои Сорбон» насри калонҳаҷми нависанда пурра таҳқиқ нашудааст.

Ба ақидаи муаллиф баррасии марҳилаҳои рушди насри бадеии Сорбон бо диди тоза, ки давраҳои муайяно дар бар мегирад, дар раванди тақомули насри бадеии тоҷик пажӯҳиши ҷудогонаеро тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: жанр, қисса, адиб, ташаккул, насри бадеӣ, раванд.

МЕСТО ПЕРВОЙ ПОВЕСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ СОРБОНА

В статье рассматривается первая повесть Сорбона, названная как «Первый звонок». Сорбон является писателем творчество которого в таджикском литературоведении до сих пор не исследована всесторонне, особенно жанровое художественное развитие его прозы, не проведен композиционный анализ, его стиль и мастерство в создании образов, поэтика литературных жанров, язык, стиль выражения, эстетические и художественные аспекты его прозы.

Несмотря на то, что в конце 80-90-х годов посвящены статьи и отдельные отзывы литературоведов М. Шукурова, А. Сайфуллаева, Х. Шарифова, Дж. Бакозаде, А. Сатторова, А. Набиева, М. Раджабова, Кароматуллохи Шукруллохи, кандидатская диссертация Д. Каюмовой в которых рассматриваются вопросы связанные с содержанием и художественные особенности структуры рассказов и повестей Сорбона. Однако, не изучено творческое развитие писателя, его новаторство в создании произведений, что требует глубокого исследование прозы писателя.

В современной литературе до сих пор всесторонне не изучена проза и индивидуальный стиль Сорбона. Исключение составляют некоторые отдельные статьи, точки зрения ученых, литераторов и кандидатская диссертация Д. Каюмовой на тему «Жанровые и стилевые особенности рассказов и повестей Сорбона».

По мнению автора статьи рассмотрение этапов развития художественный прозы Сорбона с новой точки зрения, которое охватывает определенные периоды, в процессе развития художественной таджикской прозы требует отдельное исследование.

Ключевые слова: жанр, повесть, писатель, развитие, художественная проза, процесс.

THE PLACE OF THE FIRST STORY IN THE WORK OF SORBON

The article examines the first story of Sorbon, called "The First Call". Sorbon is a writer whose work in Tajik literary studies has not yet been studied all over the world, especially the artistic genre development of his prose and compositional analysis, his style and skill in creating images, the poetics of literary genres, language, style of expression, aesthetic and artistic aspects of his prose. Despite the fact that at the end of the 80-90s, articles and individual reviews of literary critics M. Shukurov, A. Sayfullayev, H. Sharifov, J. Bakozade, A. Sattorova, A. Nabieva, M. Radzhabova, Karatullokh Shukrullokh, PhD thesis of D. Kayumova, which deals with issues related to the content and artistic features of the structure of Sorbon's stories and novels. However, the creative development of the

writer, his innovation in the creation of works has not been studied, which requires a deep study of the writer's prose.

In modern literature, the prose and individual style of Sorbon has not been comprehensively studied yet. Some exceptions can be seen in some articles, the point of view of the scientists, writers and the candidate dissertation of D. Kayumova on the topic 'Genre and stylistic features of Sorbon's stories and novels. According to the author of the article, the consideration of the stages development of Sorbon's artistic prose from the new perspectives which covers certain periods, in the process of the development of artistic Tajik prose requires a separate study.

Keywords: genre, novel, writer, development, fiction, process.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳошимова Х. А.*- номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Сурога:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. **E-mail:** hurshedah@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-401-30-33

Сведения об авторе: *Хошимова Х. А.* - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. **E-mail:** hurshedah@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-401-30-33

Information about the author: *Khoshimova Kh.A.* - PhD in philology, leading researcher of contemporary literature in Rudaki Institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. **E-mail:** hurshedah@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-401-30-33

УДК: 82-2

БАНДУ БАСТИ РОМАНИ ДУВУМИ «ЗАРАФШОН»

Х. А. Ҳошимова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Бояд гуфт, ки насри муосири тоҷик дар замони истиқлол аз лиҳози фаро гирифтани масъалаҳои муҳимми сиёсӣ ва фарҳангӣ бо хусусиятҳои ба худ хос рушду инкишоф ёфт. Бешубҳа, суннатҳои адабиёти гузашта, таҷрибаи адабиёти даврони шӯравӣ адабиёти ҳамзабонон ва адабиёти ҷаҳонӣ дар эҷодиёти адибони тоҷик тозақориҳоро ба миён овард. Бинобар ин, таҳлилу тадқиқи осори нависандагони ҷудогона имкон медиҳад, ки натавонанд раванди инкишофи насри тоҷик, балки тозақориҳоро ва тамоюлҳои адабӣ дар адабиёти муосири навини тоҷик низ муайян карда шаванд. Ҳамчунин дар таҳлилу тадқиқи таҳаввули насри нав дар марҳилаҳои гуногун омӯзиши хунару

маҳорати нависандагӣ, воситаҳои адабию ҳунари, тарзи сохтани банду басти асари бадеӣ, нигориши воқеа аз зовияи диди муайян ва ҳамин гуна масоили марбут ба илми поэтика маҳорату сабк ва тақомули ҳунари нигориши нависандаро дар насри муосир мушаххас менамояд. Метавон изҳор дошт, ки назарияи поэтика низ барои муайян намудани раванди инкишоф ва ташаккули жанрии навъҳои ҳамосавиро дар намунаи насри осори нависандагони ҷудоғона имкон хоҳад дод.

Маълум аст, ки поэтика аввалин назарияест, ки бо номи ҳаким ва файласуфи қадими юнонӣ Арастуи Страгетӣ алоқамандӣ дорад. Мавзӯи омӯзиши банду басти асари бадеӣ, яклухтии асари бадеӣ, маҷмӯи воситаҳои бадеии корфармудаи муаллиф, усули нигоришу шакли таҳқия, банду бофти тасвир, диди олами воқеӣ, натавон эҷодиёти нависандаи ҷудоғона, балки як марҳилаи муайяни адабиёти даврро низ меомӯзад. Илова бар ин, дар асоси ин омӯзишу таҳқиқ натавон яклухтии шакли бадеии асари офаридаи нависанда дар навъи жанрҳои гуногун, балки сабки фардии нависандаро низ метавон муайян кард.

То ба ҳол дар бораи густариши жанрҳои бадеии насри Сорбон таҳлили банду баст, сабку маҳорати образфаринӣ, поэтикаи жанрҳои алоҳидаи навъҳои адабӣ, сабку забон, тарзи баён ва ҷанбаҳои эстетикиву бадеияти осори нависанда дар адабиётшиносии тоҷик, ба ҷузъ як китобу мақолаҳои ҷудоғона ва як рисолаи монографӣ таҳқиқоти амиқе ба назар намерасад.

Метавон гуфт, ки бо беҳтар гардидани вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон насрнависони пуртаҷрибаву ҷавон ба эҷоди асарҳои марбут ба мавзӯҳои мубрам, воқеаю падидаҳои матлубу номатлуб, ғаму ғӯсса, талошу пирӯзии инсон нисбат ба сарнавишту мочароҳои баамаломата оғоз намудаанд. Албатта, дигаргуниҳои таърихӣ иҷтимоӣ дар ҷомеа ба тафаккури нависандагон, аҳли илму адаб низ таъсири амиқ мерасонад. Нависандагон ба эҷоди образҳои нави бадеӣ дар робита бо дигаргуниҳои бамиёномада оғоз карданд. Шояд барои нависандагони ҷавон мутобиқ шудан ба тағйиротҳои нави таърихӣ душвор набуд, вале барои нависандагони давраи шуравӣ вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ то андозае мушкилотро ба миён оварда бошад ҳам, дар давраи нав асарҳои мондагорро эҷод кардаанд. Сорбон низ нависандае мебошад, ки дар назару диди хеш содиқ монда, дар пояи реализм воқеиятро дар бадеият воқеъгарона бозтоб намудааст. Ба ин маънӣ А. Сатторзода ишора карда мегӯяд: «Сорбон нисбат ба зиндагӣ ва рисолати адабиёт назари хосси худро дорад. Вай рисолати аслии адабиёти бадеиро дар бозтоби воқеаҳо, ҳодисаҳо, ҷеҳраҳо – характерҳои нотақрор ва барҷаста дидааст ва дар

асарҳояш маҳз дар бораи зиндагӣ ва саргузашти ҳамин гуна одамон сухан ронда, воқеаҳо ва ҳодисаҳоеро ба қалам овардааст, ки ғавқулода мебошанд» [6, 15].

Сорбон изҳор медорад, ки осори классиконамон «Ҳазору як шаб»-ро, «Точикон»-и Бобочон Ғафуров, асарҳои Гогол, Достоевский, Чехов, Толстой, Шолохов, Айтматов, Распутин, Думбадзе, Быков, Герман Гессе, Томас Манн, Хэменгуэй, Маркес ва адабиёти Хитою Японӣ ва ғайраро мутолиа мекунад, ки дар насри нависанда таъсири ин адабиётҳоро мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар мақолаи мазкур танҳо дар мисоли романи дувуми «Зарафшон», «Шарифа» (1997) банду басти асарофаринии Сорбон баррасӣ мегардад, ки марҳилаи дувуми фаъолияти эҷодии нависандаро ташкил медиҳад.

Роман бо эпиграф, иқтибоси мисраи шеъри Рӯдакӣ «Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад» оғоз ёфта, иборат аз ҳафт фасл, ки ҳар яке аз фаслҳои роман чунин номгузорӣ шудааст: фаслҳои «Гум», «Селоб», «Пасоб», «Оби зулол», «Шохоб», «Тӯфон» ва «Дуоба». Фасли «Шохоб» нисбат ба фаслҳои дигар фарохтару пурвусъат аст, ки сарнавишти модару зани мардсифату поксиришт ва покдоман Шарифа, зани муборизу баномус, бархӯрдҳои оилавии онҳо бо Зухур, қурбонҳои падар – усто Қодир барои писараш Бурҳон, задухӯрди қувваҳои ба ҳам муҳолиф дар яке аз деҳаҳои водии Зарафшон – Амондара дар дигаргуниҳои муҳимми таърихӣ ба тасвир оварда шудааст.

Романро нависанда бо таҳкияти аҳли оилаи усто Қодир – писаронаш Бурҳон, Ҷӯра, Сангин ва занаш Шарифа, муносибату андешаҳои ӯ нисбат ба аҳли хонадон бо шарҳу тавсиф оғоз менамояд. Зимни нақл, аз номи шахси яқум нависанда вазъи ноорому пурошӯби ибтидои асри XX-ро, ки бар асари ҳаракатҳои инқилобии Русия дар Ҳукумати подшоҳӣ мавҷи бурҳони шадиди он ба Осиёи Миёна, аз он ҷумла дар деҳаҳои водии Зарафшон таъсири худро гузошта буд, баён мекунад. Хусусан аз чунин вазъияти ноорому пурошӯб ашхоси худхоҳу худшинос ва молу сарватдӯст беку бойҳо, дуздону ғоратгарон, роҳзанҳо, намояндагони Ҳукумати подшоҳии Русия ба мардум зулм мекарданд, ки дар роман вобаста ба сарнавишти қаҳрамонҳои марказӣ ҳадафҳои сиёсӣ иҷтимоӣ чунин ашхос баён шудааст. Нависанда дар роман дар хислату сирати Зухур, сокини деҳаи Амондараи Зарафшон чунин ашхосро ба тасвир мегирад, ки вобаста ба фазои носолими давр худро бар сари мардум ҳоким таъйин карда, ба ҳар роҳу восита зулм мекунад. Дар тамоми дигаргуниҳои замон, пеш аз ҳама ва бештар аз ҳама мардум ҷабру ҷафо ва зулм медиданд ва нависанда дар роман хусусан ба ҳамин

чиҳати масъала низ таваҷҷуҳ намудааст. Дар хатти сюжет Сорбон аҳли оилаи усто Қодир, хусусан қисмати писараш Бурҳон ва завҷааш Шарифабону ва амалу кирдорҳои Зухурро дар алоқамандӣ бо рӯйдодҳои дар деҳа баамаломата воқеъгарона ба тасвир меорад. Зимни таҳқиқ гоҳе нависанда манзараҳои деҳа ва дарёи Зарафшон, Дупуларо тасвир намуда, аз қурбонҳои гирдоби дарёи пурталотум бори дигар инсониятро огоҳ месозад. А. Набавӣ дар бораи офаридаҳои Сорбон чехраи инсонҳои иқтидорманду мубориз, талошгар, ҳимоятгари шарафи худ ва хислату тинаташон пок аз оғози ҷаҳолияти эҷодияш кӯшиш ба харҷ доданро қайд карда, тасвири рисолати инсониро дар ҳифзи нафс ва нисбат ба шинохти зиндагии нависанда, мавқеи ӯро ҳамчун муаллиф чунин изҳори назар кардааст: «Ин ҳадафи иҷтимоиву сиёсии нависанда ӯро ба дарёфти шакли хоси шинохти зиндагӣ во доштааст ва ӯ рӯ овард ба равиши воқеъгарони айнӣ, яъне тасвири зиндагӣ дар манзараҳои зинда, ки дар он нависанда ва ҳадафи шахсии ӯ камтар мавқеъ доранд, балки хулосаи муаллиф ва ғояи асар дар батни матн ва сарнавишти инсонҳо нуҳуфтааст» [3, 294-302]. Дарвоқеъ, дар романи «Шарифа», китоби дувум тақя ба суннати реализми сирф чехраи Шарифаро ҳамчун зани часуру покнат, бо нангу номус ва ба қавли худи нависанда «Модархудо: тахтнишин, бохтиром, тоза, озода, покиза ва начиб»-ро, ки баҳри шавҳару фарзандон, ободии хонадон ва нигоҳ доштани шарафи модарии хеш талош мекунад, Сорбон дар заминаи суннати реализм воқеъгарона ба тасвир меорад.

Бояд гуфт, ки дар ин роман нависанда дар банду баст усули экспозитсияро ба кор мебарад, ки қабл аз таҳқиқи воқеаи асосӣ дар бораи аҳли хонаводаҳои Усто Қодир ва Зухур нақл мекунад. Дар ин қисм бо сабаби сохтани хонаи нави истиқоматӣ Зухур, ки барои қабули меҳмонони «олиқадр» ва дар назди мардум нишон додани баргари хеш бино карданӣ буд, усто Қодирро барои сохтани иморат водор месозад. Аз вақте ки Зухур ба сохтани иморати нав ният мекунад, муносибати мураккабу пурихтилоф, сарнавишти талхи оилаи усто Қодир ва бархӯрдҳои тарафайн дар баробари замони ноороми таърихӣ оғоз меёбад.

Дар фасли аввал «Гум» нависанда аз ду қаҳрамони романҳои аввал ва савум бобо Наврӯз ва Туғрал ёдовар мешавад, ки ин чиҳат алоқамандии воқеаҳои китобҳои аввалу савумро ташкил медиҳад. Номгӯи фаслҳо бо мазмуну мундариҷаи хатти сюжет алоқаманд мебошад, зеро писари усто Қодир – Бурҳон, Зухур ва писараш – Забур баъд аз тӯй гум мешаванд, аввалӣ ба сабаби нангу номус ва дуи дигар, аз тарсу ҳарос ва шармандагӣ муддате аз хонавода ва мардум дурӣ мечӯянд.

Яке аз хусусияти муҳим дар асарҳои Сорбон дар он зоҳир мешавад, ки нависанда дар баробари тасвири олами ботинӣ, монологи андеша, муҳокима, ҳолат ва монологи лирикӣ дар характерофаринӣ натанҳо ба масъалаҳои ахлоқӣ, бархӯрдҳои эҳсосҳои инсонӣ дар ҳолатҳои мухталиф, аз он ҷумла психологӣ, балки ба урфу одат, суннатҳои миллӣ ва боварҳои мардумӣ таваҷҷуҳ менамояд. Ҳамин ҷиҳатро мо дар фаслҳои «Селоб», «Пасоб» китоби дувуми «Зарафшон» мушоҳида менамоем. Тасвири манзараи селоб, сар задани шайтонбод, зилзила ва омадани селобро нависанда баъд аз воқеаи мудҳиши миёни фарзандони Зухур рӯй додани муносибати маҳрамона ба амал меояд, ки як навъ ҷазои инсонӣ ба амалҳои мамнӯъ шинохта шудааст. Ҳамчунин дар таҳқиқи воқеаҳо ва тасвири сарнавишти персонажҳо ривояту қиссаҳо дар ҳикояҳои илҳокӣ, дидани хоб ва нишонаҳои паёми он зимни андешарониҳо, муҳокимарониҳо ва ручӯҳои лирикӣ шарҳу тавзеҳ дода мешавад.

Бояд гуфт, ки қабл аз таҳқиқи фасли асосӣ «Шохоб», ки қаҳрамони марказии роман, модари мардсифату боиродат, пурқуввату бо нангу номус ва покдоману бо ифғат Шарифабону, завҷаи усто Қодир, нависанда бенангиву беномусӣ, қасдгириву бадбинӣ ва кирдорҳои пасти Зухурро баён менамояд, ки асоси ҳамаи бадбахтиҳои хонадони усто Қодир гашта буд. Аз нооромии замон, задухӯрдҳои қувваҳои муҳолиф ва боқимондаҳои Ҳукумати подшоҳӣ дастаҳои муайян ба деҳу деҳкадаҳои дурдасти Тоҷикистон паноҳ бурда, ба монанди Зухур барин лаганбардорон, манфиатҷӯён ва мансабпарастон мардумро чандтарафа зулму ситам меоданд. Ҳамин ҷиҳатро нависанда дар муносибатҳои миёни оилаи усто Қодир ва Зухур дар бархӯрдҳои таърихӣ замон тасвир намудааст.

Дар роман Сорбон қабл аз таҳқиқи ҳар фаслро аз тасвири манзара оғоз менамояд, аз ҷумла дар фасли «Селоб» манзараи фаромадани селобро ба деҳа батафсил чунин баён мекунад: *«Ҳаво соф буд ва бегубор буд. Аз боло, аз паси кӯҳи Гаҳвора як ҷангол пахтаи гозида барин абре пайдо шуд ва онро бод гоз-гоз паҳн кард ва абр кӯҳпораҳоро соя афканда, тиратар гардонда, осмонро фаро гирифтани шуда, дудвор ба авҷи фалак сар кашид. Вале нисфи деҳа ва аз рӯди Зарафшон он тараф кӯҳҳои рӯёрӯ ҳама офтобӣ буданд. Садои тундар омад; чунон омад, ки тире абрро сурох карда, ба ҳамон суръат фарқи замин фуру рафт...»* [8, 22].

Зимни нақли нависанда пайдарҳамии мантиқӣ дар тасвири манзара, баёни ҳолату тасвири портрет, диалогу монологи персонажҳо ва шарҳу тавзеҳи воқеаҳо риоя шудааст. Гоҳе нависанда бевосита ба хонанда муроҷиат менамояд: *«Усто Қодирро ба ҳоли худ монему аз Зухур*

хабар гирем:» [8, 23]. Ҳамчунин нависанда воқеаҳои муҳимми таърихию вобаста ба рӯдодҳои замон бевосита аз номи шахси яқум нақл мекунад ва дар мавриди зарурат воқеаро тавзеҳ медиҳад, чехраҳо ва характери персонажҳоро тавсиф медиҳад. Масалан, дар монологи дарунии Шарифа нависанда андешаҳои зани ғамзадаву кулфатзадаро дар бораи замону одамият чунин менигорад: «Дунё охир шудагӣ барин – Оби Азов мешавад, мазмун. Гӯё Ҳама чиз муаллақ, амонат: одамони шинос якдигарро мефурӯшанд, ба ҳамдигар бахилӣ мекунанд, яке аз дигаре чизе меситонад, яке дигарро мазлум мекунад; яке ба зӯрӣ зиндагӣ дорад, дигаре бо зорӣ...» [8, 53]. Ин андешаҳои зани одии деҳа мебошад, ки доираи фаҳмиши ӯ дар асоси ривояту асотираҳо ва бовариҳои мардумӣ ташаккул ёфтааст. Бар сари зин нишастану ҷазои қозӣ, Зухур барои Шарифа як навъи эътироз ба беадолатиҳо ва ҳимояти нангу номус, шарафи хеш бошад, аз ҷиҳати дигар, матонату диловарӣ ва иродаи қавии модари бузургро нишон медиҳад. Дар чунин тасвири объективона нависанда кушидааст тамоми сиришти модарон ва занони деҳаро дар чехраи Шарифа инъикос намояд. Персонажҳои дигари деҳа Эшонбобо (Эшон Саид), Бибихалифа, кампири Моҳбӣ, Иззат, Норӣ духтари Зухур, қозӣ, Боқарқин, Бозор, Шариф, Марям (Мария), Гулсифат, Умар, қозии Шохдор, Қаҳҳорча, Ғанӣ, Ёрмуҳаммад, Ҳомид-қурбошӣ ҳар яке аз рӯи танату рафторашон ва амалу ҳаракатҳояшон зимни нақли рӯйдодҳову воқеаҳо тавсиф шудаанд.

Дар роман, чунон ки ёдовар шудем, рӯчуи лирикӣ яке аз унсурҳои банду басти асар дар мавриди шарҳу тавзеҳи воқеаи гузаштаи дур ва ё наздик ё ки умуман, алоқаманд ба он ба назар мерасад. Масалан, нависанда қиссаҳои ривоятҳои ашхоси худкушро, ки ба дарёи Зарафшон худро партофта, ҳаёти худро қатъ мекарданд, чунин баён мекунад: «Бисёранд онҳо ва ҳар касе, ки худро аз ин бора ба Зарафшон андохта бошад, қисса дорад; қиссааш баъди сараш миёни мардум афсона мешавад. Одамон миёни худ дар ин хусус баҳс кунанд, кӣ ҳаққу кӣ ноҳақ буданаширо гӯяд, аммо дар зиндагӣ ба ёди касе наояд, ки чунин мочарову фоҷиаҳоро таҳлил кунад. Яке аз дастии шавҳар, яке аз дастии модаршӯ, дигаре аз захми забон, оне бо гуноҳи хеш ва бисёриҳо аз ҷабри замона ба гирдоби бало гирифта шаванд...» [8, 64]. Ин гуна ҳикояҳоро ҳикояҳои илҳоқӣ (вставка) низ меноманд, ки ҳикоя андар ҳикоя оварда шудаанд, инчунин афсона, характери мардумони кӯҳистон тасвиф шудааст (дар саҳифаҳои 65-66, 67, 153, 169 ва ғ.). Масалан, дар бораи лақабгузории мардуми деҳа дар роман, ки шарҳу тавзеҳи муаллиф мебошад, чунин оварда шудааст: «Лақаб додан хислати мардуми деҳа аст, қариб одами белақаб нест дар ин деҳа, аммо лақабҳо ҳар ранг мешаванд: яке рӯҳи касро мебардорад, дигаре

касро ба замин мезанад» [8, 153]. Дар бораи хислати мардumi деҳа, кӯхистонӣ бошад, нависанда зери монологи дарунии Марям дар андешаронӣ чунин менигорад: «Мардumi кӯхпора аз ҳад зиёд сода, бамеҳр, одамдӯст, зудбовар, лозим меояд, ҷон дарег намедоранд... ва агар эътиқодашонро гардонӣ, мураккаб, ҷоҳил, нобовар шаванд; аз имон гарданд; аз паи дасиса, ҳиллаву найранг афтанд ва касе онҳоро аз роҳашон гардонда натавонад» [8, 169]. –

Ҳамин тариқ, дар китоби дувуми «Зарафшон» – «Шарифа» мавзӯю муҳтавои асосӣ ва масъалагузориҳо нишон додани рӯху тавони модари тоҷик, зани муборизи як аз деҳаҳои минтақаи Зарафшон дар фазои ноороми ҳаракатҳои инқилобии ибтидои асри ХХ дар авҷи бархӯрдҳои қувваҳои муҳолиф мебошад, ки фарзандону хонадони худро аз ҳучуми душманону гирифтории ғуломии иҷтимоӣ, аз бедодиву беадолатиҳои замона дар воқеаҳои муҳими таърихӣ ҳифз карданӣ шудааст. Дар нақли одӣ Сорбон дар ҳатти сужет дар усули экспозитсия сиришти аҳли оилаи усто Қодир ва хислату рафтори Зухурро зимни мусибатҳои хонаводагӣ ва гардишҳои таърихӣ ба тасвир меорад. Дар мавриди зарурат, ҳангоми таҳқиқи воқеаҳо ва ҳодисаҳо ба воситаи рӯҷҳои лирикӣ, монологи дарунӣ, андешаронӣ, муҳокима, диалогҳои персонажҳо амалиёти қаҳрамонҳо, бархӯрдҳои маънавию ахлоқӣ, андешаҳои мухталиф, нишон додани покиву покнатинӣ ва қабириродагии модари тоҷик, матонату адолатпарварии ӯ, расму русуми мардумӣ, диалогҳои баҳсӣ бо қозӣ ва ғайраҳо истифода шудааст, ки дар манзараҳои зиндагии мардumi одии деҳа воқеъгарона тасвир шудааст. Аз ин лиҳоз, дар сохтори дарунии роман дар усулу унсурҳои банду басти асар нависанда барои тасвири чехраҳои персонажҳои асар, хусусан қаҳрамони марказӣ – Шарифа, инчунин истилоҳотҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ, тамсилу ташбеҳҳо, ривоятҳои қиссаҳо, хобу афсона, боварҳои мардумиро дар матн ба маврид истифода намудааст.

АДАБИЁТ:

1. Зан барои парастииш ва назокат аст. Сухбат бо журналист Ҳокими Азиз / «Омӯзгор», 1990. – 6 феврал; Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероииши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.302.
2. Замон ва наср: Мулоҳизаҳои Ф. Муҳаммадиев, М. Шукуров, М. Хочаева, Р. Ҳодизода, А. Сайфуллоев, А. Баҳорӣ, Р. Ҳошим, С. Турсун, Р. Ғаффаров, Ӯ. Кӯҳзод, А. Самадов, Ҷ. Бақозода. // Садои Шарк. – №1. – 1981. – С.93-127.
3. Набавӣ, А. Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро / А. Набавӣ. Дар китоби Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – С.294-302.

4. Набавӣ А. Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро / А. Набавӣ Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.124-135.
5. Салимӣ Н., А. Набавӣ. Камолоти сухан / Н. Салимӣ. Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.45-49.
6. Сатторзода, А. Ровии Амондара / А. Сатторзода // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.15-36.
7. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳиявавероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 448с.
8. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VI. Роман: Зарафшон, Шарифа. Китоби дувум. Туғрал. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
9. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 с.
10. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. – Хучанд: Нури Хучанд, 2006. – 190 с.

БАНДУ БАСТИ РОМАНИ ДУВУМИ «ЗАРАФШОН»

Дар мақола сохтори ҳунарии романи «Шарифа»- Сорбона мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Масъалаи тасвири бадеии воқеият, аз ҷумла, тарзи нақлу шакли таҳқия, тасвири манзара, характеристикаи ҳеҷраи қаҳрамони марказӣ ва иштирокдорони асар, аз рӯи диди нависанда имкон медиҳад, ки тафаккури бадеии нависанда ва ғояи асар муайян карда шавад, ки муаллифи мақола аз ҳамин ҷиҳатҳо асари нависандаро тадқиқу таҳлил намудааст.

Ба ақидаи муаллифи мақола, ба мушоҳида гирифтани банду бастии бадеии осори нависанда, пеш аз ҳама, усулу унсурҳо ва воситаҳои бадеии тасвирро ба қор гирифтаи нависанда, ҳангоми офариниши асар, сабки фардии нависанда муайян карда мешавад. Сорбон, ки нависандаи пурмаҳсули адабиёти муосири тоҷик ба шумор меравад, бо эҷоди асарҳои гуногуни жанрӣ маҳорати ҳунарии нигоришро дар эҷоди асар такомил додааст. Хусусан, дар таърихияти тасвир дар эҷодиёти нависанда ҷанбаи таҳлилӣ пурқувват мегардад, ки назар ба сохтори ҳунарии асарҳои таърихӣ давраи шӯравӣ тафовут дорад. Ин ҷиҳатҳои фарқунандаро муаллиф дар мисоли романи «Шарифа» дар мисолҳои мушаххас нишон медиҳад, ки барои муайян кардани масъалаҳои нисбатан умумии ғоявию бадеии нависанда имкон медиҳад.

Ключевые слова: банду баст, усул, унсур, нақл, таҳқия, образ, ташаккул, марҳила, эҷодиёт.

КОМПОЗИЦИЯ ВТОРОГО РОМАНА «ЗАРАФШОНА»

В статье рассматривается композиционная структура романа «Шарифа» Сорбона. Вопрос художественного изображения действительности, в частности способ повествования, описание пейзажа, характеристика персонажей с связи с видением мира писателя представляет возможность определить художественный замысел писателя и идею произведения, на основе которого автор данной статьи рассматривает произведение писателя.

По мнению автора статьи, изучение художественной композиции прозы Сорбона, прежде всего, композиционные приёмы, элементы и художественные средства описания, при создании произведения, определяется индивидуальный стиль писателя. Сорбон является плодотворным писателем таджикской современной литературы, создавший в различных жанрах произведений развивает свое творческое мастерство как писатель. Особенно, в историческом описании в творчестве писателя приобретает аналитический характер, который отличается от композиционной структуры исторических произведений советского периода. Данные отличительные черты, автор показывает конкретно на примере романа «Шарифа» на основе которого представляется возможность определить относительно общие вопросы произведения, связанные с художественным замыслом и идеей писателя.

Ключевые слова: композиция, приём, элемент, повествование, рассказ, образ, развитие, этап, творчество.

THE COMPOSITION OF THE SECOND NOVEL "ZARAFSHON"

The article deals with the compositional structure of Sorbon's novel Sharifa. The issue of the artistic representation of reality, in particular the way of narration, description of the landscape, characterization of characters in connection with the writer's vision of the world, provides an opportunity to determine the writer's artistic intent and the idea of the work, on the basis of which the author of this article considers the writer's work.

According to the author, the study of the artistic composition of Sorbon's prose, primarily compositional techniques, elements and artistic means of description, when creating a work, determines the individual style of the writer. Sorbon is a prolific writer of Tajik modern literature, who has created works in various genres and develops his creative skills as a writer. Especially, in the historical description in the writer's work it acquires an analytical character, which differs from the compositional structure of historical works of the Soviet period. These distinctive features that the author shows specifically on the example of the novel "Sharif" on the basis of which it is possible to determine the relatively general issues of the work related to the artistic conception and idea of the writer.

Keywords: composition, device, element, narration, story, image, development, stage, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳошимова Х. А.* - номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. **E-mail:** hurshedah@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-401-30-33

Сведения об авторе: *Хошимова Х. А.* - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. **E-mail:** hurshedah@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-401-30-33

Information about the author: *Khoshimova Kh.A.* - PhD in philology, leading researcher of contemporary literature in Rudaki Institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. **E-mail:** hurshedah@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-401-30-33

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ ШУМОРА ДАР ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА ТОЧИКӢ

С. Якубова

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Шумора ҳиссаи нутқест, ки миқдор ва тартиби ашӯро бо адад ифода мекунад. Дар забони олмонӣ шумораҳо се хел мешаванд: шумораҳои миқдорӣ, тартибӣ ва касрӣ [3,118].

Шумораҳои миқдорӣ дар забонҳои муқоисашаванда аз нуқтаи назари грамматикӣ миқдор ва тартиби предметҳоро мефаҳмонанд ва аз нуқтаи назари фонетикӣ дар вақти талаффузи ададҳои гуногун ифода меёбанд. Дар забони олмонӣ шумораҳо одатан ба исмиҳои характери миқдорӣ медиҳанд. Мисол: drei Schüler-«се хонанда», der erste Schuler – «хонандаи аввал», viele Schuler - «хонандагони бисёр» [3,121].

Шумораҳои миқдори муайяни предметро: zwei Hefte-«ду дафтар», zwanzig Hefte –«бист дафтар» ё миқдори номуайяни предметро: viel (e) – «бисёр», wenig (e) Hefte-«дафтарҳои кам» ифода мекунанд. Аз ин рӯ шумораҳо дар забони олмонӣ ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд;

1. Шумораҳои муайян – fünf «панҷ» zehn «дах»
2. Шумораҳои номуайян – alle «ҳама», beide «ҳар ду», manche «баъзеҳо», sämtlich «тамоман»

Шумораҳои муайян дар навбати худ ба гуруҳҳои зерин ҷудо мешавад:

1. Шумораҳои миқдорӣ-drei «се» vier «чор»
2. Шумораҳои тартибӣ-erste «якум» dritte «сеюм»
3. Шумораҳои касрӣ-drei viertel «аз чор се ҳисса»

Шумораҳои миқдорӣ

Шумораҳои миқдорӣ миқдори предметҳоро фаҳмонда ададҳои алоҳидаро номбар мекунанд [2,118].

Шумораҳои аз 1 то 12 дар забони олмонӣ аз ҷиҳати сохти худ шумораҳои содда ба ҳисоб мераванд.

1-ein(eins), 2-zwei, 3-drei, 4-vier, 5-fünf, 6-sechs, 7-sieben, 8-acht, 9-neun, 10-zehn, 11-elf, 12-zwölf.

Шумораҳои аз 13-19 бо ёрии калимаи zehn (vier+zehn=vierzehn чор+дах `чордах), даҳиҳо бошанд, бо ёрии суффикси –zig таркиб меёбанд: 50=fünf +zig = fünfzig.

Ба шумораҳои содда дар забони олмонӣ инчунин **100-hundert, 1000-tausend,**

1 000 000- eine Million ва **1 000 000 000- eine Milliarde** дохил мешаванд. Шумораҳои **hundert** ва **tausend** метавонанд дар вазифаи исм истифода бурда мешаванд.

Hundert Menschen- сад нафар, hunderte von Menschen –садҳо нафар-дар ин ҷо шумораи **hunderte** тахминро нишон медиҳад.

Шумораҳои дурақамаи аз 21 то 99 дар забони олмонӣ ба таври зерин ифода мешаванд: Аввал номи воҳидҳо баъд пайвандаки **und** ва дар охир даҳӣ хонда мешавад. Ҳамаи калимаҳо якҷоя навишта мешаванд: **25-fünfundzwanzig, 36-sechszwanzig, 68-achtundsechzig.**

Байни шумораҳои миқдории забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ фарқиатҳои зерин мавҷуданд:

1. Дар ифодаи шумораҳои мураккаби аз 21 то 99 дар забони олмонӣ номи воҳидҳо пеш аз даҳҳо ифода мешаванд (аввал якӣ баъд пайвандаки **und** ва пас аз он даҳӣ) дар забони тоҷикӣ бошад баръакс ададҳои аз 20 боло бо пайвастании воҳидҳо бо даҳҳо, садиҳо, ҳазорҳо ва ғайра, ки дар натиҷа ададҳои таркибӣ ба вучуд меоянд, ба воситаи пайвандаки **у** сохта мешаванд. .

Мисол:

22-бисту панҷ- zweiundzwanzig

1. Дар забони олмонӣ дар муқоиса бо шумораҳои миқдории забони тоҷикӣ дар аввал даҳҳо ва баъд воҳидҳо меоянд.

Мисол;

Fünfundzwanzig (панҷ ва бист) –бисту панҷ

99-наваду нӯх-neunundneunzig

65-шасту панҷ-fünfundsechzig

56-панҷову шаш-sechszwanzig

2. Дар забони олмонӣ шумораҳои тартибӣ якҷо навишта мешаванд, дар забони тоҷикӣ бошад ҷудо навишта мешаванд.

Мисол:

Einhundertvierundachtzig - як сад у панҷоҳ

3. Солшуморӣ дар забони олмонӣ одатан бо садиҳо сар мешавад дар забони тоҷикӣ бошад бо ҳазорҳо.

Мисол: Im Jahre neunzehnhunderteinundsechzig. Соли нӯздаҳсаду шасту як.

Шумораҳои миқдорӣ метавонанд вазифаи синтаксисии исмро ифода кунанд. Дар ин маврид онҳо одатан ҷинси занона мешаванд ва вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд.

а) номи ададро ифода мекунанд.

Du hast die Fünf nicht gut geschrieben. Ту панҷро нодуруст навишти.

б) миқдорро нишон медиҳанд.

Der Junge hat Fünf bekommen. Бача баҳои панҷ гирифт.

г) шумораи шахсро нишон медиҳад.

Die Fünf –fünf Menschen панҷ нафар

Вақтро ифода мекунад:

Es war 1978 .Соли 1978 буд.

Moskau wurde im Jahre 1147 gegründet –Москва соли 1147 таъсис ёфт.

Der Zug fährt um 18:00 Uhr von Moskau ab.- Қатора соати 18: 00 аз Москва ба роҳ баромад.

Es ist viertel nach acht.-Соат аз ҳашт чоряк гузашт.

Шумораҳои асли (микдорӣ) дар забони ҳозираи тоҷикӣ зиёд нестанд. Ададҳои то ҳазор қариб дар ҳамаи забонҳои эронӣ тақрибан як хел аст. Бисёр ададҳои содаи тоҷикӣ ва русӣ ҳам аслашон як аст.

Мисол: ду ва два , панҷ ва пять, шаш ва шесть, сад ва сто.

Шумораҳо дар забони тоҷикӣ хусусиятҳои грамматикӣ зиёд надоранд. Хусусиятҳои морфологияи шумораҳо аз он иборат аст, ки дар онҳо категорияи шумора (танҳо ва ҷамъ) мавҷуд нест. Шумораҳо аломати категорияи номуайянии (е)-ро намегиранд. Шумораҳои микдорӣ нумеративҳоро мегиранд. (чорта, чор дона, чор сад, чор нафар ва монанди инҳо). Шумораҳои микдорӣ дар забони тоҷикӣ бо суффикси –ум, –юм шумораи тартибӣ месозанд (чорум, сеюм)

Шумораҳои тартибӣ

Шумораҳои тартибӣ тартиби предметро ифода мекунад. Шумораҳои тартибӣ дар забони олмонӣ аз шумораҳои микдории аз 1 то 19 бо ёрии суффикси –te ва аз 20 боло бо ёрии суффикси '-ste сохта мешаванд. Мисол; der zweite Juni-«дуюми июн», der zwanzigste Juni «бистуми июн» der hundertste Tag «рӯзи садум», вале: der erste Juni «якуми июн», der dritte Juni «сеюми июн», der achte Juni «ҳаштуми июн » сохта мешаванд.

Дар вақти ифодаи шумораҳои тартибии бо рақам , баъд аз рақам нуқта гузошта мешавад: der 5.(fünfte) панҷум .

Пеш аз исми шумораҳои тартибӣ одатан бо артикли муайян истифода мешаванд ва ҳамчун сифат тасриф карда мешаванд.

Мисол: Dieses Buch ist aus dem **achtzehnten (18.) Jahrhundert.**-Ин китоби асри ҳаждаҳум аст. Дар вақти ифодаи таърихи рӯз шумораҳои тартибӣ истифода бурда мешаванд, он гоҳ баъди шумораи тартибӣ бандаки te ва ste меоянд.

Мисол: Der 1. September (der erste September)-якуми сентябр;

Дар забони олмонӣ агар баъди номҳои шахс рақами рими бо нуқта ояд, онро ҳамчун шумораи тартибӣ мехонанд.

Мисол: Peter I – Peter der erste – Пётри якум. Katharina II – Katharina die zweite – Екартеринаи дуюм. Шумораҳои тартибии забони олмонӣ дар ҷумла вазифаи „муайянкунандаро“ иҷро мекунад.

Z.B: Er ist immer *der erste* – Ӯ ҳама вақт якум аст.

Шумораҳои тартибӣ дар забони тоҷикӣ аз шумораҳои аслий ба воситаи суффикси –ум

(-юм) сохта мешаванд: панҷум, шашум, ҳафтум ва монанди инҳо:

Мисол: Рӯзи ҳаштуми мартро мо ҳамчун рӯзи модарон ҷашн мегирем. Масъалаи дуюмро хонандагон ҳал накарда буданд. Шумораҳои тартибӣ дар забони тоҷикӣ баъзан барои таъкид ва обу ранги услубӣ суффикси сифатсози –ин-ро пеш аз –ум мегузоранд.

Мисол: Ҳаштодумин солгард.

Шумораҳои тартибӣ дар забони тоҷикӣ бо рақамҳои римӣ низ меоянд, дар ин ҳол суффикси – ум навишта намешавад, вале дар вақти хондан ба рақамҳои римӣ суффикси

(- ум ,умин) ҳамроҳ карда мешавад.

Мисол: Иҷлосияи XVI – ум, иҷлосияи шонздаҳум.

Шумораҳои тахминии забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ.

Шумораҳои тахминӣ бо такрори шумораҳои аслии гуногун ба вуҷуд омада адади тахминии предметро мефаҳмонад. Шумораҳои тахминӣ маънии ноаниқ ва тахминӣ доранд, хусусияти шакли онҳо такрори ададҳо мебошад: панҷ – шаш қабат кӯрпача. Дар забони олмонӣ шумораҳои номуайяни бо шумораҳои тахминии забонҳои тоҷикӣ ва шуғнони мувофиқат мекунад, ки онҳо шумораи номуайяноро ифода мекунад. Ба шумораҳои номуайяни viel (е), wenig (е), mehrere, einige дохил мешаванд. Дар ҷумла шумораҳои номуайяни вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунад. Инчунин онҳо метавонанд вазифаи мубтадо, пуркунанда ва ҳолро иҷро кунанд т[2,118].

Мисол: Viele Schule warden erlaut. Бисёр мактабҳо сохта шудаанд.

Wir sind viele – “Мо бисёрем (зиёдем).”

Einige sind zu Hause geblieben – “Баъзеҳо дар хона монданд.”

Шумораҳои номуайяни viel ва wenig ҳам дар шакли тасрифшаванда ва ҳам тасрифнашаванда истифода бурда мешаванд.

Мисол: Sein vielen Jahren arbeitet er in diesen werk – “Солҳои зиёд ӯ дар ин корхона кор мекунад.”

Viele Sportler erholen sich in Sanatorien – “Бисёр варзишгарон дар санаторияҳо истироҳат мекунад.” Шумораҳои hundred ва tausend баъзан шумораҳои номуайяниро ифода мекунад. Дар ин маврид вай мавқеро байни исм ва шумораҳо ишғол мекунад. In diesem Werk arbeiten

hundertere Junge Arbeiter – “Дар ин корхона садҳо коргарони ҷавон кор мекунад.”

Шумораҳои тахминии забон тоҷикӣ аз шумораҳои аслий бо он хусусияти худ фарқ мекунад, ки бо вай предмети ҳисоб (шумур) баъзан такрор мешаванд. Мисол: як моҳ – ду моҳ, як шаб – ду шаб.

Шумораҳои тахминии забони тоҷикӣ одатан бо такрор ёфтани ду адад, аввал адади хурд, баъд адади калон ба вуҷуд меоянд: як – ду, се – чор. Тарзи сохта шудани шумораҳои тахминӣ хеле зиёд аст:

А) адади лӯнда ва ҷонишини чанд: сесади чанд – нафар

Б) калимаи як ва шумораи аслий: як сӣ хоҷагӣ.

В) калимаҳои қариб, тахминан, тақрибан, барин ва ғайра ва шумораҳои аслий: баландии тақрибан даҳ метр.

Шумораҳои касрии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.

Шумораҳои касриро мефаҳмонад, шумораҳои касрӣ номида мешаванд.

Мисол: Сеяк, чоряк, аз се як, аз чор як.

Дар забони олмонӣ шумораҳои касрӣ аз шумораҳои тартибӣ бо ёрии суффикси – te аз 2 то 19 ва суффикси – ste аз 20 боло ифода мешаванд. Агар шумораҳои касрӣ пеш аз миқдор ва андоза биёянд, он гоҳ онҳо бо ҳарфи хурд навишта мешаванд ва тасриф намешаванд.

Мисол: Zwei funfte liter Wasser – 2/5 литр об. Drei viertel Kilogramm Kartoffell – 3/4 кг картошка.

Калимаҳои ҳастанд, ки миқдори предметҳои нопурраро мефаҳмонанд. Шумораҳои касрӣ миқдори аз бутун кам, яъне ҳиссаи адади томро ифода мекунад.

Мисол: Лекин мошинаи рост ба ҷои шумо раванд аз сад як то наояд, дигар ҳамааш то нисфи роҳ мераванд.(Ф.Ниёзӣ).

Мумкин аст, ки адади том (шумораи аслий) бо касри ояд, онгоҳ аввал шумораи аслий ва баъд шумораи касрӣ меояд ва пайвандаки – у ҳар дуи онҳоро мепайвандад.

Мисол: Тарафи ғарбии роҳ, майдони машқи сарбоз буда, дар байни роҳ ва майдон захкаши пуробе, ки яқуним метр бару ҳамин қадар ҳам чуқурӣ дошт, тарафи роҳи Дилкушо ном чорбоғи подшоҳӣ буд.(С.Айнӣ).

Дар забони олмонӣ шумораҳои касрӣ исми ҷинси миёна ба ҳисоб мераванд ва бо ҳарфи калон навишта мешаванд.

Z.V: 1/3 – das (ein) Driertel – сеяк (аз се як) ҳисса.

1/4 – das (ein) viertel – чоряк (аз чор як)

1/30 – das (ein) Dreizigstel – сияк (аз сӣ як)

4/5 – Vier funftel – (аз панҷ чор)

Дар забони тоҷикӣ шумораҳои касрӣ мисли забони олмонӣ одатан бо талаффузи пешоянди аз ва ба тартиби аввали махраҷ ва баъд сурат ба вучуд меояд.

Мисол: Мо $2/5$ – ро аз панҷ ду ва $3/5$ – аз панҷ се талаффуз мекунем. Дар вақти талаффузи $1/3$, $1/5$, $1/6$, $1/8$, $1/10$, $1/100$ одатан пешоянди аз меафтад, он гоҳ он ифодаҳо шакли сеяк, чоряк, шашяк, ҳаштяк ва амсоли инҳоро мегиранд.

Мисол: Сар то сари шашяки ҷаҳон давр задам,
Бешубҳа, туро дар хама ҷо мебинам. (Ҳ.Юсуфӣ).

Дар забони олмонӣ шумораҳои касрии $1/2$ ду маъно доранд:

Halb (дар шакли кутоҳ, нопурра бе исм).

Um halb neun – нимта кам нӯҳ.

Halb (дар шакли пурра, пеш аз исм).

Ein halbe Stunde – ним соат.

Ein halbes Jahr – ним сол.

Дар мавриди охирон halb ҳамчун сифат тасриф мешавад.

$1\frac{1}{2}$ - andert halb ё ки (einhalb).

$2\frac{1}{2}$ - zweihalb ва ғайраҳо.

Дар забони олмонӣ шумораҳои касрӣ дар нутқ одатан бо талаффузи пешоянди аз махраҷ сурат ба вучуд меоянд.

Мисол: $2/5$ – ро аз панҷ ду ва $3/10$ аз даҳ се талаффуз мекунанд. Дар талаффузи $1/3$, $1/4$, $1/5$, $1/6$, $1/7$, $1/8$, $1/9$, $1/100$ бештари пешояндҳо талаффуз намешаванд, он гоҳ шакли сеяк, чоряк, даҳяк ва ғайраро мегиранд.

Мисол: чоряки замин, шашяки олам.

Дар забони тоҷикӣ шумораҳои касрӣ аз шумораҳои асливу тахминӣ низ сохта мешаванд.

Мисол: Ду – дуним километр роҳ рафта, аз пеши онҳо чорраҳа баромад. (Ф.Ниёзӣ).

Дар забони тоҷикӣ предмети шумур баъд аз шумора меояд. Вақте ки шумораи аслий ва шумораи касрӣ пайваст шуда, як шумораи тахминиро ташкил медиҳанд, дар байни онҳо омадани предмети шумур низ мумкин аст. Ин ҳолат низ танҳо дар назм ба назар мерасад:

Гуфт: Парид ин уқоби азим,

Ҳафта не, рӯз не, ду соату ним. (Лермонтов)

Ҳамин тариқ шумораҳо ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хусусиятҳои умумии грамматикӣ дошта, дар мавридҳои алоҳда аз ҷиҳати воситаҳои ифодаи маъноии грамматикӣ фарқ мекунанд.

АДАБИЁТ

1. С. Арзуманов, А. Сангинов Забони адабии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1979.- 238 с.
2. Е. В. Гулыга, М. Д. Натанзан. Грамматика немецкого языка М: Издательство Менеджер, 2004.- 350 с
4. Сушинский И. И. Грамматика немецкого языка М: Экзамен, 1974 -235 с.
5. Deutsch Grammatik mit menschlichen Ansichts (нем. грамматика с человеческим лицом) Илья. Михайлович. Франк. М Издательство Экзамен, 2002 – 112 с.
6. Чуваева. В. Г. Практический курс грамматика немецкого языка. М, 1976 -231 с.
7. Duden, Rechtschreibung der deutschen Sprache und der Fremdwörter. Leipzig. 1951. - 435 с

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ ШУМОРА ДАР ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА ТОҶИҚӢ

Шумораҳо одатан ба исмҳо характери микдорӣ медеҳанд. Шумораҳо дар забони олмонӣ ба муайян ва номуайян ҷудо мешаванд. Шумораҳои микдорӣ микдори предметҳоро фаҳмонда ададҳои алоҳидаро номбар мекунанд. Шумораҳои аз 1 то 12 аз ҷиҳати сохти худ шумораҳои содда ба ҳисоб мераванд, шумораҳои аз 11 то 12 бошанд, мураккабанд. Шумораҳои аз 13 то 19 инчунин даҳҳо бо воҳидҳои шумораҳои мураккаби ба ҳисоб мераванд. Даҳҳои аз 20-то 90 шумораҳои сохтаанд.

Шумораҳои тартибӣ дар ҳар ду забон тартиби предметро ифода мекунанд. Шумораҳои тартибӣ дар забони олмонӣ аз шумораҳои микдории аз 1 то 19 бо ёрии суффикси *-te* ва аз 20 боло бо ёрии суффикси *'-ste* сохта мешаванд. Мисол: *der zweite Juni* «дуюми июн», *der zwanzigste Juni* «бистуми июн» *der hundertste Tag* «рӯзи садум», *der erste Juni* «якуми июн», *der dritte Juni* «сеюми июн», *der achte Juni* «ҳаштуми июн». Шумораҳои тартибӣ дар забони тоҷикӣ аз шумораҳои аслии ба воситаи суффикси *-ум* (*-юм*) сохта мешаванд: *панҷум*, *шашум*, *ҳафтум* ва *монанди* инҳо.

Шумораҳои ки ададҳои касриро мефаҳмонанд, шумораҳои касрӣ номида мешаванд.

Мисол: *Сеяк*, *чоряк*, аз *сеяк*, аз *чоряк*.

Дар забони олмонӣ шумораҳои касрӣ аз шумораҳои тартибӣ бо ёрии суффикси *- te* аз 2 то 19 ва суффикси *- ste* аз 20 боло ифода мешаванд.

Шумораҳои тахминии забони тоҷикӣ одатан бо такрор ёфтани ду адад, аввал адади хурд, баъд адади калон ба вучуд меоянд: *як – ду*, *се – чор*.

Калимаҳои калидӣ: шумораҳои муайян, шумораҳои номуайян, шумораҳои микдори, шумораҳои тартибӣ, шумораҳои касрӣ, шумораҳои содда, шумораҳои мураккаб, шумораҳои дурақамаи, солшуморӣ, терминҳои варианти.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СВОЙСТВО ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ НЕМЕЦКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Имена числительные дают количественную характеристику имени существительного. Имена числительные выражают либо определённое количество либо неопределённые. Количественные числительные от 1 до 10 представляют собой корневые слова, 11 и 12 по своему происхождению сложные. Наименование десятков

(от 20 до 90) – производные. Числительные от 13 до 19 а также десятки с единицами и наименования более сложных чисел представляют собой сложные слова.

Порядковые числительные образуются от количественных числительных: с 1 до 19 – с помощью суффикса -te, с 20 и выше – с помощью суффикса ste: второе июня, -третье июня.

Дробные числительные образуются от основы количественных числительных с суффиксом tel (от 3 до 19) и stel (от 20 и выше)

Ключевые слова: количественные числительные, определённые числительные, неопределённые числительные, порядковые числительные, дробные числительные, простые числительные, сложные числительные, летосчисленные спортивные термины.

THE MORPHOLOGICAL PECULIARITY OF NUMERALS IN GERMAN AND TAJIK LANGUAGES.

The numerals give qualified characteristics of noun. The numerals can be definite or indefinite. The ordinal numbers from 1 to 10 represent the core word 11 and 12 are originally complex. The numbers from 20 to 90 are derivational. The numbers from 13 to 19 and also tens with units and the numbers with complex numbers represent complex words.

Ordinal numerals are formed from cardinal numerals: From 1 to 19-add suffix-te, from 20-above add suffix-ste.

The second of June.

The third of June.

Fractional numerals are based from the cardinal numerals with suffix-tel (from 3 to 19) and stel (from 20 above).

Key words: ordinal numbers, definite numerals, indefinite numerals, ordinal numerals, fractional numbers, simple numbers, complex numbers, counting numbers and sport terminology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Якубова С.М – саромӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев, Сурога: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруг, хиёбони Ш. Шотемур. savrigul1970@mail.ru (992)937632135

Сведения об авторе: Якубова С.М-ст. преподаватель кафедры ин. языков Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. E-mail savrigul1970@mail.ru (992)937632135)

Information about author:-Jakubowa S. M- senior teacher of Foreign languages Department, Khorog State University named after M.Nasarshoev (Republic of Tajikistan, Khorog) E-mail savrigul1970@mail.ru (992)937632135

ПЕДАГОГИКА

ХУДШИНОСИИ КАСБИИ ОМУЗГОР ВА НАҚШИ ОН ДАР САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ ДАР МАКТАБҲОИ ШАКЛИ НАВ

Ш. Х. Қонунзода

*Директори муассисаи таълимии “Мактаби Президентӣ хонандагони
болаёқат дар
ш. Хоруг” – и ВМКБ*

Муассисаҳои таълимии шакли нав (литсею гимназия, мактабҳои Президентӣ барои бачагони соҳибистеъдод) падидаҳои давраи Истиқлолият буда, дар инкишофи соҳаи маориф саҳми босазое доранд. Бедарак нест, ки Сарвари мамлакат дар баромади ҳудаш қайд карда буд, ки: “Мо барои беҳтар кардани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бояд тамоми шароити заруриро муҳайё карда, дар ин раванд масъулияти падару модар, аҳли ҷома ва омӯзгоронро боз ҳам баланд бардорем.

Дар ин ҷода муассисаҳои типии нави замони истиқлол – мактабҳои президентӣ ва литсею гимназияҳо пешсаф буда, ҳар сол беш аз 97 фоизи хатмкунандагони ин муассисаҳо сазовори номи донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ва хориҷ аз он мегарданд.

Вазорати маориф ва илмро зарур аст, ки ташаббусу таҷрибаи ин мактабҳоро доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи муассисаҳои таълимии кишвар васеъ татбиқ намояд”. [7; 54].

Маълум аст, ки нақши асосиро дар инкишофи муассисаҳои таълимӣ омузгор бозӣ менамояд. Барои ин худшиносии касбии омузгор, худомузии ӯ дар дараҷаи аввали рушди касбӣ мебошанд.

Изҳороти К.Д.Ушинский дар бораи он ки “муаллим то даме ки таҳсил мекунад, зинда аст” [8; 33], дар шароити муосир аҳамияти махсус дорад. Имрӯз идеяи зарурати такмили бефосилаи устод тавассути меҳнати пурмашаққат дар бораи мо аҳамияти муҳим дорад. Худи ҳаёт проблемаи идомаи таҳсили омӯзгоронро ба рӯзнома мегузорад. А.Дейстервег бо истинод ба муаллим навиштааст: “Ӯ то ба ҳол қодир аст, ки воқеан таълиму тарбия гирад, дар ҳоле ки вай дар таълиму тарбияи шахсии худ кор мекунад.” [3; 74].

Рубинштейн С.Л. олими намоёни равоншинос ва файласуфи ватанӣ, асарҳои асосиашро ба масъалаҳои психология, омӯзиши хотира, дарк, гуфтор, тафаккур бахшида аст. Дар асари асосӣ - "Асосҳои

психологияи умумӣ" қайд мекунад, ки омузгор дер ё зуд фаъолияти касбии худро бояд танқид кунад. Ин тарзи фаъолияти касбӣ бо зуҳури инъикос ё, ба гуфтаи С.Л.Рубинштейн, “эҳсоси ҷаҳонбинӣ, ки муносибати умумӣ ва ҷудонопазири касбро ташкил медиҳад”, алоқаманд аст.

Худшиносии касбӣ, мисли ҳама гуна дигар фаъолиятҳо, ба як системаи мураккаби ангезаҳо ва манбаъҳои фаъолият асос ёфтааст. Одатан, қувваи пешбаранда ва манбаи тарбияи мустақили омузгорон ниёз ба тағйири худ ва такмили ихтисос номида мешавад. Аммо, худи ин ниёз ба таври худкор аз зарурати ҳалли ихтилофоти байни талаботҳои ҷомеа ба омузгор ва сатҳи ҳозираи рушди он ҳамчун шахсият ва касб ба вучуд намеояд. Сарчашмаҳои берунаи фаъолият (талабот ва интизориҳои ҷомеа) ё ба худи кор бармеангезанд ё омузгоронро маҷбур месозанд, ки ҳар гуна зиддиятҳо, дар ҳар сурат, дар фикри худ аз байн бардоранд, қабул кунанд. Дар психология бисёр механизмҳои ҷубронкунандаи рафъи чунин ихтилофҳо маълуманд: рационализатсия, инверсия, пешбинӣ, "парвоз аз воқеият" ва ғайра.

Асоси худшиносии касбӣ, инчунин асоси фаъолияти муаллим, ихтилофи байни ҳадаф ва ангеза аст. Таъмини гузариши ангеза ба ҳадаф маънои ташаккули ниёзҳои воқеӣ ба таҳсилоти худ мебошад. Эҳтиёҷоти омузиши омузгор, ки бо ин роҳ ба вучуд омадааст, аз ҷониби манбаи фаъолият боз ҳам мустаҳкам карда мешавад (эътиқод; эҳсосот - вазифа, масъулият, шарафи касбӣ, ифтихори солим ва ғайра). Ҳамаи ин ба системаи амали такмили ихтисос асос меёбад, ки табиати он асосан аз мундариҷаи идеалҳои касбӣ муайян карда мешавад. Ба ибораи дигар, вақте ки фаъолияти педагогӣ дар назди муаллим арзиши шахсии амиқ ва дарккунандаро ба даст меорад, пас зарурати такмили ихтисос пайдо мешавад, пас худи раванди таълим худ аз худ оғоз меёбад.

Психологҳо ду усули ташаккули худбаҳодиҳиро қайд мекунанд. Якум, муқоисаи сатҳи даъвоҳо бо натиҷаи бадастомада ва дуюм - муқоисаи иҷтимоӣ бо муқоисаи афкори дигарон дар атрофи худ. Аммо ҳангоми истифодаи ин усулҳо, худбаҳодиҳии мувофиқ на ҳама вақт рушд мекунад. Талаботи паст метавонад ба ташаккули худбаҳодиҳии аз ҳад зиёд оварда расонад, зеро одатан танҳо он муаллимоне, ки вазифаҳои баланд доранд, дар кори худ душвориҳои худро мегузоранд. Он наметавонад омузгори эҷодкор ва усули ташаккули худбаҳодиҳиро тавассути муқоисаи худ ва натиҷаҳои ӯ бо натиҷаҳои ҳамкасбон қонеъ гардонад.

Роҳи асосии ташаккули худбаҳодиҳии муаллим (аз ҷумла оянда) чен кардани натиҷаҳои онҳо бо идеали шахсият ва фаъолияти муаллим-омӯзгор мебошад ва чунин кор бояд аз аввали соли аввал сар карда шавад. Роҳи соддатарин ва ҳамзамон боэътимоди ташаккули идеали касбӣ ин хондани адабиёти махсус, шиносӣ бо ҳаёт ва фаъолияти омӯзгорони барҷаста мебошад. Идеали дуруст ташаккулёфтаи омӯзгор шартӣ самарабахши рушди мустақили худ мебошад.

Омилҳои беруна, ки ҷараёни таълими худгардонро ҳавасманд мекунад, ҳаёти омӯзгорон, услуби идоракунии мактаб ва омили вақти ҳолӣ мебошанд. Идеалӣ баландтарин камолот аст; чизи комил дар ин ё он соҳа; ҳадафи ниҳони саъй мебошад.

Омӯзгор, хусусан як навоар, ба ҳаёти омӯзгорон медарояд, ки дар он ҷо фазои дақиқ, шарт, танқиди созанда ва худтанқид мавҷуд аст, ки онҳо ба ҷустуҷӯҳои эҷодии ҳамкасбон диққати махсус медиҳанд ва аз бозёфтҳои худ самимона шод мешаванд, дар он ҷое, ки шумо шавқу рағбатро эҳсос мекунад рушди касбии навомӯзон кӯшиш мекунад, ки ба талаботи идеали касбӣ ҷавобгӯ бошад. Баръакс, набудани шартҳои коллективӣ дар байни омӯзгорон, безътиной ба ҷустуҷӯи эҷодӣ ва муносибати шубҳаомез ба имкониятҳои таълими худ, ногузир зарурати такмили ихтисосро аз байн мебарад.

Агар роҳбарияти мактаб барои омӯзгорон шароити фароҳам наорад, ки ҳар кадоме аз онҳо имкони муваффақ шуданро доранд, имонро ба тавоноӣ ва қобилияти худ зоҳир карда, агар талаботи онҳо нисбати муваффақияти омӯзгорон хоҳиши кӯмак карданро эҳсос накунад, пас онҳо чунин мактаб доранд. барои омӯзиши мустақилона зарурате нест.

Дар ниҳоят, омили вақт. Ба муаллим барои хондани бадеӣ, матбуоти даврӣ, тамошои осорхонаҳо, театрҳо, намоишгоҳҳо, тамошои филмҳо ва барномаҳои телевизионӣ, омӯзиши махсус, инчунин адабиёти психологӣ ва педагогӣ зарур аст.

Раванди омӯзиши мустақили касбӣ ниҳоят фардӣ мебошад. Бо вучуди ин, ҳамеша се марҳилаи ба ҳам алоқамандро ҷудо кардан мумкин аст: худшиносӣ, худ-барномасозӣ ва худмухторӣ.

Курси касбии психология ба худшиносии касбии омӯзгори оянда кӯмак хоҳад кард. Барои муайян кардани худбаҳодиҳии умумӣ, як усули анъанавиро барои сохтани силсилаи дараҷаҳои сифатии идеалӣ ва хусусияти шахси мушаххас истифода бурдан мумкин аст ва баъд коэффисиентро бо истифодаи формулаи дахлдор ҳисоб кардан мумкин

аст. Худбаҳодиҳии сифатҳои касбӣ бо ҳамон усул муайян карда мешавад, ба шарте ки силсилаи истинод аз сифатҳои касбии дорои сифатҳо сохта шавад. Барои муайян кардани сатҳи тамаркуз ба касби педагогӣ, самтҳои фаъолияти афзалиятноки педагогӣ (кори таълимӣ ё кори тарбиявӣ) истифодаи усулҳои лоиҳавӣ аз қабili санчиши шифоҳӣ "луғати концептуалӣ" беҳтар аст. [2; 35-36].

Барои муайян кардани сатҳи ошноӣ (ошноӣ), озмоиши В.Ф.Ряховский тавсия дода мешавад. Бо назардошти он ки қобилияти муошират аз малакаҳои хусусӣ иборат аст ва инчунин ба бисёр омилҳо вобаста аст, худшиносии амиқ бояд бо роҳи ошкор кардани сатҳи ташаккули малакаҳои идрок, малакаҳои усулҳои педагогӣ ва малакаҳои чун қобилияти гӯш кардани ҳамсӯҳбат, идоракунии муошират, гуфтугӯ бо шунаванда ва ғайра [4; 74].

Худшиносии касбӣ инчунин муайян кардани хусусиятҳои рушди ихтиёрӣ, фазои эҳсосӣ, ҳарорат ва хислат, хусусиятҳои равандҳои маърифатӣ (дарк, хотира, тасаввурот, тафаккур), гуфтор ва тавачҷӯхро ҳамчун хислатҳои шахсият дар бар мегирад. Дар мактабҳои шакли нав ба ҳамаи сифатҳои рушди омузгор бояд диқат дод, то ки фазое бояд бошад, ки омузгор ҳавасманд ба равнақи истеъдоди хеш бошад.

АДАБИЁТ

1. Антологияи афкори педагогии Русияи қадим ва асрҳои XIV - XVII Русия. / Сomp. С.Д.Бабшин, Б.Н.Митюрлов. - М., 1985. -- с. 167. – 220 с.
2. Богданова Д.Я., Волкова И.П. Тадқиқотҳои амалӣ дар психология / - М., 1989. - С. 35 - 36
3. Дистервег Адольф. «О природосообразности и культуросообразности в обучении» (по публикации в журнале «Народное образование», 1998, № 7), -150 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. Для учителя. - М.: Просвещение, 2004. – 290 с.
5. Лутфуллоев М. Современная дидактика (Дидактикаи муосир) / М. Лутфуллоев.- Д., 2001. -200 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ , 26.12.2019
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – спб.: питер 2012, -С. 54-56,
8. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Том I (1867); <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

ХУДШИНОСИИ КАСБИИ ОМУЌЗГОР ВА НАҚШИ ОН ДАР САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ ДАР МАКТАБҲОИ ШАКЛИ НАВ

Дар мақола дар бораи худмузӣ, худшиносии омузгорон сухан рафта муаллиф ба назарияҳои тадқиқотчиён – педагогҳо таъя намуда, нақши худмузиро дар рушди касбияти омузгорон дар мактабҳои шакли нави нишон медиҳад. Омузгор дар инкишофи муассисаҳои таълимӣ мақоми шоиста дошта, роҳҳои асосии худшиносии касби омузгорро бо далелҳои мушаххас ва иқтибос аз педагогони машҳури олам таҳлил намудааст. Инчунин дар мақолаи навишташуда нақш ва хусусиятҳои тақомули касбияти омузгории замони муосир аз нигоҳи ҳеш баҳогузори қарда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Худшиносии касбии омузгор, мактабҳои шакли нави, омузиши хотира, дарк, гуфтор, тафаккур, тарбияи мустақили омузгорон, худшиносии касбӣ, эътиқод; эҳсосот - вазифа, масъулият, шарафи касбӣ, ифтихори солим.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ УЧИТЕЛЯ И ЕГО РОЛЬ В ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛАХ НОВОЙ ФОРМЫ»

В статье о самообучении, самосознании педагогов автор опирается на теории исследователей-педагогов, показывает роль самообучения в развитии профессионализма педагогов школ новой формы. Учитель занимает достойное место в развитии образовательных учреждений и проанализировал основные пути самопознания педагогической профессии с конкретными фактами и цитатами всемирно известных педагогов. Также в статье оцениваются роль и особенности современного профессионального развития с точки зрения преподавания.

Ключевые слова: Самосознание учителя, школы новой формы, изучение памяти, понимания, речи, мышление, независимая подготовка учителей, профессиональное самосознание, вера; эмоции - долг, ответственность, профессиональная честь, здоровая гордость.

TEACHER'S PROFESSIONAL SELF-AWARENESS AND ITS ROLE IN THE EFFECTIVENESS OF TEACHING IN NEWFORMED SCHOOLS

The article conveys the message about self-learning, self-awareness of teachers, the author relies on the theories of researchers-teachers, shows the role of self-learning in the development of the professionalism of teachers at newformed schools. The teacher occupies a worthy place in the development of educational institutions and the author analyzes the main ways of self-learning in teaching development with specific facts and quotes from world-famous teachers. The article also evaluates the role and features of modern professional development in terms of teaching.

Key words: self-awareness of the teacher, newformed schools, the study of memory, understanding, speech, thinking, independent teacher training, professional identity, faith; emotions - duty, responsibility, professional honor, healthy pride.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қонунзода Ш. Х.- директори муассисаи таълимии “Мактаби Президентӣ хонандагони болаёқат дар ш. Хоруғ” – и ВМКБ, унвонҷуи Пажӯҳишиҳои илмҳои педагогии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Конунзода Ш. Х. директор Президентской школы для одаренных г.Хорога ГБАО, соискатель Институт педагогических наук образовательной академии

Information about the author: Konunzoda Sh. Director of the Presidential School for the Gifted in Khorog, GBAO, Applicant, Institute of Pedagogical Sciences, Educational Academy

ТАШКИЛИ БОМУВАФФАҚИЯТИ ВАЗЪИЯТҲОИ ПЕДАГОГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН

Ш. Х. Қонунзода

*Директори муассисаи таълимии “Мактаби Президентӣ хонандагони
болаёқат дар
ш. Хоруғ” – и ВМКБ*

Таълим ин шӯълаест, ки ба инсон бовариро дар амал ва кирдори ӯ медихад. Ба даст овардани ин бовариро ба шахс, муассисаҳои таълимии шаклҳои гуногун медиханд. Лекин бисёри вақтҳо аз хонандагон мо мешунавем, ки бо дили нохоҳам ба мактаб рафта истодаанд. Қисме аз хонандагон намехоҳанд, ки донишашонро сайқал диҳанд, дар дарсҳо нофаъоланд. Ба онҳо аксарият фаъолиятҳои маъқул мешаванд, ки берун аз мактабанд. Чаро ин тавр аст? Кӯдак ба мактаб рафта мехоҳад, ки эҳтироми омӯзгорон ва ҳамсинфонашро ба даст оварад, вале ин хел намешавад? Оё мактаб барои ин ҷавобгар аст ё методикаи таълим мувофиқ нест? Қадом нақшро дар ин ҷо омӯзгор бозӣ менамояд? Оё метавонад омӯзгор шавқи хонандагонро дар ҷараёни таълим бедор намояд ва ҷӣ тавр?

Ба ҳамаи ин саволҳо аз замонҳои пеш ҷавоб меҷустанд. Ҷӣ тавр беҳтар мо таълимро ба роҳ монем. К . Д . Ушинский дар иншои педагогии хеш «Меҳнат ва аҳамияти психологӣ ва тарбиявии ӯ» қайд мекунад: «Меҳнати фикронии хонанда, муваффақиятҳо ва ноқомӣҳо дар таълим ин ҳаёти рӯҳонии вай мебошад, ки ба назар нагирифтани ӯ метавонад натиҷаҳои ғамангез биёрад. Кӯдак нафақат чизеро мефаҳмад, маводро аз худ мекунад, балки меҳнати хешро ба ҳисоб мегирад, фикрҳои шахсии хешро дар бораи ҷӣ ба ӯ муяссар шудааст ва ҷӣ не, баён месозад» (2, 150).

Дар ин кори хеш К.Д.Ушинский ба хулосае меояд, ки “фақат муваффақият шавқи хонандаро ба таълим нигоҳ медорад. Вале муваффақият вақте пайдо мегардад, агар рӯҳбаландӣ, ки асоси

муваффақиятҳои кор аст, мавҷуд бошад. Кӯдак, ки ҳеҷ гоҳ хурсандии хешро дар хониш ҳис накардааст, шавқи хонишаш хело паст мегардад”². (2,142). Аввалин аҳкоми тарбияро К. Д. Ушинский ба хонандагон нишон додани муваффақиятҳои онҳо мешумурд, ки дар дили онҳо ҳисси ифтихор ва арзишро комёбиҳои онҳо мешуморид.

Василий Александрович Сухомлинский бовар мекунонид, ки усулҳои истифодашаванда, ки дар фаъолиятҳои таълимӣ истифода бурда мешаванд, “бояд шавқи кӯдакро ба фаҳмиши муҳити гирду атроф бедор намояд, мактаб бояд макони хурсандии хонандагон гардад” (3,23). Ин маънии асосии фаъолияти омӯзгорро нишон медиҳад, то ки барои ҳар як кӯдак вазъияти муваффақиятоварро ташкил намояд.

Яке аз олимони намоёни америкӯӣ, равоншинос ва педагог У.Глассер, ки усулҳои муошират бо кӯдаконро кор карда буд, бовар мекунонад, ки муваффақият бояд барои ҳар як кӯдак дастрас бошад. Вай кӯшиш мекард, ки дар натиҷаи тадқиқот нишон диҳад, ки чӣ қадар талаботҳои психологӣ аз кӯдак дар чараёни фаъолиятҳои педагогӣ пайдо мегарданд. У. Глассер бовар мекунонад, ки чӣ қадар ба кӯдак муваффақият дар мактаб ба даст ояд, ҳамон қадари дигар вай дар ҳаёт комёб мешавад (4 , 67).

Кори зиёдро оиди ин масъала доктори илмҳои педагогӣ А.С. Белкин ба сомон мерасонад. Вай исбот менамояд, ки “агар кӯдак боварӣ нисбати хеш гум намояд, барои “ояндаи некаш” умедвор шудан мумкин нест. Як сухани бетаамули омӯзгор метавонад, кӯдакро шикаст диҳад, ки баъдан ислоҳи вай хело мушкил мегардад” . (5 , 81). Виталий Александрович Сластенин ҳисоб мекунад, ки ташкили вазъии муваффақиятовар дар фаъолияти таълимии хонандагон ҳавасмандиро ба вучуд меоварад. Роҳи беҳтарини ташкили вазъияти муваффақиятоварро вай дар ташкили усули тафриқавӣ дар муайян намудани мазмуни фаъолият ва характери ёрдами омӯзгор дар иҷрои он медид.

Оиди ин ақида олимони Г.А. Цукерман, И. Ф. Харламов, Сергей Александрович Смирнов, Лутфуллоев М., Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Қодиров Б. ва дигарон кор кардаанд.

Олим Лутфуллоев М., дар асари хеш “Дидактикаи муосир” нақши омӯзгорро баланд нишон дода, “ӯро ромишгари асосӣ дар фаъолияти таълиму тарбия номбар мекунад ва асоси шавқовар гардонидани чараёни таълимро ба ӯ вобаст менамояд”.

Шарифзода Файзулло усули ҳамкориҳои омӯзгор ва хонандаро қайд намуда, “ҳамгироиро асоси ба вучуд овардани шавқи хонандагон дар таълим менамояд”⁷.

Ташкили вазъиятҳои муваффақиятовар – яке аз шартҳои башардӯстона кардани ҷараёни таълим

Яке аз принципҳои асосии таҳсилот ин равияи башардӯстона доштани ҷараёни педагогӣ мебошад. Аз рӯи ақидаи тадқиқотчиён гуманизатсияи таҳсилоти мактабӣ ин ташкили муҳит ба кушодан ва инкишоф додани истеъдоди хонанда ва худифоданамоии ӯст. Ин равия дар асоси эҳтиром ва боварӣ ба кӯдак асос ёфта, дар фаъолияти мактабӣ, дар мазмун, ташкил ва характери алоқамандии аъзоёни коллективи мактабӣ ифода меёбад.

Миссияи башардӯстии хешро таҳсилот аз рӯи ду ҷиҳати иҷтимоӣ иҷро менамояд: вай шахсро барои иҷрои нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ тайёр менамояд ва якбора истеъдоди шахсро барои тағйир додани хеш медиҳад.

Омилҳои беруна метавонанд, нерӯи башардӯстонаи таҳсилотро зиёд намоянд, ё баръакс кам гардонанд. Дар ҷамъияти тоталитарӣ бо ташкили ҳама гуна назорат аз болои фаъолиятҳои инсонӣ таҳсилот нақши пассивонаро дар инкишофи шахс мебозад.

Ҷамъияти демократӣ имкон медиҳад, ки нерӯи башардӯстонаи таҳсилот инкишоф ёбад. Ин амал дар кушод будани сохтори таҳсилот дар муносибат бо институтҳои дигар, озодона баён намудани фикру ақидаҳои хеш, ташкили усулҳои озоди методӣ ва вазъиятҳои муваффақиятовар дар таълим ифода меёбад.

Ҳамин тариқ вобаста аз вазъи реалии ҷомеавӣ ду ҷараён пайдо мегарданд, ки аввалан авторитарӣ – демократӣ буда, бо назорати сахт ва баҳогузори асос ёфтааст. Нақши асосиро дар ин педагогика омӯзгор ва иҷрогунандаро хонанда бозӣ менамоянд. Дар доираи дуҷумлӣ диққат ба инкишофи руҳӣ - маърифатии шахс дода мешавад, ки ҳамкорӣ, алоқамандӣ бо ҳаёт бо муҳити иҷтимоӣ талаб менамояд.

Дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ “мавқеи омӯзгор ва хонанда якранг нест. Омӯзгор бо хонанда бо ҷиҳатҳои гуногуни расмӣ ва ғайрирасмӣ вобаста аст, ки барои он вай дар пеши ҷомеа, хонандагон, дар пеши вичдони худ ҷавобгар мебошад. Лозим аст, ки бо хонанда зиёдтар дар муошират бошад, талаботи ӯро фаҳмад, барои инкишофи ӯ кӯмак карда тавонад. Омӯзгор бояд дар пеши кӯдак то дараҷае кушод бошад, ки кӯдак ба ӯ бовар карда тавонад, фикр, ақидаи кӯдакро эҳтиром намояд”.

Баробарӣ – ин ҳамеша ҳамкорист, ин эҳтироми тарафайн, тайёр кардан ба худифодакунии кӯдак мебошад. Ҳамкорӣ фақат фаъолияти якҷоя низ нест. Асоси ӯро хурсандие, ки кӯдак аз ӯ пайдо мекунад, нишон медиҳад. Интизории хурсандӣ – сарчашмаи ҳаракат ба пеш мебошад.

Ҳамкорию омӯзгор ва хонанда, ки бо муҳаббат ба кӯдакон асос ёфтааст, ташкили вазъиятҳои гуногуни педагогиро тақозо менамояд.

Мақтаби садоқати В.А. Сухомлинский ба ҳамагон маълум аст. Оё ҳоло мо он дорем. Тадқиқот маълум сохт, ки аз 100 хонанда 38 кас бо хурсандӣ ба мактаб мераванд. Сабаб маълум гардид, ки кӯдакон хело муваффақияти кам дар мактаб доранд ва хурсанд нестанд.

Дар ташкили вазъиятҳои муваффақиятовар махсусан кӯдаконе, ки душворӣ дар фаъолиятшон доранд, бисёр мӯхтоҷ ҳастанд. Барои ин намуди кӯдакон вазифаҳоеро ёфтани лозим аст, ки яке барои ҳалли дигаре роҳ мекушояд. Дуввуман ташкили усули тафрикаи фардӣ имконият медиҳад, ки ба дили хонанда роҳ ёбем, то ки характери башардӯстонаи таълим бароварда шавад.

Асосҳои назариявии ба вучуд овардани вазъияти муваффақиятовар

Пеш аз он ки ба чавҳари ташкили вазъият муваффақиятовар сухан ронем, бояд муайян кунем, ки муваффақият барои кӯдак чӣ аҳамият дорад. Ба тадқиқотҳои А.С. Белкин рӯ меорем.

Муваффақият дар таълим – сарчашмаи ягонаи қувваи ботинии кӯдак мебошад, ки тавлидкунандаи нерӯ барои паси сар кардани душвориҳо ва хоҳиши таҳсил мегардад.

Муваффақият мафҳуми сермаъно буда, таъбирҳои зиёд дорад. Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ – равонӣ таносуби байни интизориҳои беруна, шахсият ва натиҷаҳои фаъолияти онҳо фаҳмида мешавад. Ҳар як аъзои ҷомеа ҳамеша дар ихтоси системае мебошад, ки аз онҳо кирдор, амал ва рафтори муайяноро тақозо дорад. Дар ҳуди шахсият муносибатҳои гуногуне бо ҳешовандон, аъзоёни наздики ҳамон гурӯҳи расмӣ ва ғайрирасмӣ ниҳонанд, ки кӯдак ба онҳо шомил аст. Инсон кирдорҳои муайяноро интизор аст, ки умедҳои ӯро қонеъ мегардонад ва аз ҳуди ӯ низ онҳоро интизоранд.

Вақте ки интизориҳои шахсият бо интизориҳои муҳити атроф мувофиқ меоянд, дар бораи муваффақият сухан гуфтан муҳол аст. Мумкин аст, ҳамон гурӯҳи одамон тағйир ёбанд, ки ақида онҳо ба шахсият таъсир мерасонанд, аммо моҳияти пешравӣ тағйир намеёбад.

Ҷанбаҳои равонӣ ва педагогии муваффақият

Аз нуқтаи назари равонӣ муваффақият, чӣ хеле ки А. Белкин меҳисобад – “ин ҳолати хурсандиест, ки аз кӯшиши шахсият барои пешравӣ дар фаъолият ба даст омадааст ё худ бо интизориҳою умедҳои

мувофиқ омадааст. Дар асоси ҳамин ҳолат вачҳи нав ва пурзӯртари фаъолият ташаккул меёбад, дараҷаи худбаҳодихӣ, худэҳтиромкунӣ тағйир меёбад. Дар ҳолате, ки муваффақият устувор, доимӣ мегардад боиси оғози имкониятҳои васеи нухӯфтаи шахсият мегардад”⁹.

Аз нуқтаи назари педагогӣ вазъияти муваффақиятовар-“ин тавъамкунии мақсадноки вазъият мебошад, ки имконият фароҳам меорад, то ки шахсиятҳо, коллектив ба нуқтаҳои баландтари муваффақият дар фаъолият соҳиб шаванд” (10,31).

Аз нуқтаи назари педагогӣ “вазъияти муваффақиятовар – ин ба даст овардани натиҷаҳои хуб дар фаъолияти шахсиятҳои алоҳида ва умуман коллектив аст”¹¹.

Маъноии педагогии муваффақият мумкин аст натиҷаи дурандешона ва омодакардаи муаллим, оила ба шумор равад. Муваффақият категорияи абстрактӣ нест. Хурсандии муваффақияти хонандаи хурдсол аз наврас фарқ дорад. Хонандаи хурдсол он қадар муваффақиятро дарк намекунад, балки аз он бештар мутаассир мешавад. Наврасон бошанд сарчашмаи муваффақиятро чӯё мешаванд, на ҳама вақт онро баҳогузори мекунад. Хонандаи синфҳои болоӣ бошад, чун калонсол кӯшиш мекунад имкониятҳои худро таҳлил кунад. Асоси интизории муваффақият – ин кӯшиши сазовори эътироф шудан; худро ҳамчун «Ман» муаррифӣ кардан ва ба оянда нигаристанро дорад.

Моҳияти асосии фаъолияти омӯзгор аз он иборат аст, ки барои ҳар як хонанда вазъияти муваффақоварро созмон диҳад. Байни мафҳумҳои «муваффақият» ва «вазъияти муваффақовар» фарқ кардан зарур аст.

“Вазъият – ин аз қобилияти ташкилотчигии омӯзгор вобаста аст. Вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки барои ҳар як шогирдаш имконияти дарки хурсандии муваффақият ва имконият дар худ ба вуҷуд орад” (12,30).

Вазъиятҳои муваффақиятовар ва навҳои он.

Хурсандии ғайричашмдошт.

Хурсандии ғайричашмдошт – ин ҳиссиётест аз он ки, натиҷаҳои фаъолияти хонанда аз интизориҳо баландтар рафтаанд. Аз ҷиҳати педагогӣ ба қавли А. Белкин, “хурсандии ғайричашмдошт – ин натиҷаи фаъолияти хуб тайёркардаи омӯзгор мебошад” (13,63). Омӯзгор бояд фаъолияти хешро баҳо диҳад, ба усулҳои истифодакардаи худ боварӣ дошта бошад.

Як гурӯҳи усулҳои “хурсандии ғайричашмдошт”-ро мебинем:

Усули “Зинапоя” ё “Дар саф истодан”.

Сухан дар бораи вазъияте меравад, ки омӯзгор хонандаро оҳиста – оҳиста боло мебароварад, зинаҳои таълимро фатҳ мекунад, боварии

хонандаро ба ӯ ва одамони ӯро ихотакунанда зиёд менамояд.

Зинаҳои асосӣ:

Қадами 1: Ангезиши психологӣ. Мақсад он ки фишори психологиро паст намояд ва муҳитро барои алоқаи эҳсосотӣ фароҳам оварад.

Қадами 2: Садди эҳсосотӣ. Фаъолияте лозим аст, ки ранчиш, сустшавӣ, маломатро кам намуда, боварии шахс ба худаш зиёд гардад.

“Номуваффақиятӣ – ин тасодуф аст, муваффақият – қонунист.”

Қадами 3: Интихоби самти асосӣ. Сарчашмаи фишори психологиро муайян намуда, роҳҳои барҳам доданаширо ҷустуҷӯ менамоем.

Қадами 4: Интихоби имкониятҳои гуногун. Зарур аст, ки муҳите ташкил карда шавад, ки вазъияти муваффақиятовар дошта бошад, то ки хонанда имконият ёбад худро бо ҳамсинфонаш муқоиса намояд.

Қадами 5: Муқоисаи ғайричашмдошт. Баъзан истифода бурда мешавад.

Қадами 6: Мӯътадилшавӣ. Лозим аст, вазъияте хурсандиоваре, ки ташкил карда шавад, ки ягона набуда давомдор мебошад.

Дар ин зинаҳои педагогӣ арзиши асосӣ нафақат дар иҷрои пайдарҳамии ӯст, балки доимо инкишоф додани ӯ, кофтукови роҳҳои нави методӣ мебошад.

Ё истифода аз усули «Зинапоя». Ба хонанда дар мавзӯе, ки барои ӯ мушкилот дорад, сухан гуфтан душвор аст. Омӯзгор дар варақае менависад, ки Шуморо дар соати нӯҳ дар пеши салони видеоӣ интизор мешавам. Бо ин намуди кор осонтар аст, ки бо хонанда ба мубошират дароём. Чунки байни хонанда ва омӯзгор дар алоқа садди калон вучуд дорад. Хонанда гумон дорад, варақаро яке аз ҳамсинфони ӯ навиштааст. Вақте ки ӯ ба салон меояд ва омӯзгорро мебинад, ӯ худро гум мекунад. Омӯзгор метавонад ҳамроҳи ӯ ба салон дарояд, сухбат намояд, ба дили ӯ роҳ ёбад. Ин ҳам яке аз вазифаҳои «ҳучуми психологӣ» ба шумор меравад.

Хурсандии умумӣ.

Хурсандии умумӣ вақте ки хонанда диққати тамоми коллективро ба худ мебинад. Вай метавонад, аз тарафи омӯзгор ташкил гардад, ё худ аз худ ба вучуд ояд, намоён ё ноаён бошад.

Хурсандии умумӣ он диққати коллективист, ки хонанда худро қаноатманд ва хушбахт ҳис менамояд, боварии хешро ба даст медароварад. Хурсандии умумӣ – ин пеш аз ҳама ҷавоби эҳсосии гурӯҳ аз муваффақияти аъзоёни хеш аст.

Усули “Ҳамроҳи мо бош”.

“Мафҳуми асосӣ дар он ки фикрҳои ноустувори хонандаро мустаҳкам намояд, ба ӯ имконият дода шавад, ки аз муваффақиятҳои хеш хурсанд шавад ва ҳаловат барад. Дикқати гурӯҳ ба ӯ нишонаи бедоршавӣ, омили фаҳмиш ва натиҷаи кӯшиш мегардад”¹⁴.

(3,79).

Давраҳои амалкунӣ:

Қадами 1: ташҳиси дараҷаҳои ақлонӣ. Бедоркунии фикр, вақте ки кӯдак меҳаҳад ба ҳамсинфонаш расад.

Қадами 2: интиҳоби сарпараст. Вобаст намудани хонандаи хуб. Барои ин манфиати тарафайнро нигоҳ кардан лозим аст.

Қадами 3: қайд намудани натиҷаҳо ва баҳогузори ба онҳо. Зарур аст, ки кори хуб аз чашми коллектив пинҳон набошад ва инкишоф дода шавад.

Хурсандӣ аз фаҳмиш.

Зарур аст, ки омилҳои бедоршавии дохилро барои иҷрошавии фаъолият ба вучуд биёрем, ки талаботи шахсро қонеъ менамоянд. “Панҷ омили асосии таълим мавҷуданд.

Бедоркунии бевосита – ки талаботи ҳозираи кӯдакро қонеъ менамояд.

Бедоркунӣ ба оянда – қонеъ намудани талаботҳои, ки дар оянда даркор мешаванд.

Омилҳои ахлоқӣ – ки бо фаҳмиши он ки таълимгирӣ вазифаи ахлоқии шахс дар пеши ҷомеа ва оила мебошад.

Омилҳои муошират – аҳамияти иҷтимоӣ дошта, бо талаботи дар коллектив будан алоқаманд аст.

Ҳамаи ин омилҳоро лозим аст, ки ба назар гирем, истифода намоем, инкишоф диҳем. Омили аз ҳама асосӣ ақлонӣ буда имкон медиҳад, ки оламро доништа гирем, дар вақте ки ба мо нафақат натиҷа, балки ҷараёни фаҳмиш зарур аст” (15,128).

Меҳнати кӯдак хурсандиро аз фаҳмидани маводи нав зиёд менамояд, худомӯзӣ ва маърифатро инкишоф медиҳад.

Таъсири муваффақият ба фаъолияти хонандагон

Хонандагон на танҳо аз мактаб дониш, балки рушди маданӣ, ғамхорӣ, инкишофи шахсӣ ва иҷтимоӣ, ҳамдигарфаҳмӣ аз тарафи муаллимон, эҳтироми муваффақият ва пешравии онҳо низ интизоранд.

Акнун таҳлили пешравиҳои хонандагонро, ки худашон баҳогузори кардаанд дида мебароем. Хонандагони синфи 7-ум 40 нафар иштирок карданд.

Натиҷаи баҳои хонандагон чунин аст:

Ҷадвали №1.

Ҳама қаноатманданд	10
На ҳама вақт	22
Ман баъзан аз худ қаноатманд нестам	6
Ба ман фарқ надорад	2

Агар зехн монем фақат 2 нафар аз пешравии худ бепарвоянду халос. Ин нишон медиҳад, ки чизи ба онҳо пешниҳодкардаи муаллимонро аз худ кардан намехоҳанд, вале баъд аз чанд вақт онҳо рӯ ба хониш меоранд ва муаллимонро, ки дарсашонро аз ҳама зиёд шавқовар мегузаронанд, бештар қадрдонӣ мекунанд.

10 нафари аввал аз муваффақияти худ қаноатманданд, онҳо ба талаботҳои фаъолияти мактаб мутобиқ шудаанд ва нисбати ҳодисаҳои майда бепарвоянд.

Қисми калони хонандагон, ки 22 нафаранд ба пешравии худ қаноатманд нестанд. Қисми зиёди хонандагон баъзан норозиянд, ки 6 нафарро ташкил медиҳад. Гурӯҳи охири ба кӯмаки роҳбари синф, муаллимони ҳамон фанҳое, ки хонандагон аз онҳо танқисӣ мекашанд, ниёз доранд.

Норозигӣ пайваста ғун мешавад. Дар ин бора ақидаи хонандагон хело ҳам аҷиб аст. Онҳо нисбати пешравӣ ва нобарории худ эҳсосманданд. Бо ин мақсад бо худӣ ҳамон синф тадқиқотро анҷом додем, ки натиҷааш чунин аст.

Мамониатҳои хониши (таълим) босамар.

Ҷадвали №2.

Шавқиятҳои гуногун	3
Вақтхӯшӣ (бозиҳо, дискотека)	1
Масъалаҳои ҳалталаби хона	1
Ҳақиқӣ набудани иҷрои корҳои хона	2
Набудани ҳавас ба баъзе фанҳои таълимӣ	18
Манфиатҳои ман аз супоришҳои мактаб бартарӣ доранд	5
На ҳама вақт кайфияти ман хуб аст	1
Фикр мекунам, ки ҳамаи фанҳоро чиддӣ омӯзам	4
Ба пешравии ман касе кордор набошад	5

Вачҳи 18 нафар хонанда набудани ҳавас ба баъзе фанҳои таълимӣ мебошад. Қисми зиёди хонандагон шавқҳои гуногун ба таҳсил доранд ва 5 нафар ба тавачҷӯҳӣ

калонсолон эътибор намедиҳанд. Ҳамин вазъият ба гурӯҳҳои мобайнӣ низ дахл дорад, ки метавонад муносибат ба таҳсилро хубтар созад.

Омилҳои таҳсили бомуваффақият

Ҷадвали № 3

Муносибати ман ба таҳсил хуб мешавад агар:

Агар имконияти озод омӯхтани баъзе фанҳо пайдо шавад.	16
Муносибати байни хонандагону муаллимон бештар озод бошад.	2 4
Зиёд кардани миқдори фанҳое, ки инсонро ба ҳаёти воқеӣ омода мекунад.	8
Агар ман боварӣ кунам, ки хуб таҳсил карда хубтар зиндагонӣ мекунам.	4
Дар мактаб ҳама вақт одами калонсолро дарёфт кардан мумкин бошад, ки масъалаҳои шахсиро ҳал кунад	6
Мо набояд маводи таълимиро ҳамту омӯзем, балки мустақилона ягон чизро анҷом диҳем.	

Ҳавасмандӣ тағйир меёбад. Муҳим он фанҳо мегарданд, ки барои дохилшавӣ ба мактаби олий имконият медиҳанд, онҳоро чуқур ва ҷиддӣ меомӯзанд. Барои хонандагон муҳим аст, ки ҷомеаи ҳозира дониши онҳоро то кадом андоза қадр мекунад. Онҳо боварӣ ҳосил мекунад, ки агар хуб хонанд хубтар зиндагонӣ мекунад. Аммо афсӯс, ки ҳозир ба ҳамаи ин боварӣ надоранд.

Хулоса

Мактаб дар навбати аввал бояд таҳсилоти кӯдакони синни хурди мактабиро стандартӣ намояд. Дар солҳои аввали ҳаёташ кӯдак олафро бештар меомӯзад. Дар бораи олами гирду атроф маълумот зиёде пайдо намуда, худро бештар ба онҳо мутобиқшуда ҳис мекунад. Дар чунин муҳит бо боварӣ ба оянда менигарад. Ягон кӯдак ба мактаб бо умеди нобарорӣ намеояд. Фақат мактаб метавонад ӯро нобарор созад. Аввал бештари кӯдакон худро новобаста аз муҳит ва оила шахсиятҳои мустақил мепиндоранд. Вай умед дорад, ки соҳиби эҳтиром ва муҳаббат аз тарафи ҳамсинфон ва муаллимон мегардад. Шикасти ин умед масъалаи ҳалталаби таълими синфҳои ибтидоӣ аст. Кӯдак бо умеди калони таҳсил ба мактаб меояд. Агар хоҳиши таҳсилро аз даст диҳад, дар ин бора на танҳо оила, балки мактабу усулҳои таълим низ гунаҳкоранд. Агар панҷ соли аввали таҳсил бо роҳи умедворӣ наравад, дар солҳои минбаъда ислоҳ нахоҳад шуд. Вай дар солҳои минбаъда

қобилияти ҳалли масъалаҳои ҳалталаби пешомадаро дошта наметавонад. Аз ҷустуҷӯи муҳаббат ва худэҳтиромкунӣ дур мешавад. Дар марҳалаи ҳозира ҳаёти ҷомеа мураккаб ва гуногунпахлӯ мебошад. Барои ҳамин ҳам мутобиқ шудан ба ҳаёти мактаб ва ҷомеа ва алоқамандии байни онҳо муваффақияти фаъолияти таълимӣ аст. Муваффақият сарчашмаи қувваи ботинии кӯдак, тавлидкунандаи нехрӯ барои бартараф намудани душворихо, хоҳиши таҳсил мебошад. Кӯдак ба худ ва қонеъ кардани талаботҳои ботинии худ кӯшиш мекунад. Хулоса муваффақият дар таҳсил – муваффақияти ояндаи ҳаёт аст.

АДАБИЁТ

1. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться. М.: "Политиздат", 1989 -355 с.
2. Аникеева П.П. Учителю о психологическом климате в коллективе. М.: "Просвещение", 1983 - 96 с.
3. Белкин А.С. Читаю чувства на лице твоём // Народное образование, 1990-№11, -91 с.
4. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать? М.: "Просвещение", 1991, - 169 с.
5. Глассер У. Школы без неудачников. М.: "Просвещение", 1991, - 71с.
6. Лутфуллоев М. Современная дидактика (Дидактикаи муосир) ,2001.
7. Невский Т. А. Трудный успех. М.: "Просвещение", 1981, – 126 с.
8. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании. М.: "Владос", 1995, 528 с.
9. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М.: "Народное образование", 1998, -С.53.
10. Скаткин М. Н. Школа и всестороннее развитие детей. М.: "Просвещение", 1960, –140 с.
11. Сухомлинский В.А. Верьте в человека. Киев, 1960, -234 с.
12. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. Киев, 1972-254 с.
13. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. - К.: Рад. шк., 1988, -272 с
14. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. М.: "Педагогика", 1974 , -569 с.
15. Шарифзода Файзулло “Актуальные проблемы современной педагогики”, “Ирфон”, 2009;

ТАШКИЛИ БОМУВАФФАҚИЯТИ ВАЗЪИЯТҲОИ ПЕДАГОГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН

Ташкили таълим малакаҳои гуногуни педагогӣ ва методиро дар ҳолатҳои гуногун талаб мекунад. Дар ин мақола андешаҳои гуногуни олимони ва коршиносони педагогӣ оид ба усули интерактивии таълим гирд оварда шудаанд. Мактаб бояд муассисае бошад, ки бачадо дар он ҷое, ки дар он ба худ ақлу заковат ва хирад мегирад, ба муаллимони дамчун мураббӣҳои мудими худ ва тарғибкунандаи маданият менигарад. Кӯдакон набояд аз мактаб ва омӯзгор натарсанд, балки ба таълиму принципҳои он, вазъи педагогӣ, фаъолияти педагогӣ, гуманизатсияи раванди таълим, усули қадам ба қадам риоя кунанд. Мақола тамоми ҷанбаҳои илмиро оид “Ташкили

бомуваффақияти вазъиятҳои педагогӣ дар фаъолияти таълими хонандагон, фарогир аст. Муаллиф бо мисолҳои мушахас мақоларо мавриди таҳлил қарор додаст. Дар рафти таҳлил маълум гардид, ки муаллиф аз адабиёти илми педагогика комилан хабардор буда, онро дақиқназарона баҳогузори намудааст. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки мавзӯи мувофиқи талаботи педагогикаи замони муосир интихоб гардида, минбаъд чун дастури педагогӣ барои илми педагогика хизмат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: вазъияти педагогӣ, фаъолияти педагогӣ, ҳавасмандкунии педагогӣ, нуқтаи назари равонӣ, ҳаёти чома, маводи таълимӣ, фаъолияти хонандагон, меҳнати фикронии хонанда, хусусҳои муошират, талаботҳои психологӣ.

УСПЕШНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СИТУАЦИЙ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Организация обучения требует различных педагогических и методологических навыков в различных ситуациях. Эта статья содержит различные идеи ученых и педагогических экспертов по интерактивному методу обучения. Школа должна быть учреждением, на которое дети смотрят как на место, где он или она получает интеллект и мудрость, и смотреть на учителей как на своих пожизненных наставников и пропагандистов культуры. Дети не должны бояться школы и учителей, скорее, следовать её обучению и принципам педагогической ситуации, педагогическая деятельность, гуманизация процесса обучения, поэтапный метод. В статье освещены все аспекты науки «Успешная организация педагогических ситуаций в учебной деятельности студентов». Автор анализирует статью на конкретных примерах. В ходе анализа выяснилось, что автор в полной мере знаком с литературой педагогической науки и тщательно ее оценил. Анализ показывает, что тема выбрана в соответствии с требованиями современной педагогики и послужит педагогическим ориентиром для педагогической науки.

Ключевые слова: педагогическая ситуация, педагогическая деятельность, педагогическая мотивация, психологическая точка зрения, социальная жизнь, учебные материалы, деятельность студентов, интеллектуальная работа учащихся, особенности общения, психологические требования.

SUCCESSFUL ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL SITUATIONS IN EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS

Organization of learning requires different pedagogical and methodological skills in different situations. This article contains various ideas of scientists and pedagogical experts on the interactive teaching method. The school should be an institution that children look to as the place where he or she receives intelligence and wisdom, and look to teachers as their lifelong mentors and promoters of culture. Children should not be afraid of the school and teachers, rather, follow its teaching and principles; pedagogical situation, pedagogical activity, humanization of the learning process, a phased method. The article covers all aspects of the science "Successful organization of pedagogical situations in the educational activities of students." The author analyzes the article on specific examples. During the analysis, it turned out that the author is fully familiar with the literature of pedagogical science and carefully evaluated it. The analysis shows that the topic was chosen in accordance with the requirements of modern pedagogy and will serve as a pedagogical guide for pedagogical science.

Key words: pedagogical situation, pedagogical activity, pedagogical motivation, psychological point of view, social life, teaching materials, student activities, intellectual work of students, features of communication, psychological requirements.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қонунзода Ш. Х.- директори муассисаи таълимии “Мактаби Президентӣ хонандагони болаёқат дар ш. Хоруг” – и ВМКБ, унвончуи Пажӯҳишигоҳи илмҳои педагогии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Конунзода Ш. Х. директор Президентской школы для одаренных г.Хорога ГБАО, соискатель Институт педагогических наук образовательной академии

Information about the author: Konunzoda Sh. Director of the Presidential School for the Gifted in Khorog, GBAO, Applicant, Institute of Pedagogical Sciences, Educational Academy

ТАЪРИХ ИСТОРИЯ

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛХАЛКӢ ВА ХАТАРИ ОН БАРОИ АҲЛИ БАШАР

Ш. Дилишодова

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев

Имрӯзо ҷаҳони муосирро падидаҳои номатлуб ва даҳшатборе зери тасарруфи худ гирифта истодааст, ки аз шунидани онҳо ба дилҳои инсонҳо ваҳму ҳарос ҷойгузин мешавад. Ин падидаҳои номатлуб дар ҷаҳони имрӯза «терроризм», «ифротгарӣ» ва «тундгарӣ» ном дошта халқҳои сайёраамонро ба таҳлука андохта истодаанд.

Ин истилоҳҳо чанд қарн боз дар байни мардумони кишварҳои дунё маълуми машҳуранд, зеро бо ғоҷабдорӣ ва зиёновариҳои моддӣ ва маънавии худ дилҳои чандин ҳазорҳо ва миллионҳо нафарро лахта-лахта хун кардаанд. Мардумро бехонумон ва хонаҳои бисёрихоро ба ғамхона мубаддал гардондаанд. Пас бояд шарҳ дод, ки ин истилоҳоти даҳшатбор ва хатарзо аз кучо пайдо шудаанд аз чӣ манша мегиранд. Чӣ чиз боиси пайдо шудани ин аъмоли номатлуб гашт? Чӣ касоне дар паси ин кирдорҳои ҳузнангез истодаанд? Саволҳо оиди ин мафҳумҳо бениҳоят зиёд ҳастанд ва мо мекушем, то ба қадри ҳол ба ин масоил рӯшанӣ андозем.

Аввалан, мекушем, ки то истилоҳоти ваҳмангези дар боло зикршударо бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ шарҳ диҳем. Маъноии луғавии вожаи лотинии «террор» тарс, даҳшат мебошад ва аз ин ҷо маълум мешавад, ки маъноии «терроризм» даҳшатафканӣ ва ба вучуд овардани тарсу воҳимаю даҳшатафканӣ дар ҷомеа мебошад [1,475]. Бешубҳа ҳар як амалҳои террористӣ пеш аз ҳама хусусияти зуроварӣ, маҷбурсозӣ, таҳдидкунандагӣ ва даҳшатафканиро доранд. Экстримизм бошад, аз забони лотинии «extremus» гирифта шуда, маъноии охири аҳд, ҳадди ниҳой, назари ниҳой ва ифротӣ доштанро ифода мекунад [2,9].

Ин мафҳумҳо ба ҳамдигар зич алоқаманд буда, барои омма мушкилоти хеле зиёд ва ғамангезро ба бор меоранд. Амалҳои даҳшатноке, ки дар натиҷаи тарқишҳо ва низоҳои пай дар пай рух медиҳанд, албатта пеш аз ҳама ба аҳолии бегуноҳ таъсири ҳудро мерасонанд, яъне зарари иҷтимоӣ, рӯҳӣ ва иқтисодиашон хеле зиёд аст. Яке аз чунин воқеаҳои даҳшатнок, ки боиси маъюсӣ ва ҳалокати

ҳазорон нафарон гардида буд, воқеаи 11 сентябри соли 2001 дар шаҳри Нью-Йорки Амрико буд.

Сарвари давлат мӯхтарам Эмомали Раҳмон дар маросими ифтитоҳи конференси байналмиллалии сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез», ки 4 майи соли 2018 дар шаҳри Душанбе доир гашт, чунин иброз доштанд: «Имрӯзҳо дар гӯшаҳои гуногуни сайёра миллионҳо нафар одамон гирифтори хавфу таҳдид ва оташи ҷангу низоъҳо гардиданд ва зухуроти терроризму ифротгароӣ ба хатари бесобиқаи ҷаҳонӣ табдил ёфта, оқибатҳои фоҷиабори дарозмуддати ҷамъиятиву сиёсӣ ва маънавиро ба бор меорад»[3,7]. Ин суҳанони Сарвари давлат тамоми шаҳрвандони Тоҷикистон ва тамоми мардуми дунёро водор месозанд, ки ба муқобили ин аъмоли номатлуб пайваста мубориза баранд, зеро садҳо ҳазор одамон зери хавфи таҳдид ва оташи ҷангу низоъҳо қарор мегиранд. Дар бисёр мамлакатҳои дунё амалҳои террористӣ анҷом дода шуданд ва дар натиҷаи онҳо одамони зиёде ҳалок ва захмӣ гардиданд. Чунин амалҳо боиси муҳҷирати ҳазорон нафар одамон мегардад ва зарари аз амалҳои террористӣ ба давлатҳо расонидашуда ба миллиардҳо доллар дакка меҳӯрад.

Бояд қайд кард, ки беҳтарин роҳи пешгирӣ ва ҳалли масъалаҳои терроризми байналхалқӣ ва экстримизм ин дар якҷоягӣ фаъолият намудани кишварҳои ҷаҳон ва ташкилотҳои байналмиллалӣ оиди ин масъалаи мубрами рӯз мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тарафдори сулҳу оромӣ дар ҷаҳон аст ва ба муқобили терроризм ва дигар ҷиноятҳои хусусияти байналхалқидошта мубориза мебарад. Аз ин лиҳоз як қатор санадҳои меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ аз тарафи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» аз 16 ноябри соли 1999[4,51].
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстримизм» аз 8 декабр соли 2003.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷиноятҳои муташаккилона» аз 28 декабри соли 2013[5].

Мақсади асосии қабул намудани ин қонунҳо татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм ва экстримизм, таъмини ўҳдадорихои байналмиллалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ошкоркунӣ, пешгирӣ ва роҳ надодан ба фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ ва экстримистӣ мебошад. Бо қабул намудани чунин ҳуҷҷатҳои муҳим Тоҷикистон исбот намуд, ки оиди ин масъала бетараф нест ва нахоҳад буд. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон низ доимо дар суҳанронҳои худ

таъкид мекунад, ки барои аз байн бурдани ин падидаи номатлуб ҳамкориҳои дастаҷамъонаи ҳамаи кишварҳои ҷаҳон лозим аст: « Ин мубориза бояд бо андешидани тадбирҳои дастаҷамъона дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва иттилоотӣ тақвият дода шавад. Ин тадбирҳоро дар сатҳи байналмиллалӣ аввалан таҳия ва ба нақша бояд гирифт...агар кишварҳои пешрафта дар ҳамкорӣ бо давлатҳои рӯ ба инкишоф барномаи фароҳу созандаи муборизаро бо камбизоатӣ, гуруснагӣ, сатҳи пасти маърифат, бекорӣ ва бемориҳои гуногуни вазнин таҳия ва амалӣ сохта натавонанд, мо ҳамагон аз зуҳуроти зишти терроризму ифротгароӣ раҳой ёфта наметавонем » [6,98].

Танҳо дар қаламрави Афғонистон соли 2017 дар натиҷаи амалиётҳои террористӣ беш аз 10 ҳазор нафар аҳолии осоишта зарар дида, тақрибан 4 ҳазор нафар қурбон шудаанд, ки 32 дарсади қурбониён ва 53 фоизи маҷруҳонро занону кӯдакон ташкил медиҳанд[7,7].

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар баробари дигар давлатҳо барои дохил нашудани ҷавонон ба чунин гурӯҳҳо мубориза бурда, чораҳои зарурӣ меандешад, то ки ҷавонон роҳи дурустро интихоб кунанд. Ҷавонон, ки нерӯи созанда ва умеди тамоми мардуми дунёянд ва пешравию пешсафии ҳар як халқу миллат аз онҳо вобастагӣ дорад, ба чунин душвориҳо дучор мегарданд, ки ин хеле аламовар аст. Ин воқеаҳо ҷавонро водор месозанд, ки зираку хушёр бошанд. Маҳз бо ҳамин мақсад, соли 2017 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Соли Ҷавонон» эълон гардид. Ин ташаббуси Роҳбари давлат барои пешгирии шиддати ифротгароӣ ва рафторҳои номатлуб дар байни ҷавонон мусоидат менамояд ва ҳавасмандии онҳоро барои пайгирӣ кардани корҳои неку писандида афзун мегардонад. Ба ғайр аз ин ҳукумати Тоҷикистон пайваста кӯшиш мекунад, ки ҷавонон ба варзиш ва таълим бештар фаро гирифта шаванд, бо ҳамин мақсад имрӯз дар тамоми гӯшаву канори мамлакат барои онҳо шароити арзанда муҳайё карда шудааст. Ҳангоми ифтитоҳи толори варзишӣ дар шаҳри Хоруғ сарвари давлат дар суҳанронии худ иброз доштанд, ки « ҷавонон бояд дарк намоянд, ки дӯст доштани Ватан, саҳмгузори кардан барои ободии он, гиromидошти муқаддасоти миллӣ, риояи қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва эҳтиром ба рукнҳои асосии давлатдорӣ қарзи муқаддаси ҳар яки онҳо маҳсуб меёбад» [8,422].

Новобаста аз ҳамаи ҳамин кӯшишҳои ҳукумати Тоҷикистон ва дигар давлатҳои ҷаҳон ҷавонони бисёре аз мамолики гуногуни дунё ба гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ дохил шуда истодаанд. Муттасифона, аз кишвари азизи мо Тоҷикистон ҳам бархе аз ҷавонон

шомили чунин гурӯҳҳои ифротгаро ва тундгаро шудаанд. Гап дар сари он аст, ки ҷавонон зуд ба доми фиреби тарғиботчиёни ифротӣ афтада, аз хешу табор ва ёру диёри худ ҷудо мешаванд, аммо фикр ҳам намекунанд, ки ҷони ҷавони хешро ба хотири кӣ ва чӣ қурбон карданиянд. Пас бояд қайд намуд, ки баъзе абарқудратҳои дунё барои расидан ба ҳадафҳои стратегию сиёсӣ ва иҷтимоии худ дар созмон додани ташкилотҳои ифротгаро манфиатдоранд ва ба чунин созмонҳо кӯмаки молиявӣ мерасонанд. Ҷавонони зиёде барои пулу мол шуда, зуд шомили ин созмонҳо мешаванд, аммо оқибатҳои фоҷиабори ин кирдорашонро сарфи назар мекунанд. Ҳатто фикр ҳам намекунанд, ки ба чи хел корҳо машғул хоҳанд шуд. Нафароне, ки шомили гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистӣ мегарданд, барои онҳо дигар фарқ надорад, кӣ сокини кадом давлат аст, ба кадом дин пайравӣ мекунад, кӣ худӣ аст, кӣ бегона аст ва кӣ чи миллатро дорад.

Дар мубориза бо терроризм на ин, ки ташкилотҳои байналхалқӣ ё давлатҳои алоҳида, балки тамоми башарият, тамоми шахрвандон ва умуман ҳар як шахс вазифадор аст, ки саҳми худро босамарона гузоранд, зеро хавфи терроризми байналхалқӣ хеле азим аст. Мо бояд барои худамон, барои ояндаи фарзандони худамон мубориза барем, то ки ояндаи онҳо равшан бошад. «Ҷумҳурии Тоҷикистон муборизаро бар зидди терроризм ҳамчун вазифаи муҳимтарини таъмини амнияти миллии худ, минтақа ва ҷаҳон баррасӣ намуда, барои тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои байналмиллалӣ дар ин самт талош меварзад» [9].

Таҳдид ва хатари терроризми байналхалқӣ рӯз аз рӯз афзун шуда истодааст, ки ин боиси таасуф аст. Гурӯҳҳои террористӣ бо амалҳои ваҳшиёнаи худ авзои ҷаҳони муосирро ноором ва аҳли башарро ба изтироб овардаанд. Оқибатҳои чунин амалҳои номатлуб ҳам барои шахсони алоҳида ва ҳам барои давлат хеле вазнин ва зиёновар мебошанд. Маҳз ҳамин хел рафторҳо сабаб шуданд, ки Тоҷикистон низ ҳамчун субъекти байналмиллалӣ ва ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар бахши мубориза ба муқобили терроризм, экстремизм ва дигар ҷиноятҳои характери байналхалқидошта бетараф буда наметавонад, ки ин боиси оромӣ ва осудагии шахрвандони Тоҷикистон хоҳад буд. Масалан соли 2002 сарони давлатҳои Созмони ҳамкории Шанхай «Конвенсия оид ба мубориза бо терроризм, ҷудохоҳӣ ва ифротталабӣ»-ро қабул намуданд [10,399].

«Ин ҳодисаҳо бори дигар исбот намуданд, ки терроризм ва экстремизм, аз як ҷониб, чун вабои аср хатари глобалии ҷиддӣ буда, аз ҷониби дигар, аъмоли он гувоҳ аст, ки террорист ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад, балки як таҳдиде ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷони ҳар як сокини

сайёра аст»[11], чунин иброз доштанд, дар паёми худ ба Маҷлиси Олӣ Президенти кишвар Э. Раҳмон. Пас аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳамаи мо инсон ҳастем, новобаста аз дин, миллат, нажод, забон, урфу одат ва ғайра. Барои ҳар яки мо инсондӯст будан хеле зарур аст.

Дар хулосаи ин мақола қайд кардан зарур аст, ки терроризм ва экстримизм тамоми мардуми ҷаҳонро ба ташвиш дароварда боиси марги миллионҳо нафар одамон, зарари моддӣ ва маънавии онҳо мегардад. Баҳусус ҷавонон ҳам аз ин хатари давр дар канор нестанд, ки ин боиси таассуф аст. Имрӯз ҳар яки мо вазифадор ҳастем, ки пеши роҳи шомилшавии ҷавононро ба ин гурӯҳҳо гирем ва онҳоро ба роҳи илм, дониш, варзиш ва созандагии кишвар ҳидоят намоем.

АДАБИЁТ:

1. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқук. -Душанбе: Эр-граф, 2012 – 612 с.
2. Маҷидзода Ҷ.М, Назаров Н. Ҷиноятқорӣ мутаҷаккил ва трансмиллӣ. Душанбе, 2015 – 268 с.
3. Террорист ватан ва миллат надорад. Ҷумҳурият, №103 (23446), 25.05.2018.
4. Терроризм ва ифротгароӣ – роҳҳои пешгирии он. –Душанбе: Маориф. 2015 - 250 с.
5. <https://majmilli.tj>. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷиноятҳои мутаҷаккилона» аз 28 декабри соли 2013.
6. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо. –Душанбе: Адиб. 2015- 464 с.
7. Террорист ватан ва миллат надорад. Ҷумҳурият, №103 (23446), 25.05.2018
8. Бадахшон бо Эмомалӣ Раҳмон. –Душанбе: Сифат-Офсет. 2020 -608 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. 23.01.2015.
10. Ҳуқуқи байналхалқӣ. Душанбе: Эр-граф, 2010 -512 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. 23.01.2015.

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА ХАТАРИ ОН БАРОИ АҲЛИ БАШАР

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзӯи мубориза бо терроризм ва экстримизмро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар мақола мафҳумҳои терроризм, экстримизм, ифротӣ аз тарафи муаллиф маънидод шуда, шаклҳои таъсиррасонии онҳо ба ҷомеа ва махсусан ба ҷавонон нишон дода мешавад. Таъсири зарари терроризм ба ҳаёти моддӣ ва маънавии инсоният, оқибатҳои фоҷианок ва ҳузнангези онро бо мисолҳо нишон додааст. Инчунин муборизаи ҷомеа ва тадбирҳои Ҳукумати Тоҷикистонро ба муқобили ин аъмоли номатлуб мавриди омӯзиш қарор додааст.

Калидвожаҳо: терроризм, экстримизм, ифротгароӣ, ҷомеа, хатар, башар, давлат, мубориза.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ И ЕГО УГРОЗА ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ

В данной статье автор ставит на обсуждение проблему борьбы против терроризма и экстремизма. Автор также объясняет термины терроризм, экстремизм

и радикализм, показывая их влияние на общество и молодёжь. А также показывает борьбу народа и государства Таджикистана против этого вызова современности. В статье также показано пагубное влияние терроризма на жизни людей, а также их трагические и печальные последствия.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, общество, угроза, человечество, государство, противоборство.

INTERNATIONAL TERRORISM AND ITS THREAT TO HUMANITY

In this article, the author puts the problem on struggling against terrorism and extremism. The author also explains the term «terrorism», «extremism» and «radicalism», showing their influence on youth. Author also shows the struggle of the people and state of Tajikistan against these current challenges. Author emphasizes the pernicious influence of terrorism in people's lives and their tragic and sad consequences.

Keywords: terrorism, extremism, society, threat, humanity, government, confrontation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилишодова Ш. –ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Тел: (+992 93 593 13 33), E-mail- shukufad@gmail.com

Сведения об авторе: Дилишодова Ш.- ассистент кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, Тел: (+992 93 593 13 33), E-mail- shukufad@gmail.com

Information about author: Dilshodova Sh. –assistant at the Department of the history of Tajik people, Khorog State University named after M. Nazarshoev, phone: (+992 93 593 13 33), E-mail- shukufad@gmail.com

ПАДИДАҶОИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ҚАБЛ АЗ ЖУРНАЛИСТӢ ДАР БАДАҲШОН

С. Донаёрова

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Матбуот дар ҳар даври замон инъикоскунандаи ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҳар як халқу миллат махсуб шуда, муҳаққиқон онро оинаи таърихи ҳаёти инсонҳо номидаанд. Маҳз тавассути матбуот инсонҳо имкон пайдо карданд аз рӯйдодҳо ва тамоми мушкилоту навоариҳои ҷомеа огоҳӣ пайдо намоянд.

Бояд зикр кард, ки талабот ба мубодилаи иттилоот байни инсонҳо ҳанӯз аз давраҳои қадим шурӯъ шудааст. Ба ақидаи В. В. Ворошилов тавачҷӯҳ ба иттилоот махсусан баъд аз пайдо шудани хат дар миёни инсонҳо бештар гардид ва матни хаттӣ дар кишварҳои мухталиф 8-6

ҳазор сол то миллод арзи вучуд карда буд [3, 14]. Дар ибтидо чун рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо вучуд надоштанд бо пайдо шудани хат, инсонҳо афкори андеша ва орзӯву омоли худро дар рӯи чӯб, сангҳо, деворҳо сабт мекарданд. Вале доираи ин тарзи иттилоърасонӣ хеле маҳдуд буда, аз он теъдод ками инсонҳо истифода мебарданд. Махсусан дар Бадахшон то таъсисёбии Ҳукумати Шӯравӣ на ҳамаи мардум босавод буданд. Дар он асрҳо мардум аз хатти форсӣ истифода мекарданд, вале мутаассифона ин хаттро фақат доираи маҳдуди одамон медонистанд. Онҳое, ки ин хатро медонистанд, афкори худро дар ибтидо дар рӯи чӯб ва сангҳо сабт менамуданд, ки шояд аз сабабҳои рӯи чӯб ва санг сабт намудани афкори худ ва паҳн намудани иттилоот шояд набудани маҷаллот, китоб ва қоғаз дар Бадахшон буд.

Сангнавиштаҳо ҳанӯз аз замони Юнони қадим барои инсонҳо хидмат намудаанд. В.В.Ворошилов дар ин бора дуруст қайд намудааст: «Аммо дар кишварҳои бузурги даврони бостон, шакли шифоҳии интишори иттилоот ҳангоми расонидани паёмҳо беасар буд. Бинобар ин барои паҳн кардани иттилоот роҳи беҳтарини бо тарзи хаттӣ расонидани маълумотро ҷустҷӯ мекарданд. Юнониёни бостон алифборо аз финикиҳо, ки мардуми тоҷири Мадитарона маҳсуб мешуданд, гирифта буданд. Тоҷирони финикӣ таҷрибаи таърихии мунтақил намудани иттилоот ба мисли ҳаққокӣ кардани ҳикояҳо аз аъмоли ҳокимон дар рӯи устувонаҳои сангӣ ҳаққокӣ кардани қонунҳо дар рӯи фулузотро дар миёни мардум тарғиб мекарданд. Тавре ки Ҳеродот хабар медиҳад, шоҳи форс Доро лашкаркаширо ба Юнон оғоз кард ва дар он ҷо ду сутуни сафеди сангиро гузошт, ки дар яке аз онҳо бо ҳарфҳои ошурӣ ва дар дигараш бо ҳарфҳои элиний номи ҳамаи мардумон, ки аз ҷониби ӯ раҳбарӣ мешуданд, навишта буданд» [3, 15].

Қолиб ин аст, ки сангнавиштаҳо ва қайдҳои рӯи чӯб, ки аз ҷониби олимони дар минтақаи Бадахшон пайдо шуданд, мазмуни онҳо сараввал ба қорнамоиҳои шоҳони ин минтақа дар қори ободониҳои деҳоти Бадахшон, аз қабилҳои сохтани ҷӯйборҳо, обод намудани боғҳои дарахтони мевадор ва заминҳои кишт бахшида шуда бошанд, бархе аз онҳо паҳлӯҳои мухталифи дарду ғами мардум ҳангоми ҳодисаҳои дахшатбори асрҳои гузашта руҳдодаро инъикос мекунанд. Муҳаққиқ ва рӯзноманигор Назардод Қонбобоев дуруст қайд мекунад: «Табиист, ки пайдоиши ҳеҷ яке аз ин катибаҳо бесабаб ва беҳадаф набуд. Зеро, ки ҳар яке аз онҳо ба ин ё он ҳаводиси руҳдодаро табиат, воқеоти таърихӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва динию мазҳабӣ бахшида мешуданд ва онро чун ахбори муҳим ба хотири ниғаҳдорӣ ва расондан ба наслҳои дигар ҳифз менамуданд» [4, 126]. Дар ин ҷо мехостем чанд катибаи рӯи санги

чамоати Поршиневи ноҳияи Шугнони Бадахшонро, ки онҳо ба асри XIX тааллуқ доранд, ишора кунем ва мазмуни онҳоро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Яке аз чунин сангнавиштаҳо катибаи рӯи санги деҳаи Тишори чамоати Поршиневи ноҳияи Шугнон мебошад, ки он ба мавзӯи беобии деҳа бахшида шуда, ба қалами шоири маъруфи қарни XIX – и Бадахшон Сайидҷаъфар валади Шохтемур тааллуқ дорад. Тавре маълум аст сокинони деҳаи Хосаи чамоати Поршиневи ҳам дар замони гузашта ва ҳам имрӯз ҳамасола аз беобӣ бо мушкилӣ рӯ ба рӯ ҳастанд. Аз беобии деҳа қор ба қор расида буд, ки ба сабаби риоя накардани навбати истифодабарии об ҳангоми обёрии боғ ва киштзорашон миёни ду бародар ҷанг ва хусумати саҳт меҳезад ва ин миёни онҳо ноамниро эҷод мекунад. Шоир Сайид Ҷаъфар ин манзараро дар рӯи санге дар шакли рубоӣ ҳаққокӣ намудааст:

Дорам аламе бигӯям эй ҳамнафасон,
Беобии Хоса маро коҳиши қон.
Аз як падаре агар ду фарзанд бувад,
Дар мавсими обдиҳӣ шаванд душмани қон [6, 78].

Сангнавиштаи дигари куҳан, ки дар деҳаи Поршиневи Шугнон, пайдо шуд, ба обод намудани деҳаи Сарои баҳор ва дар соли 1856 сохтмони ҷӯйборҳо дар ин деҳа аз ҷониби ҳокими Шугнон- Шоҳамирбек бахшида шудаанд. Ин сангнавишта дар тарафи шимолии ҳавлии Пири исмоилиёни Шугнон Сайид Фаррухшоҳ дар рӯи санге кандакорӣ шудааст, ки дар он иттилооти ҷолибе аз ҳаёти мардуми Бадахшон сабт гардидаанд:

Аввали соли паланг ин мамалакат обод шуд,
Аз иноёти илоҳӣ дар замон бунёд шуд.
Номи ин манзил муайян шуд Сарои дилрабо,
Хушнамо қасру сарою ҷои хуризад шуд.
Шоҳамирбеки рафеъ-ул-қадр кард инро бино,
Дар ниҳод ин манзилат беҳтар зи нав имдод шуд...
Ҷар ки баъд-ул-явм пурсад кай шуд обод ин бино,
Гӯям аз ҳичрат ҳазору як саду ҳафтад шуд [1, 112-113].

Адабиётшинос Амирбек Абибов Зикр мекунад, ки шоҳи Шугнон Шоҳамирбек ин ҷӯйро дар соли 1170 ҳиҷрӣ (1787-1788 м.) баровардааст.

Катибаи дигари рӯи санге, ки дар деҳаи Поршиневи ноҳияи Шугнон мавҷуд аст, ба муаррих ва шоири асри XIX Бадахшон Сайид Фаррухшоҳ ибни Шохпартовӣ тааллуқ дошта, дар он низ доир ба обод шудани деҳаи Сарои баҳор аз ҷониби ҳокимони Шугнон маълумот дода мешавад. Масалан Сайид Фаррухшоҳ дар ин катиба менигорад:

Дар соли наханг омадӣ мор,
Аз ҳичрати он Расули ҷаббор.
«Ғайн» омаду «ре»-ву «сод»-у «зе» ҳам,
Ин чор ҳуруфро ту бишмор.
Кардем Сарои дилраборо,
Обод бинои қасри ҷӯйбор.
Фарҳод наканда инчунин ҷӯй,
Аз кандани ҷӯй шудем афгор [1, 112].

Дар катиба мазкур иттилоъ дода мешавад, ки ҷӯи деҳаи Сарои Баҳор бо сад мушкилот дар замони ҳукмронии ҳокими Шугнон Юсуфалихон дар соли 1878 сохта шудааст.

Ҳамчунин дар баробари навиштаҷоти рӯи санг инсонҳо дар асрҳои гузашта асарҳои публитсистӣ ва таърихиву адабиро меофариданд, ки олимони ин тарзи иттилоърасонӣ миёни инсонҳоро дар илми журналистика «журналистикаи қабл аз журналистӣ» меноманд.

Профессор Иброҳим Усмонов дар асари худ доир ба пайдоиши нашрияҳои мустақили тоҷикӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна сухан ронда, таваҷҷуҳи муҳаққонро ба огоҳ шудан аз журналистикаи қабл аз журналистӣ дар Осиёи Марказӣ ҷалб мекунад: «Аммо пеш аз таҳқиқи ин самтҳои инкишофи журналистикаи тоҷик доништан зарур аст, ки оё тақомули таърихиеро, ки журналистикаи дунё ба номи қабл аз журналистӣ ба сар бурдааст, журналистикаи тоҷик низ тай кардааст ё не ва агар тай карда бошад вай чи сифатеро дар худ доштааст?» [7,19]. Иброҳим Усмонов зимни ин таҳқиқот аз асарҳои таърихӣ гузаштагони форсу тоҷик ба мисли «Сафарнома» - и Носири Хусрав, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Самаки айёр», «Ҳотами той», «Синбоди дарёгард», «Таърихи Табарӣ», «Зафарнома» ва дигар асарҳои таърихӣ зикр мекунад, ки ӯ ин асарҳоро маҳсули осори журналистикаи қабл аз журналистӣ меҳисобад. Дар ин асарҳо муаллифон воқеоти таърихӣ ва дидаҳову шунидаҳои худро ба мисли як очерки таърихӣ ва сафарӣ ба хонанда пешкаш мекунанд. Яъне маҳорати журналистӣ аз замони хеле қадим дар миёни мардуми тоҷик ривож ёфтааст. Тавре маълум аст, чунин асарҳои публитсистӣ дар асрҳои гузашта дар сарзамини Бадахшон низ аз ҷониби олимону адибони Бадахшон низ таълиф карда шуданд.

Дар ҳақиқат яке аз асарҳои муҳими Ҳаким Носири Хусрав, ки «Сафарнома» унвон дорад ва дар Юмғони Бадахшон таълиф шудааст, аксари олимони онро ба асари реалистӣ ва публитсистӣ дохил мекунанд.

Масалан олими эронӣ Ҷаъфари Шиор «Сафарнома»-и Носири Хусравро таҳқиқ намуда, ба он чунин баҳо додааст: «Рашиди Носири

Хусрав дар «Сафарнома» хилофи соири осор ба вижа «Девони ашъор» ба гунае дигар аст. Вай мехоҳад дидаҳо ва шунидаҳои худро ба хонанда мунтақил кунад... Ҳатто гуфтори ӯ дар бораи мардуми Лаҳсо ва Абусаъид Ҷаннобии Қарматӣ ...бетарафона ва то ҳадде интиқодиомез аст» [8,18]. Аз гуфтаҳои ӯ фавқ метавон хулоса кард, ки «Сафарнома» як асари публицистӣ мебошад, зеро он тамоми дидаҳои шунидаҳои муаллифро айнан ба хонанда расонида, аз осори адабӣ тафовути зиёд дорад.

Ё ин ки донишманди амрикоӣ доктор Алис Сӣ Ҳансбергер «Сафарнома» -и Носири Хусравро таҳқиқ намуда, ба андешаҳои реалистии Носири Хусрав ишора карда, чунин зикр мекунад, он воқеоте, ки дар «Сафарнома» тасвир шудаанд, онҳо бофта ва ҳаёли набуда, он ҳодисаҳоро муаллиф бо чашми худ дидааст ва худ бевосита шоҳиди онҳо мебошад: «Носири Хусрав дар «Сафарнома» сафари ҳафтсолаи хешро аз зодгоҳи худ Хуросон ба Миср ва билъақс мепардозад. Дар нигориш соҳиби сабк аст ва ағлаб бо гуфтани «ман, ки Носирам» ба худ ишора мекунад ва аз амале хос ё чизе, ки дар ҷое дида, сухан мегӯяд» [2,18]. Ба андешаи доктор Алис Сӣ Ҳансбергер воқеае, ки дар «Сафарнома» тасвир ёфтаанд, ҳуди Носири Хусрав бевосита иштирокчиини рӯйдодҳо будааст ва худ инро тасдиқ намудааст.

Ба саволи он, ки оё «Сафарнома»-и Носири Хусрав асари публицистӣ буда метавонад, мо муътақидан ҷавоб дода метавонем, ки ин асар сирф публицистӣ мебошад ва нишонаҳои журналистикаи қабл аз журналистӣ дар он пурра дида мешавад. Масалан Носири Хусрав ҳангоми сафараш ба Озарбойҷон рӯй додани зилзиларо дар «Сафарнома» тасвир карда, ҳатто аз теъдоди одамони ҷавид дар ин зилзила, ки 40 000 аст, дарак медиҳад. Ё худ ҳангоми харидани асал дар шаҳри Батлис дар бораи нархи асал дар ин шаҳр маълумот дода, дар як сол чӣ қадар ҳосили асал ба даст овардани ин мардумро нишон додааст. Дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар бораи кӯҳи Дамованд ва ҳосил шудани навшодир ва кибрит (гугирд) дар ин макон, дар хусуси қаҳтӣ дар Қазвин, шаҳрдории Қазвин, боғистонҳо, бозорҳо, деҳот, рӯдҳо, дарёҳо, қалъаҳо ва ҳатто теъдоди одамон дар дохили қалъаҳо иттилоъ дода шудааст. Инчунин ӯ ба гуфтори мардум диққат дода, овардааст, ки дар шаҳри Ихлот мардумон бо забонҳои тозӣ, порсӣ ва арманӣ сӯҳбат мекунанд. Дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар бораи ободонии деҳаҳо, табиат, вазъи бозору дӯконҳо, тичорати байни шаҳрҳо, соҳтмони иморатҳо, масҷидҳо, хонаҳо, кубурҳои зерин заминӣ ва ташноб, корвонсаройҳо, гармобаҳо, осибҳо ва фаъолияти табибон маълумоти зиёд оварда шудааст. Носири Хусрав дар асари мазкур ҳатто масоҳати

шаҳрхоро нишон дода, миқдори маводи сохтмониро (санг, гил, гач ва ғ.), ки иморатҳои шаҳр аз он сохта шуда буданд, зикр кардааст. Вақте ки дар як асар мо бо факту далел, хабар, мусоҳиба, гузориш, зикр кардани макон ва замони муайян дучор меоем, бешубҳа онро асари публитсистӣ ё журналистӣ гуфта метавонем. Чунин нишонаҳои соҳаи журналистика дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Аҷиб ин аст, ки Носири Хусрав ҳангоми сафари худ ба кишварҳои гуногун ва вохӯрдан бо мардумони дорои касбу корашон гуногун доир ба шугли онҳо мусоҳибахоро анҷом додааст. Масалан ӯ дар шаҳре бо мардум вохӯрда, аз онҳо мақсади буридани дарахтонро пурсидааст ва онҳо дар ҷавоб ба ин савол чунин иттилоъ додаанд, ки мо аз ин дарахтон қатронро (ширеш) истехсол мекунем ва онро дар зарфҳо андохта ба ҷойҳои дигар мебарем. Аз ин ҷо бармеояд, пешниҳод шудани савол аз ҷониби Носири Хусрав ба ҳамсӯҳбатон «Аз ин чи мекунед?» маълум мегардад, ки дар асар нишонаҳои жанри мусоҳиба ба мушоҳида мерасад.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки пайдо шудани асарҳои таърихӣ ва ривоятӣ ва ҳамчунин катибаҳои рӯи санг ва ҷӯб дар Бадахшон барои кори эҷодкорӣ аз ҷумла пайдо шудани насри адабӣ ва публицистии Бадахшон заминаи мусоидро ба миён оварданд.

Бояд ёдовар шуд, ки ба ғайр аз Носири Хусрав дар Бадахшон донишмандони дигари ин диёр низ асарҳои таърихӣ дорои оҳанги публитсистӣ дошта таълиф намуданд, ки ин асархоро низ метавон ба осори журналистикаи қабл аз журналистӣ дохил кард.

Ба ин гурӯҳи асарҳои таърихӣ Бадахшон «Таърихи шоҳони Шугнон» - и Сайидфаррухшоҳ ибни Шоҳпартовӣ, «Роҳнамои Қатаған ва Бадахшон»-и Бурҳониддини Кушкекӣ, «Таърихи мулки Шугнон»-и Ҳайдаршоҳи Муборакшоҳзода, «Таърихи Бадахшон»-и Қурбонмуҳаммадзода (Охунд Сулаймон) ва Муҳаббатшоҳзода Сайид Шоҳфутур), «Таърихи Бадахшон»-и Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Фазлалибеки Сурхафсар ва «Қайдҳои таърихӣ» («Исторические заметки»)-и Қурбоншоҳ Зухурбекзода ва Ғарибмуҳаммад Қозизода, «Таърихи кӯхистони Бадахшон» -и Давлатшоҳи Помирӣ дохил мешаванд.

Масалан муаллифи асари «Бадахшон ва Қатаған» - Бурҳониддини Кушкекӣ ба дехоти Вахон, Шугнон ва Дарвоз ва манотиқи дигари Бадахшон сафар карда, чунин маълумотро ба мисли дар фалон деҳа чанд нафар зиндагӣ мекунанд, ҳар як хочагӣ чанд гов ва гӯсола дорад, дороии ҳар як оила чи қадар аст, мардум кадом русумот ва ғизоҳои махсус доранд, ҷамъоварӣ намудааст. Ҳамчунин Кушкекӣ доир ба таърих, ҷуғрофияи бадахшониён маълумоти муфид медиҳад.

Ҳангоми таълифи ин асарҳо агар муаллифон ба ривоёти шунидаи аҷдодони худ така мекарданд, онҳо теъдоди зиёди воқеоти сиёсӣ ва иҷтимоиро, ки дар Бадахшон рух доданд, бо чашми худ дидаанд ва онҳоро дар асарҳои худ ба таври реалӣ тасвир менамуданд. Масалан соли 1952 академик Баҳодур Искандаров аз муаллифони «Таърихи Бадахшон» Охон Сулаймон Қурбонмуҳаммадзода ва Шохфутур Муҳаббатшоҳзода доир ба таълифи ин асар мепурсад. Қурбонмуҳаммадзода ба ӯ чунин посух медиҳад: «Дар ҷавонӣ ман маъмулан ҳамроҳ бо шахсони донишманд ба саёҳат мебаромадам ва онҳо дар бораи таърихи диёри худ, ғаму азоби мардум, аз истибдоди ҳокимон сӯхбат мекарданд. Чунин ҳиоятҳоро ман на аз як кас, балки аз шахсони зиёд шунида будам. Азбаски ман хотираи қавӣ доштам, ҳикоятҳои зиёдро доир ба таърихи Бадахшон ҳифз намуда будам» [5, 6-7].

Хуллас то пайдо шудани матбуоти даврӣ дар Бадахшон низ асарҳои публитсистӣ аз ҷониби муаллифони бадахшонӣ таълиф гардида буданд, ки онҳо барои пайдо шудани матбуоти расмӣ заминаи мусоид фароҳам оварда буданд. Мо аз таҳқиқи ин мавзӯ чунин натиҷагирӣ кардем, ки дар Бадахшон ҳанӯз аз асарҳои миёна заминаҳои журналистикаи қабл аз журналистӣ мавҷуд буданд. Зимнан бояд қайд кард, ки ин мавзӯ доираи хеле васеъ дошта, дар оянда омӯзиши амиқтарро тақозо мекунад ва бояд дар ин замина аз ҷониби муҳақиқон мақолаҳои ҷудоғона таълиф гарданд.

АДАБИЁТ

1. Абибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон. Душанбе: Дониш, С.-112 -199
2. Алис Сӣ Ҳансбергер. Сафарномаи Носири Хусрав. Техрон, 1393, с. 18, 232 с.
3. Ворошилов В.В. Журналистика. Санкт-Петербург: Михайлова В.А..-2004, с. 14, 704 с.
4. Джонбобоев Н. Камни-самоцветы богатство Памира. Джонбобоев Н. Камни-самоцветы богатство Памира. Душанбе: Паёми ошно, 2019, с.-130-131, 162 с.
5. Искандаров Б.И. Предисловие//Курбон Мухаммадзода(Охун Сулаймон), Мухаббатшоҳзода(Сейид Футуршо). История Бадахшана. Москва: Наука.-1973, -С. 6-7,
6. Мухторов А. Санг ҳам диле дорад. Душанбе, 1999, -С. 78, 184 сах.
7. Усмонов И, Давронов Д.. Таърихи журналистикаи тоҷик. Душанбе.-2008, с.6, 280 с.
8. Ҷаъфари Шиёр. Зиндагинома ва осори Носири Хусрав //Таҳлили «Сафарнома»-и Носири Хусрав. Техрон, 1371, -19 с., -247 с.

ПАДИДАҲОИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ҚАБЛ АЗ ЖУРНАЛИСТӢ ДАР БАДАХШОН

Дар ин мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки нишонаҳои асарҳои журналистӣ ва публицистиро, ки пеш аз таъсиси матбуоти даврии Бадахшон дар осори таърихӣ ва катибаҳои рӯи сангу ҷӯб дида мешаванд, мавриди таҳқиқ қарор диҳад. Бояд қайд кард, ки ба ин асарҳо «Сафарнома»-и Носири Хусрав, «Роҳномаи Қатаған ва Бадахшон»-и Бурҳониддини Кушкекӣ, «Таърихи мулки Шугнон»-и Ҳайдаршоҳи Муборакшоҳзода, «Таърихи Бадахшон»-и Курбонмуҳаммадзода (Охунд Сулаймон) ва Муҳаббатшоҳзода Сайид Шохфутур), «Таърихи Бадахшон»-и Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Фазлалибеки Сурхафсар ва «Қайдҳои таърихӣ» («Исторические заметки»)-и Курбоншоҳ Зухурбекзода ва Ғарибмуҳаммад Қозизода дохил мешаванд. Ин асарҳои машҳур оҳанги публицистӣ дошта, дар онҳо воқеаву ҳодисаҳо бо далелу рақам, яъне факт ба хонанда пешкаш карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: журналистикаи қабл аз журналистӣ, Бадахшон, Шугнон, Рушон, таърих, публицистика, сӯҳбат, матбуот, далел, омор.

ЖУРНАЛИСТИЧЕСКИЕ ПРОИСШЕСТВИЯ В ДОЖУРНАЛИСТСКОМ БАДАХШАНЕ

В данной статье автор пытается рассмотреть следы произведений и публицистических творений, которые можно увидеть в исторических памятниках и надписях на камне и дереве до создания периодической прессы Бадахшана. Следует отметить, что к этим произведениям относятся такие произведения как «Путешествие» Носири Хусрава, «Путеводитель по Катагану и Бадахшану» Бурханиддина Кушкеки, «История Шугнанского царства» Хайдаршоҳ Муборакшоҳзода, «История Бадахшана» Курбонмуҳаммадзода (Охунд Сулаймон и Муҳаббатшоҳзода Сайид Шохфутура), «История Бадахшана» Сангмуҳаммади Бадахши и Фазлалибека Сурхафсара и «Исторические заметки» Курбоншоҳа Зухурбекзода и Ғарибмуҳаммади Қозизода. Названные нами известные произведения имеют публицистический стиль, в которых события преподносятся читателю с фактами и цифрами.

Ключевые слова: журналистика, Бадахшан, Шугнан, Рушан, история, публицистика, беседа, пресса, факты, статистика.

JOURNALISTIC EVENTS IN PRE-JOURNALISTIC BADAKHSHAN

The article tries to consider the traces of works and journalistic creations that can be seen in the historical monuments and inscriptions on stones and trees before the creation of Badakhshan's periodical stamping press. It should be noted that these works include the following creations: "Journey" of Nosiri Khusrav; "Guide to Katagan and Badakhshan" of Burhaniddin Kushkeki; "The history of the Shugnan Kingdom" of Haydarshokhi Muborakshohzoda; "The history of Badakhshana" of Kurbonmuhammadzoda (Okhund Sulaymon and Muhabbatshohzoda Sayyid Shohfutur); "The history of Badakhshan" of Sangmuhammad Badakhshi and Fazlalibek Surhafsar; and "Historical notes" of Kurbonshoh Zuhurbekzoda and Garibmuhammad Qozizoda. The mentioned famous works have a journalistic style, that presents events to their readers including facts and numbers.

Key words: journalism, Badakhshan, Shugnan, Rushan, history, journalism, conversation, press, facts, statistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Донаёрова С. муаллимаи калони кафедраи фалсафа ва сиёсатиносии Донишгоҳи Давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992) 93 585 40 01, E-mail: sabohatdon@mail.ru

Информация об авторе: Донаёрова С. старший преподаватель кафедры философии и политологии Хорогского Государственного Университета имени М. Назаршоева. Телефон: (+992) 93 585 40 01, электронная почта: sabohatdon@mail.ru

Information about the author: S. Donayorova is a senior teacher at Philosophy and Politics Department at Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone: (+992) 93 585 40 01, E-mail: sabohatdon@mail.ru

АҲАМИЯТИ ҚОНУНГУЗОРИИ ДАВЛАТ ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

А. Қобилова, Саидрахмонов Ю.

Донишгоҳи давлатии ш.Хоруг ба номи Моённо Назаршоев

Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мавқеъ ва аҳамияти қонуну санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар қонунгузорию соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ мустақкам гардид. Яке аз чунин ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд ин ҳуқуқи граҷданӣ мебошад, ки мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомотҳои олии ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия мувофиқи салоҳияти конститутсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунанд, ки аз байни ин қонунҳо масъалаҳои ҳуқуқи граҷданӣ низ бисёранд. Маълум аст, ки ҳар як соҳаи ҳуқуқ методи хоси худро дорад. Хусусияти асосии ҳуқуқи граҷданӣ аз он иборат аст, ки вай ба шаҳрвандон ва шахсони юридикӣ барои бо роҳҳои қонунӣ амалӣ гардонидани ташаббускорӣ имконият медиҳад. Шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ барои қонеъ гардонидани манфиатҳои қонунии молумулкӣ ва шахсии ғайримоумулкии худ аз имкониятҳои ҳуқуқӣ пурра истифода бурда метавонанд. Барои ин ба иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи граҷданӣ ҳуқуқи баробарӣ дода мешавад, ки ин қисми муҳими методи ҳуқуқи граҷданӣ, хусусияти қонунгузорию граҷданӣ мебошад. Ҳуқуқи граҷданӣ муносибатҳои ҳаррузаи шаҳрвандонро ба танзим медарорад. [4,34]

Шаҳрванд шахсест, ки садоқатмандии худро нисбати кишваре, ки зодгоҳаш аст ва ё нисбати кишваре, ки дар он ҷо ҳуқуқи шаҳрвандӣ дорад нигоҳ медорад ва ҳуқуқҳои ӯ аз тарафи он кишвар таҳти ҳимоя

қарор дорад [6, 34]. Ин мақом ба шахс ҳуқуқу бартарӣ медиҳад. Дар давлати соҳибистиқлол шаҳрвандон дорои ҳуқуқу озодиҳои зиёд мебошанд. Ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ба воситаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои ҷумҳурӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки аз ҷониби давлат эътироф гардидаанд, ҳифз карда мешаванд. Боби дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқу озодиҳои инсон бахшида шуда, дар он ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ мустақкам шудаанд. Мувофиқи банди сеюми моддаи 14 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конститусионӣ, амнияти давлат, мудофияи мамакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳатии аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад.

Дар ҷомеаи шаҳрвандӣ одамон барои анҷом додани ҳар коре, ки барои пешрафти зиндагии худ ва давлат анҷом медиҳанд, ин ҳуқуқи шаҳрвандии инсон мебошад ва дар баробарии он бояд ҳуқуқҳои дигаронро эҳтиром намоянд. Дар он ҷое, ки ҳуқуқ аст, ӯҳдадорӣ низ ба вучуд меояд. Барои эҳтиром ва ҳифзи ҳуқуқҳои дигар одамон шаҳрвандон ба як қисм маҳдудиятҳои махсус рӯ ба рӯ мешаванд. Мисол шаҳрванд дар вақти озодии суҳан шахсияти ягон инсонӣ алоҳида ё намояндаи давлатро паст назанад.

Баъди қабул гардидани Конститутсияи соҳибистиқоли кишвар ва дар моддаи якуми он эълон гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократию ҳуқуқбунёд зарурияти инкишофи маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон ба миён омад, чунки бе маданиятнокии ҳуқуқии шаҳрвандон чунин давлатро бунёд кардан ғайриимкон аст. Як қисми одамон демократияро озодии ҳокимияти халқ гуфта, чунин ақида доранд, ки чи хеле ки ба онҳо маъқул аст бе ягон маҳдудият амал мекунанд. Ин амали шаҳрвандон аз маданияти пасти ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳад. Бо чунин рафтори шаҳрвандон давлат метавонад дар идоракунии худ ба мушкилиҳо дучор шавад. Мо бояд аз ҳуқуқу озодиҳои фароҳамоварда истифода бурда, фаромӯш накунем, ки пеш аз ҳама мо вазифаҳои шаҳрвандӣ ва инсонӣ дар назди халқу Ватан дорем. Ба ғайр аз он вазифаҳои конститусионӣ, ки дар моддаҳои 42 то 45 и Конститутсия омадаанд, вазифаҳои инсонӣ нонавиштае мавҷуд ҳастанд ва агар ҳар як шаҳрванд дар иҷрои онҳо бетарафӣ зоҳир накунад, давлати демократию ҳуқуқбунёд барпо мешавад. Ин вазифаҳо ба монанди нишон надодани бетарафӣ ҳангоми дар ягон ҷои ҷамъиятӣ ҳақорат ё дашноми ягон кас

(махсусан нисбати кудакон), бетараф набудан нисбати тозагии роҳу кӯчаҳо (дидани шахсе, ки дар сари роҳ қанд хурда пучоқашро мепартояд), ғаъол будан дар чорабиниҳои, ки давлату ҷомеа мегузаронад (дар вақти ягон ҳашари умумӣ, дар вақти интиҳобот) ва дигар вазифаҳои назарногире, ки ягон ҷавобгарии граждани надоранд, аммо метавонанд дар пешравиҳои ҷомеа таконе дошта бошанд.

Муносибати байни ҳукумат ва шахрвандон дар соҳаҳои гуногун, аз тарҳрезии сиёсӣ то хадамоти хидматрасонӣ ва истеъмоли вучуд дорад. Дар ҳар кадоме аз ин зинаҳо ҳукумат бо шахрвандони худ робита барқарор мекунад. Шахрвандон ба ҳукумат ҳамчун шахсиятҳои воқеӣ, ё ҳамчун намоёндагони сохторҳои ҷамъиятӣ, монанди ташкилотҳои ҷомеаи шахрвандӣ муносибат мекунанд. [5,17]. Дар шароити имрузае, ки мо давлати демократию ҳуқуқбунёд барпо карданем, вазифаҳои шахрвандон низ дар назди давлат бо талаботи замон зиёд мешаванд ва мураккабтар мешаванд. Дар чунин ҳолат давлат ба мустаҳкам намудани муносибаташ бо шахрвандон беш аз пеш ниёзманд мегардад. Ҳукумат ба воситаи истифодаи иттилоот, машварат ва иштироки ғаъоли шахрвандон робитаи худро бо шахрвандон мустаҳкам мекунад. Ин ба шахрвандон имконият медиҳад, ки аз иқдоми ҳукумат дар соҳаи сиёсат огоҳ шаванд, инчунин кафолат медиҳад, ки ақидаи онҳо ба назар гирифта шавад. Бар замми ин, шахрвандон имконият пайдо мекунанд, ки дар тарҳрезии барномаҳои сиёсии ҳукумат саҳми худро гузоранд. Чунин ҳамкорӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтар мусоидат мекунад. Ҳукумат ошкоро будани сиёсаташро намоиш медиҳад ва ба ҳамин васила дар ҷомеа эътимоди шахрвандонро таъмин мекунад, эътимоднокӣ бошад барои ташкили ҷомеаи демократӣ заминаи мустаҳкам мебошад. Таҳкими муносибати байни ҳукумату шахрвандон имконият медиҳад, ки роҳи комилтари сиёсӣ эҷод гардад, аз раият эътомоди бештар ба даст орад ва ба ҳамин роҳ эътимодбахш будани ҳокимияти давлатиро таъмин кунад. [5, 20] Давлат метавонад ба воситаи қонунгузорӣ ва амалӣ намудани иҷроии қонунҳо бо мардум муносибаташро мустаҳкам намояд.

Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати муҳимтарин санад ва ҳамчун роҳнамо барои ба роҳ мондани муносибатҳои граждани ба ҳисоб меравад. Мувофиқи банди яки моддаи якуми кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои граждани вазъи ҳуқуқии иштирокчиёни аҳдҳои граждани, асосҳои ба миён омадан ва тартиби татбиқи ҳуқуқи моликият ва ҳуқуқи дигари ашъӣ, ҳуқуқ ба натиҷаҳои ғаъолияти зеҳнро муайян намуда, ўҳдадорҳои шартномавӣ ва

ӯҳдадорихои дигар, инчунин муносибатҳои дигари амволий ва муносибатҳои дигари молу мукӣ ва муносибатҳои шахсии ғайри молу мукӣ марбут ба онҳоро, ки ба баробарӣ, мухторияти хоҳишу ирода ва мустақилияти амволии иштирокчиёнашон асос ёфтааст, танзим менамоянд. [2, 5] Ҳукуки граждани муносибатҳои ҳаррузае, ки байни одамон ҳам дар шакли даҳонӣ ва ҳам дар шакли хаттӣ ба вуҷуд меоянд, ба танзим мебарорад. Иштирокчиёни асосии муносибатҳои ҳукуки граждани шаҳрвандон, давлат, ашхоси ҳукуқӣ ва воҳидҳои марзию маъмурӣ мебошанд. Дар баъзе мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд низ метавонанд иштирокчиҳои муносибатҳои ҳукуки граждани бошанд.

Қонунҳои граждани ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, меёрҳои қонунҳои гражданӣ, ки дигар қонунҳо ва асноди дигари қонунӣ дар бар гирифтаанд, бояд бо Кодекси граждани мутобиқ бошанд. Вазорату идораҳо ва маҳомоти дигари давлатӣ тибқи ҳолатҳо ва дар доираи пешбининамудаи Кодекси граждани дигар қонунҳо ва санадҳои дигари қонунгузорӣ метавонанд асноди танзимкунандаи муносибатҳои гражданиро нашр намоянд, гуфта шудааст дар моддаи дууми Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар вақти қабули ягон санади граждани ба принципҳои дахлнопазирии моликият, озодии шартнома, номумкин будани даҳлати худсаронаи ҳар касе ба қорҳои хусусӣ, зарурияти татбиқи бемонеаи ҳукуки граждани, таъмини барқарор намудани ҳукуки вайронгардидаи граждани ва ҳифзи судии онҳоро бояд риоя кард. Шаҳрвандон ва шахсони ҳукуқӣ ҳукуки гражданиро бо азму хоҳиш ва ба манфиати худ ба даст дароварда ва амалӣ менамоянд. Онҳо дар муқаррар намудани ҳукуку ӯҳдадорихои худ дар асоси шартнома ва муайян намудани ҳар гуна шартҳои хилофи қонунҳо набудаи шартнома озоданд. Ҳукуқҳои граждани метавонад бо мақсади ҳифзи маънавиёт, тандурустӣ, ҳукуқ ва манфиатҳои қонунии ашхоси дигар, таъмини амнияти қома ва давлат, ҳифзи муҳити зист дар асоси қонун маҳдуд карда шавад. [2, 6] Дар сурати иҷро нагардидани принципҳои қабули қонунҳои граждани онҳо бекор карда мешаванд.

Хулоса бо инкишоф ёфтани қома ва дигар шудани талаботҳои аҳоли ва давлат системаи қонунгузории давлат низ мавқеъ ва аҳамияти худро дар қома мустаҳкам менамояд. Бо тақозои замон ба қонунҳои граждани низ таъғиротҳо ворид гардида, ё аз нав қабул гардиданд. Ин таъғиротҳо маҷмӯи инкишофи системаи қонунгузории давлат буда, ба манфиати халқу миллат равона гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо таъғиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016- Душанбе- 2016
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон -Душанбе 2009– 909 с.
3. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Ахбори Маҷиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, № 7- 9, мод.696)
4. Ҳуқуқи граждани, қисми 1 -Душанбе– 2007–427 с.
5. Марк Грембергер. Шахрвандон ҳамчун ҳамкорон – Институти «Ҷомеаи Кушода» Бунёди Мадади Тоҷикистон - Душанбе –2003–119 с.
6. Шахрвандӣ ва иштирок дар идоракунӣ - Душанбе – 2003–145 с.

АҲАМИЯТИ ҚОНУНГУЗОРИИ ДАВЛАТ ДАР СОҶАИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳимме, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба таҳлили илмӣ ниёз дорад, ин қонунгузори ҳуқуқи граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар мақола муаллиф кушиш намудааст, ки муҳимияти қонунгузори давлатро дар соҷаи ҳуқуқи граждани муайян намояд ва то чӣ андоза беҳтар будани роҳи ҳалли муносибатҳои қонунии ҳамкори давлат бо шахрвандонро дар доираи ҳуқуқи граждани баррасӣ намояд. Муайян карда шуд, ки қонунгузори граждани дар муносибати ҳаррӯзаи одамон дучор мешавад.

Калимаҳои калидӣ: шахрванд, санад, меъёр, давлат, ҷомеа, ҳуқуқ, озодӣ, ҳуқуқи граждани.

ЗНАЧИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

В современных условиях одним из важных вопросов, которые с юридической позиции нуждаются научному анализу является законодательство гражданского права Республика Таджикистана. В статье автор рассматривает государственную законодательство в сфере гражданского права, пытаюсь определять наилучший способ разъяснения правоотношения сотрудничество государства и граждан в призме гражданского права. Было установлено, что в повседневное отношение люди сталкиваются с гражданское законодательство.

Ключевые слова: Гражданин, документ, нормы, государства, общество, права, свобода, гражданское право.

THE IMPORTANCE OF STATE LEGISLATION IN THE FIELD OF CIVIL LAW

Modern conditions touch on the question of legal position that needs scientific analysis and is considered to be the legislation of civil law in the Republic of Tajikistan. In the article, the author considers state legislation in the field of civil law, trying to determine the best way to explain the legal relationship of cooperation between the state and citizens in the prizm of civil law. It was determined that in everyday life people are confronted with civil law.

Keywords: Citizen, document, overdose, state, society, law, freedom, civil law.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидхасанов Ю.-н.и. ҳуқуқ, дотсенти кафедраи таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, Тел: (+992)915362065, Email: usuf62@mail.ru

Қобилова А.-магистранти курси 1-уми шубҳаи таърихи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Email: kobilova.adisa@gmail.com Тел: (+992) 93 559 89 61

Информация об авторах: Саидхасанов Ю.- к. доцент кафедры история и прав Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева Тел: (+992)915362065, Email: usuf62@mail.ru

Кобилова А.-магистрантка 1-го курса отделения истории Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева. Email: kobilova.adisa@gmail.com Тел: (+992) 93 559 89 61

Information about the authors: Saidhasanov U. Associate professor at The Department of History and Right, Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel: (+992)915362065, Email: usuf62@mail.ru

Kobilova A.-1-st year master student, Khorog State University. Email: kobilova.adisa@gmail.com Tel: (+992) 93 559 89 61

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ, РАЗВИТИЕ ПОКОЛЕНИЯ И СТАБИЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА

Л. Назархудоева

Хорогский государственного университета им. М. Назаршоева

Происходящие изменения в современном обществе, отличающиеся новыми параметрами развития нынешнего периода, неизбежно и активно влияют на содержание всех сфер общественной жизни, на уровень благосостояния народа, на положение каждого субъекта общества. Социальное положение каждого человека в отдельности, и членов общества в целом, непосредственно, является отражением социального состояния общества.

Сегодня, таджикское общества характеризуется социально-экономическими противоречиями, в том числе, безработицей, бедностью, наличием внутрисемейных конфликтов, отклонением частью состава семьи от общепринято-стандартного поведения, духовно-нравственной деградацией, религиозным фанатизмом и далее.

Наблюдается рост социального неравенство среди населения, что негативно влияет на положение уязвимых групп общества, в том числе, на настроение детей, инвалидов, стариков, больных, одиноких лиц, особенно, на поведение и жизненных планов подрастающего поколения.

Неравномерное социальное развитие и расслоение населения на бедных и богатых, стало негативно влияющим фактором на настроение людей, особенно, на психику и поведение подрастающего поколения. (1.77-82)

В обеспеченных семьях не только дети, но и взрослые живут с чувством вседозволенности, потребительским, властолюбивым, эгоистичным и иждивенческим настроением. Чувство социальное унижение, потеря высоких человеческих достоинств и смысла жизни постоянно давят на людей, в результате чего, большинство граждан совершают неадекватные действия и поступки.

Наряду с этим, новыми отрицательными феноменами в реалии современного Таджикистана становятся;

- высокий уровень распада семей
- разводы с двумя и более детьми
- выбор молодыми времени позднего брака или одинокую жизнь
- выбор малодетности или бездетность
- распространение многожёнства
- рост беспризорных детей
- взрослыми детьми оформление родителей в дома престарелых
- замужества за иноверцами
- незаконнорождённость детей
- рост проституции с вовлечением несовершеннолетних
- семейное насилие и далее.

В республике, несмотря на относительно стабильно политико-экономической ситуации, низким остаётся уровень жизни, особенно, в сельской местности. При высоком росте цен на все виды товаров и услуг, безработицы, слабого функционирования законов, повышенной миграции и другим причинам, бедность населения постепенно снижается. (см.2.14-19)

Миграция и её последствия в трансформационном обществе, к сожалению, несмотря на наличие множества научных трудов, многими учёными, аналитиками, экспертами и ответструктурами социальной сферы недостаточно объективно освещается. Незатронутыми остаются многие касающиеся этой темы вопросы, и ещё ежедневно возникающие новые.

Для мужчин, как кормильцу семьи, единственным и более реальным выходом из жизненных трудностей, является вынужденная миграция. Высоким остаётся миграция трудоспособной части населения, особенно молодёжи. По причинам отсутствие собственного жилья, места работы, образование, и других факторов неудовлетворённости, выступая против создания семьи, молодёжь делает выбор мигрировать.

Процесс миграции продолжает негативно влиять на состояние брачно-семейные отношения, на процесс рождаемости населения и стабильности семейной жизни. Миграция молодых мужчин, их оседание в других странах и обзаведение ими новых семей, остаётся распространённой причиной разрушения семей, семейных и межсемейных конфликтов, девиантного поведения жён, сиротство и беспризорности детей.

Между супругами укоренились только дистанционные отношения, и по причине разрыва супружеских отношений и по истечению определённого количества лет, число брошенных семей, в каждой из которых, в среднем, имеются дети от двух до трёх лет, дальше растёт. Следовательно, возрастёт число неполных семей, женщин-вдов, и без отцовство при живом отце. Большинство мужчин - мигранты скрываются, или отказываются помочь своим детям, трудно взыскать с них алименты на детей.

Миграция остаётся причиной утечки лучших специалистов и трудовых ресурсов, заболеть различными заболеваниями, причиной смертности, совершении тяжких видов преступлений и бандитизма, вовлеченья в проституции, религиозного фанатизма, примыкание к террористическим и экстремистским группировкам, или радикальным течениям и т.д.

Параллельно с этим, миграция постепенно, но неизбежно ведёт к утере родного языка, веры, утрате ценностей собственной истории, разрушение преемственности поколений и преемственность культуры, с последующим снижением авторитета нации и имиджа страны.

Такая реальность у мигрантов, живущих на чужбине трудной жизнью, и находящиеся в другом идеологическом пространстве формирует неприязнь и ненавистническое настроение к себе и собственной нации, и даже стране. Об этом свидетельствуют многочисленные статьи и публикации недовольных мигрантов, многие из которых уже являются гражданами других стран. (1.83-87)

Таким образом, в период трансформации общества, такая тенденция усугубляет социальную жизнь общества. Поэтому миграция население должно протекать подконтрольно, с учётом анализа общественной ситуации и потребностей общества, с подготовкой и прогнозом на будущее. Следовательно, необходимо пересмотреть социальную политику государства, и выработать новый эффективный механизм пути решения проблем миграции из Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назархудоева Л.Т. Таджикистанская семья в условиях трансформации общества. Душанбе . ЭР-граф. 2020.-126 с.
2. [Послание Президента Республики Таджикистана к Маджлиси Оли Республики Таджикистан](#). Душанбе.26.01.2021.-37 с.
3. Экономика СНГ. Состояние рынка труда и миграции в СНГ. Вып.4. - М.: 2000. 92 с.

РАВАДҲОИ МУҲОЧИРАТ, РУШДИ НАСЛҲО ВА СУБОТИ ЧОМЕА

Дар мақола оид ба раванди муҳочират ва таъсири он ба рушди иҷтимоии наслҳо ва вазъи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан меравад.

Муҳочират ба устувории оила, рушди наслиҳои нав тарбияи фарзандон ва инкишофи ҷаҳонбинӣ ва тафаккури муҳочирон таъсири манфӣ расонида вазъи иҷтимоӣ ва равонии ҷомеа ро тезу тундменаҷояд. Сиёсати иҷтимоии давлат бояд ба рафъи мушкилоти мавҷуда нигаронида шавад.

Калидвожаҳо: ҷомеа, гузариш, муҳочират, нақшаҳои ҳаётӣ, нобаробарии иҷтимоӣ, наслҳо, оила, камбизоатӣ, аҳоли, фарҳанг, омил.

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ, РАЗВИТИЕ ПОКОЛЕНИЕ И СТАБИЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА

В статье автор рассматривает процесс миграции населения в условиях трансформации общества, её влияние на социальное развитие поколение и социальной стабильности в Республике Таджикистан.

Миграция негативно влияет на стабильность семьи, развитие поколения, воспитание детей, развития мировоззрения и мышления самых мигрантов и усугубляет социальную жизнь, психологию общества социальная политика государства должна реагировать на устранение существующих проблем.

Ключевые слова: общества, трансформация, миграция, жизненные планы, социальное неравенство, поколение, семья, бедность, населения, культура, фактор.

MIGRATORY PROCESSES, GENERATION DEVELOPMENT AND SOCIETY STABILITY

The author considers the process of migration of the population in the conditions of society transformation, its influence on generation development and social stability in the Republic of Tajikistan.

Migration affects adversely on family stability, generation development, child-rearing, the outlook and intellection of immigrants that exacerbates their social life, and community psychology. The social politics of government must react on reducing the following problems.

Keywords: society, transformation, migration, life plans, social inequality, generation, family, poverty, population, culture, factor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назархудоева Л.- н.и. философия, декани факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев

Сведения об авторе: Назархудоева Л.-к.философских наук, декан факультета истории и право Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева

ҲИЗБИ ХАЛҚИИ ДЕМОКРАТИИ ТОЧИКИСТОН –ИНСТИТУТИ ФАЪОЛИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ

Н. С. Саидрахмонов

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев.

Баъди эълон гардидани истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақили ҷомеаи ҷаҳонӣ, роҳи бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявро пеш гирифт. Аммо дар давраи аввали соҳибхитӣ кишвар ҳанӯз сохторҳои кӯҳнаи Шуравӣ дар низоми давлатдорӣ ҷамъиятӣ амал намуда, ба ташкилу фаъолияти унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ имконият намедоданд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба вазъияти он солҳо чунин ибрози андеша намудааст: «Тоҷикистон дар он рӯзҳо киштии шикастаеро мемонд, ки на раҳнамо ва на самти муайяни ҳаракатро дошт, мусофирону сарнишинони ин киштӣ дар талвасаи ҷон ва халосӣ аз ин вартаи марғу нобудӣ дасту по мезаданд».

Таҷрибаи давлатдорӣ Шуравӣ исбот кард, ки дар ҷомеаҳои дорои низоми сиёсии тоталитарӣ, авторитарӣ барпо ва рушди институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ғайри имкон аст. Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ самти фаъолияти ташкилотҳо ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба манфиати идеологияи коммунистӣ равона шуда, шикастани ин қолаб дар мафкураи мардум яқубора ғайриимкон буд. Бисёррандешӣ бо падидаҳои демократӣ аз тарафи мардум дар давраи аввали истиқлолият пазируфта намешуданд, ва кишвари мо ба чаги таъмили шаҳрвандӣ дучор омад.

Вобаста ба ин нахустин вазифае, ки дар пеши давлат меистод, ташкили ҳокимияти интихобӣ бо роҳи демократӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ва таъмини ҳамкориҳои тарафайн бо сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ буд. Гузаштан ба соҳти нав ҷомеаи демократӣ дигаргуниҳои куллии қонунгузорию талаб мекард, ки ин барои иштироки фаъоли оммаи мардумдар ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат менамуд. Барои начоти давлат, самти давлатдорӣ, низоми сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар асоси принципҳои башарӣ ва хусусиятҳои миллӣ муайян кардан зарур буд.

Муҳимтарин ҳуҷҷате, ки барои равнақи фаъолияти институтҳои

ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат кард ва роҳҳои асосии раванди сиёсати давлатро дар муносибат бо ин институтҳо муайян намуд, ин Конститутсияи нахустини Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-уми ноябри соли 1994 ва тағйиру иловаҳо ба он аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22 –юми майи соли 2016) қабул гардид, ба шумор меравад. Конститутсия ҳуқуқи ҳар шахсро ба озодии суҳан, нашр, истифодаи воситаҳои ахбори омма, иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ, муттаҳид шудан, иштирок дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ихтиёран дохил ва баромадан аз онҳо, мурочиат ба мақомоти давлатӣ ва дигар ҳуқуқҳои фитрӣ ва позитивии иисонро муқаррар карда, кафолати таъмин ва амалишавии онҳоро аз ҷониби тамоми мақомоти давлатӣ муайян намуд ва асосҳои ҳуқуқии дурнамои рушди давлатдорӣ замони ҳозираро муайян намуд. [5, 11]

Дар ин марҳила давлати Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ уҳдадорӣҳои байналмилалиро низ ба назар гирифт, то ки қонунгузорию нав ба стандартҳои ҷаҳонии фаъолияти институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мутобиқ бошанд. Аз он ҷумла, принсипи озодии суҳан, озодии баён, ҳуқуқи инсон ва дигар арзишҳои ҷомеаи демократӣ мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифтанд ва аз тарафи роҳбарияти олии кишвар дастгирӣ ёфтанд. Қонунгузорӣ муносибати тарафайни давлат ва унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, востаҳои танқидӣ ва баҳам таъсиррасонии онҳоро муайян карда, ба ташаккули майдонӣ демократӣ имконият фароҳам овард. Тавозуни фаъолияти ҳамгироии давлату ҷомеаи шаҳрвандӣ, худидоракунии ҷомеа бо асоси иқтисодии гуногуншаклии моликият таъмин гардид.

Вақте ки суҳан дар бораи бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ меравад, ин пеш аз ҳама дар бораи саҳми ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии ғайрдавлатӣ меравад, ки онҳо институти фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди давлатдорӣ мавқеи муҳимро касб менамуданд.

Дар мақолаи мазкур мехостем ба таври мухтасар оид ба раванди инкишофи гуногунандешӣ, бисёрҳизбӣ аз ҷумла фаъолияти пурсамари Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон ҳамчун яке аз институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Маълум аст, ки омили асосии ташаккули унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ин равнақи чандандешии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад. Аз ин рӯ моҳияти демократӣ ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоии давлат ба инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ, бисёрҳизбии сиёсӣ заминаи устувор фароҳам овард. Муҳимтарин рукни майдони демократӣ ташаккули бисёрҳизбӣ ва демократияи дохили ҳизбӣ мебошад.

Таъсиси ҳизбҳои сиёсиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври сарчашмавӣ дар моддаи 28-ум инъикос менамояд, ки мувофиқи он шаҳрванд ҳақ дорад, дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ иштирок намоянд, ихтиёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хориҷ гардад. Ҳамзамон моддаи мазкур яке аз заминаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсӣ барои қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ”-и соли 1998 гардид. Мувофиқи моддаи 1-уми қонуни мазкур ҳуқуқи шаҳрвандон ҷиҳати иттиҳод аз ҳуқуқи муттаҳид шудани дар ҳизбҳои сиёсӣ тавассути таъсис додани ҳизбӣ сиёсии худ, вобаста ба ҷаҳонбинияшон ихтиёран дохил шудан ба ҳайати онҳо дар суръати эътироф намудани Оинномаи онҳо аз ҷониби дохилшавандагон, иштирок кардан дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ мувофиқи мақсадҳои муайянкардаи барномаҳои онҳо ва тибқи шаклҳои муқарраркардаи барномаи онҳо ва тибқи шаклҳои муқарраркардаи Оинномаи онҳо, ҳуқуқи озодона баромадан аз ҳайати онҳо иборат аст. [4]

Ҳамзамон дар моддаи 2-юми қонуни мазкур “зери мафҳуми ҳизби сиёсӣ чунин иттиҳодияи ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад, ки вазифаи асосии иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба воситаи ташаккул додани иродаи сиёсии шаҳрвандон ва инчунин ба амал баровардани ҳокимият ба воситаи намояндагони худ мебошад” фаҳмида мешавад. [4]

Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон ҳамчун ташкилоти ҷамъиятии сиёсӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар доираи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон амал намуда, бо мақсади иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа барои таҳкими давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона, инчунин рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини зиндагии осоиштаи мардум фаъолият намуда истодааст.

Мавриди зикр аст, ки Ҳизби халқии Тоҷикистон 6 декабри соли 1993 ба фаъолият оғоз намуда, Анҷумани нахустини он 10 декабри соли 1994 баргузор шуд ва 15 декабр дар Вазорати Адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуд. Анҷумани 3-юми он 25 июни соли 1997 баргузор гардида ба Оинномаи ҳизб тағйиру иловаҳо ворид шуданд. Минбаъд номи расмӣ он Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон номида шуд. Дар Анҷумани 4-уми ҳизб, ки 18-апрели соли 1998 баргузор гардид, Эмомалӣ Раҳмон раиси он интихоб шуд. Аз лаҳзаи нахустини фаъолияти худ Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон дар доираи Конститутсия, қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, инчунин Оиннома ва Барномаи худ фаъолият менамояд.

Тавре аз Оинномаи он бармеояд Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон дастовардҳои афкори пешқадами ҷамъиятиро эҷодкорона татбиқ намуда, манфиатҳои мардумро сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ, мансубияти миллӣ, мавқеи ҷамъиятӣ ва муносибат ба дину мазҳаб ҳимоя намуда, суннатҳои беҳтарини миллӣ, таърихӣ ва фарҳангиро дастгирӣ ва инкишоф дода, ҳар гуна зуҳуроти маҳалгароӣ, миллатчигӣ таасуби динӣ, экстремизми сиёсӣ, терроризм ва ифротгароии сиёсиро қатъиян маҳкум намуда, худшиносӣ ва ватанпарастиро асоси фаъолияташ мешуморад. [6, 51]

Яке аз принципҳои асосии фаъолияти барномавии ҲХДТ он аст, ки нисбати андешаҳои гуногун ва ҳизбҳои сиёсии дигар бо мавқеи таҳаммулгароӣ, гуфтугӯю эҳтироми андешаҳо ҳамкориҳои тарафайн пиёда намудани ҳадафҳои муштарак муносибат менамояд.

Фаъолияти Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон ҳамчун иттиҳодияи ҷамъиятӣ–сиёсӣ барои бунёди давлати соҳибхитӣёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона, инчунин иқтисодиёти устувор, ки баҳри беҳбудии ҷомеа, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон нигаронида шудааст.

Яке аз нишонаи асосии ҷомеаи шахрвандӣ дар замони муосир ин дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Ҳизб тарафдори рақобати сиёсӣ, гуногунандешии сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ буда, озодии сухан, мустақилияти воситаҳои ахбори умум, системаи бисёрҳизбиро ҳамчун рукнҳои асосии ҷомеаи демократӣ ҳифз мекунад ва ҷараёни демократикунони ҷомеаро ҳамачониба тарафдорӣ менамояд. Рушди минбаъдаи институтҳои демократӣ аз ҷумла гуногунандешии сиёсӣ ву мафкуравӣ, озодии эътиқод, сухан, матбуот ва фаъолияти иттиҳодияҳои ғайрҳуқуматӣ, ки ба ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат хоҳанд кард, яке аз вазифаҳои муҳимми худ мешуморад. Дар ин асос ҳизб бо дигар ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳамкориҳои таносубӣ дошта, фаъолиятҳои баҳри пиёда намудани мақсадҳои умумимиллӣ нигаронида шудааст.

Инкишофи ҷомеаи шахрвандиро бе кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, гуногуншаклии моликият тасаввур кардан ғайри имкон аст. Яке аз шартҳои асосии ҷомеаи шахрвандӣ ин рушду нумӯи баҳши хусусии моликият мебошад. Зеро фақат моликияти шахсӣ қодир аст, ки ба инкишофи шахрванди мустақил мусоидат намояд. Танҳо одамони озод, соҳибмулку соҳибхитӣёр метавонанд ҷомеаеро ташкил диҳанд, ки онро метавон ҷомеаи шахрвандӣ номид. Дар самти татбиқи сиёсати иқтисодии худ Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон раванди

инкишофи бонизоми иқтисодиётро ҷонибдорӣ намуда, фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробархуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият аз ҷумла моликияти хусусиро дастгирӣ менамояд. Вазифаи асосии ҳизб аз таъмини рушди устувори иқтисодии кишвар, истиклолияти энергетикӣ, озуқаворӣ, раҳой ёфтани бунбасти коммуникатсионӣ, бунёди корхонаҳо, муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ, навоариҳои истеҳсоли ва нерӯи сатҳи муосири ақлонӣ, навсозии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, коркарди ашёи хоми ватанӣ, ба истифода додани иқтидорҳои наво, баланд бардоштани самаранокии захираҳои обу замин иборат буда, беҳтар намудани некӯахлоқии мардум ва баланд бардоштани иқтисодиёти кишвар ҳамчун ҳадафҳои асосии фаъолияти ҳизб мебошанд. [5, 85]

Ҳуқуқи шахрвандон аз ҷумла барои бевосита ё бавосита иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ яке аз нишонаҳои дигари ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад. Албатта дар замони муосир инкишофи ҷомеаи шахрвандиро бо дарназардошти арзишҳои миллӣ дар таҳкими ғояи давлатӣ демокративу озод ва ҳамбастагии онҳо бо сиёсати давлатӣ тасаввур кардан ғайри имкон мебошад. Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон имрӯз бо мақсади таъмини иштироки бевосита ё бавоситаи шахрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ бо роҳи ифодаи раъйи онҳо дар интихобот ва раъйпурсиҳо инчунин иштироки шахсӣ дар қори мақомоти ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судӣ фаъолият намуда, дар ташаккули шахрванди фаъол саҳми бевоситаи худро гузошта истодааст. Иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ тавассути ҳизбҳои сиёсӣ амалӣ гардида, Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон имрӯз ин имкониятҳоро пурра барои шахрвандон муҳайё намудааст.

Яке аз хусусиятҳои дигари ҷомеаи шахрвандӣ ин ҳуқуқи шахрвандон барои муттаҳид шудан дар ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои қасаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ҳуқуқи муттаҳид шудан дар ҳизбҳои сиёсӣ яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои сиёсии шахрвандон буда, ба воситаи он шахрванд иштирокчии муносибатҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ мегардад. Зеро ки ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси гуногунандешии сиёсӣ барои ташаккул ва иродаи халқ мусоидат намуда, яке аз шаклҳои ширкати фаъоли омма дар равандҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа ва ба ин восита таъмин гардидани иштироки онҳо дар корҳои давлатӣ мебошад. Дар Барномаи ҳизб омадааст, ки ҳизб нақши мусбати ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро дар таҳкими арзишҳои демократӣ таъкид намуда, ба ҳамкориҳои ҷомеаи шахрвандӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва аҳолии кишвар, инчунин таъмини шаффофияти фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ,

ҷомеаи шаҳрвандӣ ва такмили низоми гуногунондешии сиёсӣ мусоидат менамояд. [5, 105]

Озодии сухан, нашр ва истифодаи воситаҳои ахбор ва иштироки шаҳрвандон дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, роҳпаймоиҳои ошошта нишонҳои дигари ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон барои амалӣ гардонидан ин ҳуқуқҳоро ба шаҳрвандон дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода, ҳамзамон бо ин рушди минбадаи институтҳои демократӣ аз ҷумла гуногунондешии сиёсӣ мафкуравӣ, озодии сухан ва матбуот, таъмини иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ дар сатҳи шаҳрак ва деҳот ҳамчун вазифаи авалиндарачаи худ мешуморад.

Ҳамин тариқ, Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон ҳамчун институтҳои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар атрофи ғояи “Тоҷикистони озоду соҳибистиклол – Ватани маҳбуби ҳамаи мо” бо мақсади бунёди давлати демократӣ, дунявӣ ҳуқуқбунёд ва ягона дар ҳалли масъалҳои мухталифи давлативу ҷамъиятӣ фаъолон иштирок намуда, дар як вақт барои тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ ҳештаншиносӣ ва ҷавонмардиву ахлоқи ҳамида, риояи арзишҳои миллӣ ва демокративу умумибашарӣ, эҳтиром нисбат ба Конститутсия ва қонунҳо, дарк намудани ягонагии ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, таъмини фаъолнокии сиёсии аҳолии ҷумҳурӣ саҳми арзанда гузошта истодааст. Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон институтҳои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ фаъолияти худро ҷиҳати рушди низоми қонунгузории миллӣ, таҳкими рукнҳои давлати ҳуқуқбунёд, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон, ҳифзи сулҳу субот ва амнияти иқтисодии кишвар дар доирҳои сиёсати созанда ва ҷавобгӯ ба манфиатҳои мардуми кишвар ва давлати Тоҷикистон вусъат дода истодааст.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳои тариқи раёйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: 2016, -135 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №5, 2007.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №3, 2009.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №22, 1998.
5. Маҳмудзода М. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014, -534 с.

6. Санадҳои меъёрию ҳукукии вобаста ба фаъолияти ҳизб (китоби рӯйимизии кормандони сохторҳои Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон).-Душанбе: Шарқи озод, 2015, -223 с.

ҲИЗБИ ХАЛҚИИ ДЕМОКРАТИИ ТОҶИКИСТОН ИНСТИТУТИ ФАЪОЛИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ

Раванди инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ қонуни объективи инкишофи ҷомеа буда, ҳоло вучуд доштани онҳо яке аз рӯкҳои муҳими давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Бинобар ин муаллиф тасмим гирифтааст, ки дар мақола ба таври мухтасар дар бораи раванди инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷумла Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон ҳамчун рӯкҳои муҳими ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ба таври мухтасар равшанӣ андозад. Муаллиф оид ба фаъолияти Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон институти ҷомеаи шаҳрвандӣ маълумот дода, вазифаҳои муҳимтарини ҳизб аз ҷумла таъмини гуногунандешии сиёсӣ мафкуравӣ, озодии сухан, матбуот, эътиқод ва фаъолияти иттиҳодияҳои ғайрҳукуматӣ, ки ба ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат менамоянд, нишон додааст. Мавриди зикр аст, ки сохтори сиёсӣ яъне моҳияти демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёдии давлат дар асоси принсипи чандандешии сиёсӣ барои инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ шартҳои муҳим мебошад.

Ваҷаҳои калидӣ: Ҷомеаи шаҳрвандӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, чандандешии сиёсӣ, ҳизб.

НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ ТАДЖИКИСТАНА АКТИВНЫЙ ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Процесс развития политических партий является объективным законом развития общества, а их существование в настоящее время является одной из важнейших опор правового государства и гражданского общества. Поэтому автор намерен кратко описать в статье процесс развития политических партий, в том числе Народно-демократической партии Таджикистана, как важной опоры формирования гражданского общества. Автор сообщает о деятельности Народно-демократической партии Таджикистана как института гражданского общества, а также о важнейших задачах партии, в том числе об обеспечении политического и идеологического плюрализма, свободы слова, печати, убеждений и деятельности неправительственных организаций, которые продвигают гражданское общество. Следует отметить, что политическое устройство, то есть демократический, светский и правовой характер государства, основанный на принципе политического плюрализма, является важным условием развития гражданского общества.

Ключевые слова: Гражданское общество, общественные объединения, институты гражданского общества, политический плюрализм, партия.

PEOPLE'S DEMOCRATIC PARTY OF TAJIKISTAN THE ACTIVE CIVIL SOCIETY INSTITUTE

The process of development of political parties is an objective law of the development of society, and their existence is currently one of the most important pillars in the rule of law and civil society. Therefore, the author intends to describe briefly the process

of political parties development, including the People's Democratic Party of Tajikistan, as an important pillar of civil society formation. The author reports the activities of People's Democratic Party of Tajikistan as an institution of civil society, as well as on the most important tasks of the party, including ensuring political and ideological pluralism, freedom of speech, press, beliefs and the activities of non-governmental organizations. that promote civil society. It should be noted that the political structure, that is, the democratic, secular and legal nature of the state, based on the principle of political pluralism, is an important condition for the development of civil society.

Key words: Civil society, public associations, civil society institutions, political pluralism, party.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидрахмонов Н.-ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, 736000, ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Шохтемур 109, тел (+992) 915558597, E-mail: saidrahmonov92@mail.ru.

Сведение об авторе: Саидрахмонов Н.-ассистент кафедра история и право Хорогского государственного университета имени М. Назаршоев, г. Хорог, ул Ш. Шохтемур 109, тел: (+992) 915558597, E-mail: saidrahmonov92@mail.ru.

Information about author: Saidrahmonov N.-assistant at History and Law Department, Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog, Sh. Shohtemur str. 109, phone: (+992)915558597, E-mail: saidrahmonov92@mail.ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Паёми Донишгоҳи Хоруғ» нашрияти илмӣ даврии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев махсуб мешавад. Дар он мақолаҳо ба таъбир мерасанд, ки маҳсули тадқиқоти илмӣ соҳаҳои илмҳои риёзӣ табиӣ, гуманитарӣ, иқтисодӣ ва кишоварзӣ буда, дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии АМИТ ба иҷро мерасанд, ҳамчунин мақолаҳои илмӣ олимони хориҷӣ кишвар, ки ба масоили соҳаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошад.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф матни мақоларо метавонад ба се забон-тоҷикӣ, русӣ ё англисӣ пешниҳод намояд. Фишурдаи мақола бояд ба се забон-тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ва тоҷикӣ пешниҳод гардад. Ҳаҷми фишурда ба се забон ва бояд на кам аз 1 саҳифа бошад.

2.Матн бояд бохуруфи андозаи12 ҷоп шуда, на бештар аз 16 саҳифа ва фосила миёни сатрҳо ба андозаи 1,5 бошад (бо шумули замима ва хошияҳо). Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён -2,5 см, аз чап ва рост-3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо-1.0 см. Мақола дар компютер ҷоп шуда, дар вожапардозии Word-Times New Roman Tj анҷом шавад; агар хуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

3. Бо дастнависхо замима мегарданд: маълумот рочъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дарачаи илмӣ, унвон, чои кор, вазифа, нишонии чойи зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефонҳои хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

4. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф ва бо иқтибос дар поварақ чойи кор, вазифа, унвони илмӣ ва нишонии муаллиф оварда мешавад.

5. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо-нахуст ба хатти кириллӣ, сипос бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад:

а) **барои китоб** - ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, шаҳр ва соли чоп, ҳаҷми умумии китоб, мисол:

1. Айнӣ, С. Кулӣёт. Ҷ 1./С. Айнӣ.- Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958.-555 с.

2. Пугачёв, В.П., Соловьёв, И.Ю. Введение в политологию: учеб. для студ./В.П. Пугачёв, И.Ю., И.Ю.Соловчёв.-4-е изд., перераб. и доп. -М.: Аспект-Пресс, 2003. - 466 с.

б) **барои мақолаҳо**- ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолот/китоб/рӯзнома/маҷалла, ки дар он мақола ҷоп шудааст, шаҳр (барои китоб), сол ва рақами рӯзнома, маҷалла, мисол:

1. Айнӣ, С. Маъноии калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарк, 1986, № 8 - С. 48-73.

2. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна Р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1.- С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам таввасути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1,272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

Дастанвисхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷаҳати ислоҳ баргардонад.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Суроға: 736000, Хоруғ, к. Шириншо Шохтемур, 109. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, маҷаллаи “Паёми Донишгоҳи Хоруғ”, тел.: (+992) 935834619, 8352222779

Сомонаи мо: khogu-vestnik.org; **E-mail:** ksu.khorog@mail.ru, tahmina88@inbox.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Хорогского университета» является научно-периодическим печатным органом Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. В нём публикуются статьи, являющиеся результатом научных исследований по математическим, естественно-научным, гуманитарным

общественным и экономическим направлениям, выполняемые в Хорогском госуниверситете имени М.Назаршоева, в других высших профессиональных образовательных учреждениях РТ, научно-исследовательских учреждениях НАНТ, а также работы учёных из других стран, посвящённые научным проблемам Таджикистана.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЕ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языках. Резюме к статье должно быть представлено на трёх языках – таджикском, русском и английском языках. Объем резюме на трёх языках должен быть не менее 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан размером шрифта 12, объемом не больше 16 страниц с интервалом 1,5 интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. размер абзацного отступа – 1,0 см. статья должна быть отпечатана на компьютере и выполнена в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, необходима указать на их названия.

3. К рукописи прилагаются сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии- адрес электронной почты.)

4. Заглавие статьи печатается прописными буквами и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание и ученая степень автора.

5. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке - сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора дают в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги город и год издания, общее число страниц, например:

1. Айни, С.Куллиёт. Ҷ.1.ӯ С.Айни.-Сталинобод: Нашрдавтоҷ,1958.-555с.

2. Пугачев , В.П, Соловьев, И.Ю. Введение в политологию учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев.-4-е изд., перераб и доп.- М. :Аспект-Пресс, 2003.-466с.

б) **для статей**- фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С.Айни // Садои Шарқ, 1986, № 8.-С. 48-73.

2. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. -С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280];

6. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать автором на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736000, Таджикистан ул. Шириншо Шохтемура, 109. Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева, редакции журнала “Вестник Хорогского университета”, тел.: (+992) 935834619, 8352222779

Наш веб-сайт: khogu-vestnik.org; **E-mail:** ksu.khorog@mail.ru, tahmina88@inbox.ru

PUBLICATION RULES FOR AUTHORS

The journal "Bulletin of the Khorog University" is a scientific periodical printed organ of the Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev. It publishes articles that are the result of scientific research in mathematical, natural-science, humanitarian, social and economic areas, carried out at the Khorog State University named after M. Nazarshoev, in other higher professional educational institutions of the Republic of Tajikistan, research institutions of the NAST, as well as the work of scientists from other countries dedicated to the scientific problems of Tajikistan.

The journal is published in Tajik; Articles in Russian and English are also accepted for publication. Articles are accompanied by summaries in Tajik, Russian and English.

In scientific articles proposed for publication, the author must give a rationale for the relevance of the topic, a clear statement of the goals and objectives of the study, scientific argumentation, generalizations and conclusions that are of interest for their novelty, scientific and practical significance.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

1. The author submits the manuscript in Tajik, Russian or English. The summary of the article should be submitted in three languages - Tajik, Russian and English. The volume of the resume in three languages should be at least 1 page.

2. The text must be typed in font size 12, no more than 16 pages, with 1.5 spacing (this also applies to notes and footnotes). Manuscript margins: top and bottom - 2.5 cm, left and right - 3 cm; paragraph indentation - 1.0 cm. The article must be typed on a computer and executed in a Word text editor; fonts, if any, were used for Latin or other characters, their names must be indicated.

3. Information about the author is attached to the manuscript (last name, first name, patronymic, academic degree, title, place of work, position, home address, post office index, office and home phone numbers, if available, an e-mail address.)

4. The title of the article is printed in capital letters and the surname and initials of the author are given below with a link at the bottom of the page, where the place of work, title and academic degree of the author are given.

5. Literature referenced in the text is given at the end of the article (in alphabetical order - first in Cyrillic, then in foreign languages; works by one author are given in chronological order, starting from earlier ones), numbered indicating the following output data:

a) for books - surname, initials of the author, full title of the book, city and year of publication, total number of pages, for example:

1. Aini, S.Kullyot. Қ.1.ÿ S. Aini.-Stalinobod: Nashrdavtoch, 1958.-555s.

2. Pugachev, V.P., Solovyov, I.Yu. Introduction to political science textbook. for stud. universities / V.P. Pugachev, I.Yu. Solovyov.-4th ed., revised and additional.- M.: Aspect-Press, 2003.- 466s.

b) for articles - the surname, initials of the author, the full title of the article, the name of the collection, book, newspaper, magazine where the article was published, city (for books), year and newspaper number of the journal, for example:

1. Aini S. Manoi kalimai tojik / S. Aini // Sadoi Sharq, 1986, No. 8.-S. 48-73.

2. Kislyakov, N.A. Ancient techniques of agricultural technology and rituals associated with agriculture among the Tajiks of the basin of the river. Hingou/ N.A. Kislyakov // Soviet ethnography. 1974, No. 1. -FROM. 114-125.

References to the literature in the text are given in square brackets separated by commas, for example: [3, 272]; when quoting, pages are indicated separated by commas or dashes, for example: [4, 272-280];

6. Manuscripts that do not comply with the specified requirements are not considered.

The editorial board reserves the right to shorten articles, subject them to editorial revision and send them back to the author for revision.

The authors read the finished layout of the article and confirm their consent to publication in writing.

Responsibility for the selection, accuracy of facts, quotations and data lies with the authors of published materials.

Address: 736000, Tajikistan st. Shirinsho Shokhtemur, 109. Khorog State University named after M. Nazarshoev, editorial staff of the journal "Bulletin of Khorog University", tel.: (+992) 935834619, 8352222779

Our website: khogu-vestnik.org; E-mail: ksu.khorog@mail.ru, tahmina88@inbox.ru

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ**

Мухаррири масъул: Н. Офаридаев
Таррохи компютерӣ: Д. Душанбиева
Мухаррири матни тоҷикӣ: Н. Офаридаев
Мухаррири матни русӣ: Л. Шакармамадова
Мухаррири матни англисӣ: Б. Мамадрайонова

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**
Ответственный редактор: Н. Офаридаев
Компьютерная вёрстка: Д. Душанбиева
Редактор таджикского текста: Н. Офаридаев
Редактор русского текста: Л. Шакармамадова
Редактор английского текста: Б. Мамадрайонова

Суроға: 736000 ш. Хоруғ, хиёбони Ш. Шохтемур 109, Сайт: www.khogu.tj
Адрес: 736000 г. Хорог, проспект Ш. Шохтемура 109, Сайт: www.khogu.tj

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатається на таджикском, русском, и английском языках.